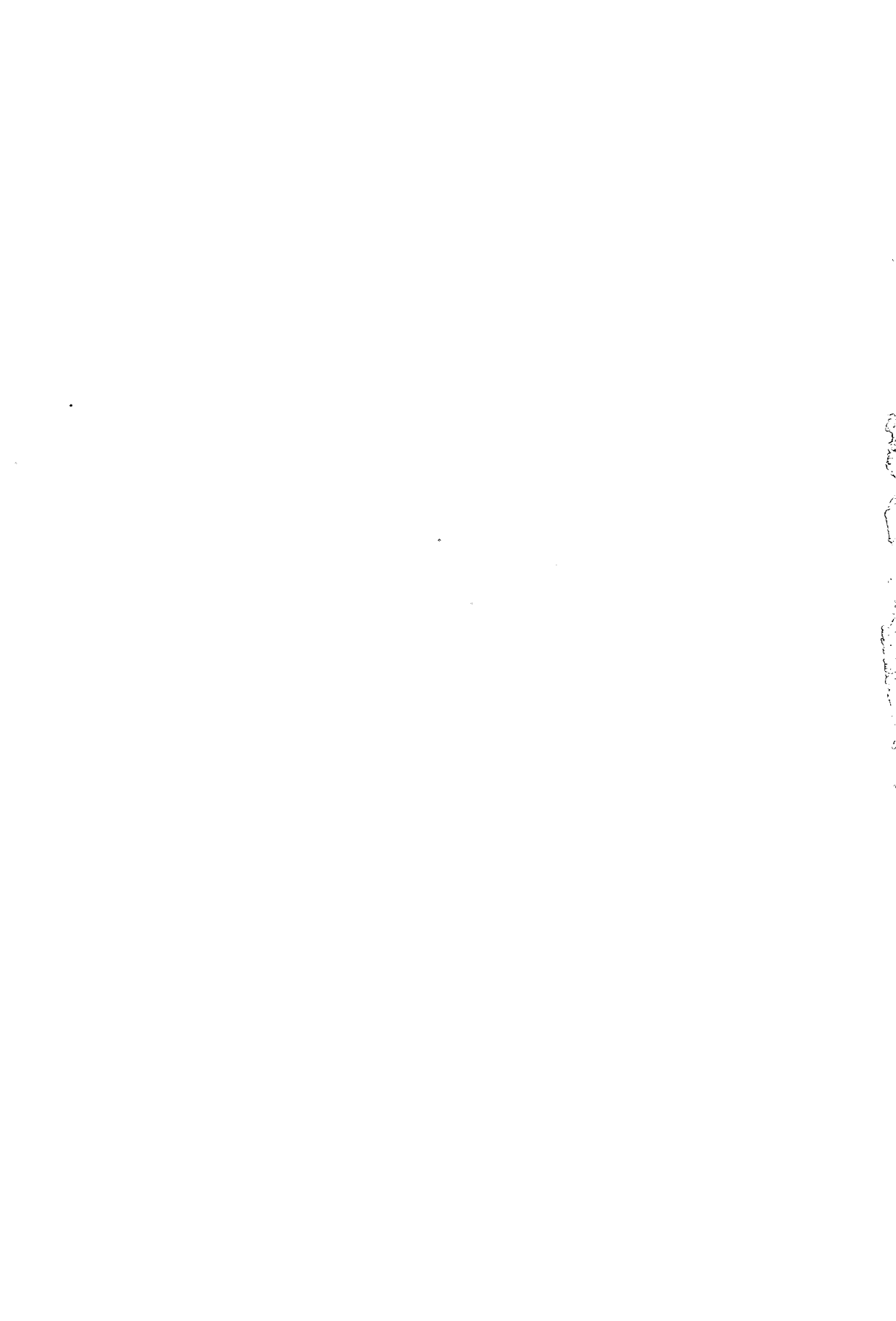


**ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS  
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE**

---

**ACTA HISTORICA  
TOMUS LXXVII.**

**HUNGARIA  
SZEGED  
1983**



**ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS**  
**Tomus LXXVII.**

**WITTMAN TIBOR EMLÉKKÖNYV**

**SZEGED**  
**1983**

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS  
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE  
ACTA HISTORICA

Szerkesztő bizottság  
Dr. Csatári Dániel, dr. Gaál Endre, dr. Gyimesi Sándor,  
dr. Kristó Gyula, dr. Serfőző Lajos, dr. Szántó Imre

**Studia Latinoamericana**  
XIII.

Redegit  
DR. ÁDÁM ANDERLE

**Latin-amerikai tanulmányok**  
XIII.

Szerkesztette  
DR. ANDERLE ÁDÁM

Műszaki szerkesztő  
DR. GAÁL ENDRE

HU ISSN 0324-6965

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed  
in **Historical Abstracts** and **America: History and Life**

## TARTALOM

Előszó .....	5
<b>ELSŐ RÉSZ</b>	
<i>Kristó Gyula</i> : Wittman Tibor, a tanár és a kolléga .....	9
<i>Makkai László</i> : Wittman Tibor tudományos életműve .....	13
<b>MÁSODIK RÉSZ</b>	
<i>Varga Ilona</i> : Szibéria a 17. századi orosz gazdaságban .....	23
<i>Anderle Adám</i> : Államfejlődés és nemzeti kérdés Spanyolországban .....	31
<i>J. Nagy László</i> : Spanyolország és Észak-Afrika a 16. században .....	43
<i>Zombori István</i> : Központosítás és abszolútizmus a 16. századi Spanyolországban .....	55
<b>HARMADIK RÉSZ</b>	
<i>Timár Zsuzsanna</i> : Az aztékok misztékus-háborús világképe .....	71
<i>Tóth Ágnes</i> : Viták a latin-amerikai <i>encomienda</i> és <i>hacienda</i> közötti kapcsolatokról, illetve kontinuitásról .....	87
<i>Horváth Gyula</i> : A szervezett munkásság és a mexikói forradalom .....	95
<i>H. Szabó Sára</i> : A pozitívizmus Braziliában .....	109
<i>Kukovecz György</i> : Az agrárkérdés a kubai politikai harcokban .....	121
<i>Szilágyi István</i> : A nemzetbiztonság doktrínája és a geopolitika a chilei fasiszta rendszer ideológiájában .....	141
<b>NEGYEDIK RÉSZ</b>	
<i>Tombor Ildikó</i> : A történettudomány Dr. Franciáról .....	155
<i>Szláva László</i> : Mexikó gazdasági és társadalmi struktúrája a porfiriato idején (1876–1911) .....	169



## WITTMAN TIBOR PROFESSZOR EMLÉKÉRE

### ELŐSZÓ

*Ebben az évben töltötte volna be hatvanadik életévét Wittman Tibor professzor. Úgy gondoltuk, hogy az általa létrehozott Középkori Egyetemes Történeti és Latin-Amerika Története Tanszék méltóképpen akkor tiszteleg emléke előtt, ha tudományos felolvasó ülésen mutatja be, munkatársai és a Szegedről indult kutatók hogyan igyekeznek az általa elindított tudományos kutatási irányokat tovább vinni.*

*E kötet az 1983 április 11-én tartott tudományos ülészakon elhangzott előadásokat tartalmazza. Egyetemünk rektora, Kristó Gyula egyetemi tanár a Professzort méltató megnyitója után Makkai László egyetemi tanár a tudós életművéről adott értékelő összefoglalót.*

*A többi előadás a tanszék munkatársainak és a tanszékhez kötődő kutatók, oktatók munkásságából adott ízelítőt. A kötetben tematikus rendben gyűjtöttük össze a tanulmányokat: külön a Latin-Amerika tematikájúakat és külön a középkori egyetemes történeti (orosz és spanyol) tárgyúakat. Önálló fejezetben közöljük két hallgatónk tanulmányát, akik diákköri felolvasó ülés keretében ismertették munkájukat.*

*Szeged, 1983 május 20.*

*Anderle Ádám*





## **ELSŐ RÉSZ**



WITTMAN TIBOR, A TANÁR ÉS A KOLLÉGA

Szerencsésnek tarthatom magam, hogy Wittman Tibor csaknem másfél évtizedes szegedi tartózkodásának (1958–1972) teljes időszakát közelében tölthettem el, előbb hallgatójaként, utóbb mint kollégája. Egyszerre kell tehát szólnom a tanárról és a kollégáról. 1958 őszén lettem II. éves a szegedi egyetemen, éppen akkor, amikor Wittman Tibor első szemeszterét kezdte itt docensként. Persze, mi, akkor II. éves hallgatók, még nem tudtuk, hogy a körünkben megjelent fiatalember (35 éves volt akkor) tekintélyes felsőoktatási gyakorlattal rendelkezett, közel féltucat oktatási intézményben tanított már (a jászberényi tanítóképzőben, a budapesti és a pécsi tanárképző főiskolán, a Lenin Intézetben, majd egy évet a debreceni egyetemen). Ami feltűnt nekünk, az mindenekelőtt az volt, hogy nagy tudású, széles látókörű oktató keze alá kerültünk. Én mindjárt 1958 őszén heti hat órában hallgattam Wittman Tibort. Főkéllégiumát *Az olasz és a flamand korakapitalizmus*, speciális kollégiumát *A második jobbgység* címmel tartotta. Hozzá jártam szemináriumra, mely *A középkori város* címet viselte, de voltaképpen a félév nagy részében Dino Compagni krónikáját elemeztük. 1959 tavaszán *A németalföldi forradalom* címmel hirdette meg főkéllégiumát. Az elsők között voltunk, akik új kutatási eredményeket bőséggel hozó későbbi nagy munkáiból ízelítőt kaptunk, szemelvényeket, fejezeteket hallhattunk. Mi sem állt távolabb Wittman Tibortól, mint az, hogy gondosan fésült, iskolamesteri pedantériával lekerekített előadásokat tartson. Amikor oktatott, szinte izzott, vibrált körülötte a levegő. Csapongtak gondolatai, az egyszerre sokat elmondani akaró ember mohóságával öntötte belénk a tudást. Megannyi kitérőt tett, ha észrevette, hogy nem tudjuk követni gondolatait. Nem csupán tanított egyetemes történetet, hanem valóban egyetemes történeti méretekben gondolkodott. A firenzei osztályharcokkal foglalkozó szemináriumban a világ legtermészetesebb módján került elő Avicenna és az arab természettudomány, vagy az angol középkor nem egy kérdése. Szigorú, sokat követelő vizsgáztató volt (akadt olyan hallgatótársunk, aki franciául kollokvált nála), akit mindennél jobban érdekelt az, hogy hallgatói látják-e a lényegét, amelyet – mi tagadás – oly sok évszám, adat, apróbb és nagyobb összefüggés nem-tudása

takart el előlünk. Megvetette és kigúnyolta a magolást, a biflázást; számunkra váratlan és olykor érthetetlen produkciókat honorált jó jeggyel, ha azokban felfedte, vagy inkább felfedni vélte a gondolkozni akarás szikráit.

Másként tanított nekünk történelmet, mint ahogy akkor általában szokásos volt. Merészen általánosított, magasröptű eszmefuttatásokat engedett meg magának, és sajátos ajakmozdulattal juttatta kifejezésre: tudja és ugyanakkor sajnálja, hogy nem vagyunk ebben partnerei. Különös érdeklődést tanúsított elméleti kérdések iránt. Alkotó módon alkalmazta a marxista történelemszemléletet, nem tekintette dogmának a marxi-lenini tétéleket. Mint hallgatók a későbbiek során is megcsodáltuk sokoldalúságát. Mindezekelőtt azt, hogy újabb és újabb nagy szeleteket vont be a középkor, illetve a feudális kor egyetemes történetének irdatlanul nagy területéről oktató munkájába. Ezzel voltaképpen egy nagyívű tudományos tevékenység legfrissebb eredményeit vitte be az oktatásba. Amikor Szegedre került, már túl volt a magyar reformkor, a XVII. századi erdélyi függetlenségi mozgalmak, a közép-európai Habsburg-problematika és az árforradalom kutatásán, itt terebélyesedtek ki a németalföld aranykorára, a spanyol abszolutizmus és hanyatlás, valamint a spanyol gyarmati uralom (elsősorban Latin-Amerika) kérdéseire vonatkozó vizsgálatai.

Wittman Tibor nem élettől elvonultan oktatott és kutatott. Nagy részt vállalt az egyetemi közéletből. 1959-től haláláig tanszékvezetője volt a Középkori Egyetemes Történeti (utóbb Középkori Egyetemes Történeti és Latin-Amerika Története nevet viselő) Tanszéknek. 38 évesen, 1961-ben nyert egyetemi tanári kinevezést. Előbb egy évig (1963–1964) dékánhelyettese volt a szegedi bölcsészkarnek, majd három éven át (1964–1967) oktatási rektorhelyettese a szegedi József Attila Tudományegyetemnek. 32 évesen vált a történelemtudományok kandidátusává, 39 évesen a történelemtudományok doktorává. Abban a nagy tempóban, amelyet önmaga számára diktált a tudományos eredmények elérésében, a publikációkban, mintha érezte volna, hogy kevés lesz az ideje. Nemes megszállottsággal, szinte önmérsztően dolgozott. Hosszú és fárasztó tanulmányutakat tett három földrészen. A vietnami történeti fejlődésről éppen úgy volt szava, mint a potosi aranybányászatról, vagy a csehek fehérhegyi vereségéről.

Mint kollégát már elsősorban az általa sajnálatosan rövid idő alatt befutott tudományos pálya magas íve, szinte mesterien megkomponált tudatossága ragadott meg. Azé a nyugtalan, állandóan új és új felismerésre vágyó emberé, aki – mint a virágról virágra szálló méhecske – belső kényszertől űzve ment át újabb és újabb országok és régiók történetére, tanulva meg új nyelveket, dolgozva bele magát új és új problémákba, hogy tisztán lásson a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet legfontosabb kérdéseiben: a történelem kohójában hogyan „olvadt meg” a gazdag Spanyolország, s hogyan

nyert acélos erőt a fejlődés első vonalába került hajdani spanyol gyarmat, Németalföld, illetve Hollandia. Aztán megragadott, hogy ez az állandóan vibráló ember miként lelt otthonra Szegeden. A pesti egyetem elvégzése és halála közti 26 évének nagyobbik részét Szegeden töltötte, itt egy helyütt többet, mint amennyit más helyeken együttvéve. Bámultam munkabírását, hogy a hajnali pesti gyorson a vonat pislákoló villanyfényénél Ruggiero Romanót olvasott, máskor Braudelt vagy Csisztozvonovot. Példát mutatott arra, miként lehet Szegedről magas színvonalon egyetemes történelmet művelni. A sors úgy hozta, hogy két évig főnököm is volt, amikor megbízottként a Középkori Magyar Történelmi Tanszékot vezette (tartott is előadást a XIV–XV. századi magyar történelemről). Segítőkéz kolléga volt. Nagyra becsülte és tisztelte a tehetséget. Sokat foglalkozott az arra érdemes fiatalokkal. Az, hogy Szegeden ma nemzetközileg jegyzett latin-amerikai történelmi kutatás van, nem választható el Wittman Tibor személyétől. Fájdalmasan rövidre szabta élte napjait a sors, hiszen már 11 éve halott, s ha élne, még mindig csak 60 éves, javakorabeli tudós lenne. Azon kevesek közé tartozik, akik haláluk után is élnek. Él műveiben, az általa megalapozott tudományos iskolában, él a tanítványok és kollégák emlékezetében.

*Gyula Kristó*

#### TIBOR WITTMAN: EL PROFESOR Y EL COLEGA

El autor actualmente es el Rector de la Universidad József Attila. El artículo es la versión de su discurso presentado en la conferencia científica organizada en el 60 aniversario del nacimiento del profesor Tibor Wittman.

El autor quien era uno de los primeros discípulos del profesor Wittman estaba trabajando junto con Tibor Wittman como joven profesor.

Nos habló sobre la personalidad de Tibor Wittman, sobre su dinamismo humano.



## WITTMAN TIBOR TUDOMÁNYOS ÉLETMŰVE

Wittman Tibor nyitott szemű és nyitató szemű történész volt. Messze túl látott a magyar glóbuszon s az egész glóbuszon kereste a magyarnak a helyét. Ritka kivételként a magyar történészek közt, mindenestől az egyetemes történetnek szentelte oly fájdalmasan rövid, de eredményekben mégis oly gazdag történetírói munkásságát. S tette ezt anélkül, hogy gyökértelené vált volna, vagy éppen másodkézből dolgozó kompilátorrá. Elkerülte ezt a két kísértést, melyek a történeti tér és idő gyakorlatilag végtelen perspektíváinak csábításából fakadnak. Mint saját népe, nemzete múltjának szenvedélyes faggatója, éppen abban fedezte fel a történelmi erők egyetemes összefüggését. Bármennyire paradoxonnak hangzik is, de igaz, hogy a világtörténet egyetemes összefüggéseit felismerni a kis nemzetek történészeinek kényszere, mert míg a nagy nemzetek történetírói hajlamosak arra, hogy saját nemzeti történetük sajátosságait általánosítsák egyetemes érvényű törvényszerűségekké, addig a kis nemzetek történészei kénytelenek a maguk nemzete történetét az egyetemes történet részének, sőt függvényének tekinteni. Ha nem ezt teszik, menthetetlenül provinciális színvonalra süllyednek. Ennek felismerése hajtotta Wittman Tibor érdeklődését előbb Magyarország, majd Európa határain is túlra.

Mint a régi magyar utazók, pl. Szepsi Csombor Márton, vagy a dél-amerikai magyar misszionáriusok, akiknek emlékét éppen ő idézte fel annyi együttérzéssel,<sup>1</sup> Wittman Tibor sem tudta látni a nagyvilágot másként mint a hazai és a külföldi tapasztalatok állandó összehasonlításában. A kíváncsi utazó benyomásai az idők folyamán egybeötvöződtek a történész fegyelmezett agyában, s így értette meg az emberiség történetének alapvető egysé-

<sup>1</sup> Egy Európa-járó magyar megfigyelései a XVII. század elején. Szepsi Csombor Márton. Élet és Tudomány 1955. p. 675–678. – Az Europica Varietas. Irodalomtörténeti Közlemények 1956. p. 28–34. – Observaciones de un viajero húngaro sobre la Venezuela de los últimos años de los Monagas. En "Memorias de un viaje por América". Caracas 1967. p. 13–27. – En torno a los misioneros de Hungría en América española (siglo XVII). Jahrbuch für Geschichte von Staat, Wirtschaft und Gesellschaft Lateinamerikas, Köln 1968. p. 150–157.

gét, amelynek a nemzeti történet beleépülő, de egyben továbbépítő része is. Ennek a történet szemléletnek elméleti alapjait már tudományos munkásságának korai szakaszában a marxizmusban találta meg. Mint az Eötvös Kollégium neveltje, a német szellemtörténet eszmei fegyverzetével indulhatott volna el, de mire onnan kikerült, a szellemtörténeti ideológiát mint saját felépítményét hordozó régi Magyarország összeomlott. Az egyetemet éppen elhagyó fiatal történésznek új eszmei tájékozódás után kellett néznie. Wittman Tibor is, mint oly sok kollégája, elsősorban Hajnal István ihletésére, a szociológiai módszerben vélte eleinte megtalálni az új tájékozódást. Erre indította őt a szeme előtt lezajló hatalmas társadalmi átalakulás, melyhez hasonló száz évvel ezelőtt ment végbe Magyarországon.<sup>2</sup> A jelenkori formációváltás a múltbeli formációváltásra irányította figyelmét és első művei a 19. századi centralisták, valamint Kossuth társadalmi háttérével és programjával foglalkoznak.

A marxizmussal való alaposabb ismerkedés után, ami további munkásságának irányítúje maradt, a kései feudalizmust választotta kutatási területének. Annak is egyik vezéregyéniségét, Bethlen Gábort értékelte újjá, majd megírta a 17. század első fele magyar történetének első marxista szintézisét az első egyetemi tankönyvben.<sup>3</sup> Bethlen Gábor külpolitikájának szálain haladva fedezte fel a harmincéves háború összeurópai-konfliktus jellegét. Annak is magvát, az osztrák Habsburg-hatalom válságát, mely lehetővé tette Bethlennek a háborúba való katonai és diplomáciai bekapcsolódását és akkor reálisnak látszó alapot adott messzenéző terveinek. Ezeknek a terveknek a tanulmányozása során, ami az ötvenes években történetkutatói tevékenységét leginkább lekötötte, érkezett el Wittman Tibor annak felismeréséig, hogy a harmincéves háború korának tulajdonképpeni központi neuralgikus pontja az angol–holland–spanyol ellentét-komplexum volt.<sup>4</sup> Innen vezetett következetesen Wittman Tibor útja egyrészt Németalföldre, az első

<sup>2</sup> A centralisták és a magyar középosztály megteremtésének gondolata. Budapest 1946. 70 p. – A szociológia a jövő tervében. Embernevelés 1947. p. 449–451. – A “kisnemesi” Kossuth. Valóság 1948. p. 53–55.

<sup>3</sup> “Magyarország története” I/1. Budapest 1958. p. 103–148. – Bethlen Gábor. Budapest 1952. 154 p.

<sup>4</sup> Bethlen Gábor és az 1628–29. évi erdélyi- orosz szövetségterv keletkezése. In “Magyar- orosz történelmi kapcsolatok” Budapest 1956. p. 35–51. – A harmincéves háború előzményeinek és jellegének kérdéséhez. Századok 1957 p. 603–624. – Az osztrák Habsburg-hatalom válságos éveinek történetéhez. Acta Univ. Szegediensis. Acta Historica 1959. p. 1–47. – Quelques problèmes des luttes d’ indépendance de Transylvanie contre les Habsburg et leur ideologie. Ibidem. 1962. p. 9–18. – L’ idéologie de centralisation de la principauté de Transylvanie et ses rapports européens. Studia Historica 53. Budapest 1963. p. 431–437.



polgári forradalom hazájába, másrészt Spanyolországba, a feudalizmus önvédelmi harcának irányító központjába, s annak erőforrásához, a dél-amerikai gyarmatokra. Mindkét úttal való ismerkedése, főként historiográfiai áttekintések révén, már az ötvenes évek végén megkezdődött, s ezzel felébredt gazdaságtörténeti érdeklődése is, melynek korai bizonyossága magyarországi vonatkozásban úttörő tanulmánya az árforradalomról.<sup>5</sup>

Eleinte a holland „gazdasági csoda” kötötte le figyelmét, de ennek fényében vetődött fel benne a kérdés; hogyan lehetett és miért történt az, hogy Németalföld iparilag fejletlenebb északi, hollandi fele lépett a haladás élére, míg a középkor egyik legjelentősebb iparvidéke, a Németalföld déli részét alkotó mai Belgium visszahullott a feudalizmusba és a spanyol igába? A bőségesen publikált források és monográfiák nem adtak erre kielégítő választ, ezért Wittman Tibor kiadatlan forrásokhoz nyúlt és azok elmélyült tanulmányozása, valamint a korábbi irodalom újjáértékelése alapján arra az eredményre jutott, hogy a flamand polgári forradalom bukásának okát a textilipar hagyományos termelési módjának válságában s annak a nagyvárosok társadalmi viszonyaira gyakorolt hatásában kell keresni.<sup>6</sup> Néhány idevonatkozó előtanulmány publikálása után 1960-ban jelent meg „A koldusok uralma Flandriában 1577–1585” c. első nagyobb monográfiája, melyet később franciára is lefordítottak. Ez a mű volt a fiatal magyar marxista történetírás legkorábbi *eredeti* hozzájárulása a világtörténet egyik legfontosabb kérdésének megoldásához.

Ha Wittman Tibor ezzel a munkájával sokat tett is egy másik, viszonylag távoli ország történetének megismerésére, még többet tett ezzel a magyar történetírásnak, mert példamutatóan kilépett egy bűvös körből, amely sokáig fogva tartotta a magyar történészeket. Magyar történetíró addig nem igen

<sup>5</sup> A németalföldi forradalom tanulmányozásának belgiumi és szovjetunióbeli tapasztalatai. Századok 1958. p. 914–919. – Spanyolország a XVI–XVII. században. In: „Fejezetek a késői középkorból”. Budapest 1958. p. 109–122. – *Revolucia cen i ieio vlianie na Vengriu. Srednie Veka* (Moszkva) 1961. p. 166–189. – A holland „gazdasági csoda” és a holland nemzetévtől néhány kérdése. MTA II. osztályának Közleményei 1961. p. 186–201. – A németalföldi forradalom rövid története. *Acta Univ. Szegediensis. Acta Historica* 1961. p. 1–99. – *Un chroniqueur hongrois contemporain de la révaluation des Pays-Bas du XVI<sup>e</sup> siècle*. *Revue de Nord* 1963. p. 177–185.

<sup>6</sup> A flamand posztóipar tőkés lehetőségei a manufaktúra korszak küszöbén. Századok 1961 p. 263–280. – *Quelques problèmes relatifs à la dictature révolutionnaire des grandes villes de Flandre 1577–1578*. *Studia Historica* 40. Budapest 1960. 138. – A „koldusok” uralma Flandriában. 1577–1585. Szeged 1960. 582. p. – *Les Gueux dans les „bonnes villes de Flandre”*. 1577–1584. Budapest 1968. 422. p. – Belgium, a spanyol és osztrák Habsburgok ütköző állama a XVII–XVIII. században. *Acta Univ. Szegediensis. Acta Historica* 1966. p. 25–36.

nézett túl a történeti Magyarország határain, legfeljebb olyankor, mikor valamely országgal, néppel való kapcsolatainkat próbálta feldolgozni, vagy pedagógiai, esetleg közönségtájékoztató céllal egyetemes történeti szintézist írt, ez utóbbit másodkézből, külföldi monográfiák, jobb esetben már publikált források alapján. A kapcsolatokra és az összefoglalásra szorítózkodó kifelé irányuló érdeklődésnek kétségtelenül voltak és ma is vannak kiváló eredményei, de belebocsátkozni egy számunkra idegen, közvetlen kapcsolatban nem vagy csak kevésbé álló ország történetének tanulmányozásába, elsősorban azért nem kecsegtetett eredménnyel, mert levéltárainkban és könyvtárainkban nem található, vagy csak egy-egy elszigetelt darabkával van képviselve, ilyenekre vonatkozó eredeti, még fel nem dolgozott forrásanyag. Wittman Tibor előtt ott állt példának a szovjet történetírás olyan nagyszerű alkotásokkal, mint Kozminszkij középkori agrártörténete, vagy Porsnyev könyve a 16. századi francia parasztmozgalmakról. Dehát a szovjet történetírásnak az egyetemes történethez való monografikus hozzájárulásai mögött többnyire saját országukban összegyűlt eredeti forrásanyag állt. Ilyennek hiányában bátorság, sőt egyenesen merészség kellett ahhoz, hogy Wittman Tibor vállalja a nehézségeit és kockázatait annak, hogy egy csak másodlagos közvetítéssel ismert területen, külföldi levéltárakban folytatott, csak alkalmanként lehetséges kutatások alapján vegye fel az eleve egyenlőtlen versenyt a „benszülött” belga történészekkel. Törékeny egészségét pótló akaraterején és munkakedvén kívül birtokában volt azonban valaminek, ami esélyt kínált az egyenlőtlennek látszó versenyben, és ez a marxista problémalátás és módszer volt. Ez tette lehetővé számára, hogy a külföldi levéltárakban felkínálkozó forrásözönből biztos érzékkel viszonylag gyorsan kiszűrje azt, ami a meglátott probléma megoldásához leginkább szükséges, s azt úgy dolgozza fel, ahogy a belga polgári történészek nem tudták megragadni, tudniillik egyetemes történeti horderejű lényegében. Ezzel olyan bátorítást adott a magyar marxista történetírásnak, amelyből és amellyel az mindmáig él.

De bátorítást adott önmagának is a továbblépésre. Miután addigi kutatásait lezárta és összefoglalta Németalföld aranykoráról szóló szép könyvével,<sup>7</sup> engedett annak a kihívásnak, amit a hollandi felemelkedés ellenpárja, a spanyol hanyatlás problematikája jelentett számára. Ezen a téren olyan nagyságok jártak már előtte, mint Fernand Braudel, akinek munkásságát hazánkban ő ismerte fel először teljes jelentőségében. Újabb irányú tájékozódásának első jelei a hatvanas évek közepén, jórészt már spanyolul megjelent

<sup>7</sup> Németalföld aranykora. Budapest 1965. 346. p.

tanulmányai,<sup>8</sup> melyekben a marxi elméletet alkalmazza a spanyol abszolútizmus és annak csődje magyarázatában. Magyarul II. Fülöpről írt könyve adta tudtul itthon is, hogy immár van magyar specialistája is a spanyol történetnek. De nemcsak az írott és nyomtatott betű táplálta ezt az újabb érdeklődést, hanem személyes élmények is. Két utazás, egyik Vietnamba, a másik Kubába közvetlen közelből ismertette meg a magyar történezzel az európai gyarmatosítás két pólusát. Ettől kezdve Európa múltját tengereken túli perspektívából vizsgálhatta, annak a világpiacnak az összefüggésében, amely éppen az általa már tanulmányozott korszakban alakult ki.

A Vietnammal való találkozás, bár mély benyomásokat hagyott s néhány, főleg historiográfiai és történetelméleti cikk megírására adott alkalmat, múló epizód volt.<sup>9</sup> Annál tartósabbnak bizonyult viszont Wittman Tibornak Latin-Amerika iránti érdeklődése, melyet megszilárdított és tudományosan is gyümölcsözővé tett két bolíviai utazása. Ami kevés még életéből hátra volt, azt szinte lázas sietséggel, önégető erőfeszítéssel arra fordította, hogy ismereteit elmélyítse nemcsak mindannak befogadásával, amit Latin-Amerika gyarmati múltjáról írtak, hanem céltudatos mélyfúrásokkal is spanyolországi és dél-amerikai levéltári anyagokban. Figyelme ezúttal is a gazdaságtörténetet részesítette előnyben. Tanulmányainak középpontjában a latin-amerikai gazdaság központi kérdése, a monokultúrák (dohány, cukor, ezüst) kialakulása és a társadalmi struktúrákra gyakorolt hatása állt, elsősorban kubai, venezuelai és bolíviai vonatkozásban, de kutatásai kiterjedtek a dél-amerikai spanyol gyarmatok függetlenségi harcaira, sőt felszabadulásuk utáni történetükre is egészen a jelenkorig.<sup>10</sup> E főleg spanyolul, de részben

<sup>8</sup> España en la "Monarquía Española" de Campanella. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 1964. p. 1–18. – Sobre el presunto carácter "turco" del absolutismo español del Siglo der Oro. Anuario del Instituto de Investigaciones Historicas 1967. Rosario. p. 309–320. – Apuntes sobre los métodos de investigación de la decadencia castellana siglos XVI–XVII). Nouvelles Etudes Historiques, Budapest 1965. p. 243–259. – Vitoriatól Suárezig. Filológiai Közlöny, 1966. 1–16. – II. Fülöp. Budapest 1967. 217. p.

<sup>9</sup> A vietnami feudalizmus néhány kérdése. Századok 1963. p. 416–424. – Az első jezsuita hittérítők feljegyzései Vetnamról. Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica 1963. p. 29–43. – A Vietnami Demokratikus Köztársaság történetírásának eredményeiről és feladatairól. Századok 1964. p. 220–226. – A történeti kutatás a Vietnami Demokratikus Köztársaságban 1953–1963. Századok 1966. p. 936–938.

<sup>10</sup> Reflexiones sobre la derrota del tabaco en las Antillas (siglos XVII y XVIII). Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica 1965. p. 1–25. – A kubai gazdaság válaszüton 1700–1762. Századok 1965. p. 782–804. – A monokultúrák történetéhez a Karib-térségben és Venezuelában. XVI–XVIII. sz. Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica 1966. p. 3–24. – La riqueza empobrece. Problemas de crisis del Alto-

magyarul is megjelent tanulmányai alapján írta meg utolsó nagy művét, Latin-Amerika 1971-ben megjelent összefoglaló történetét.<sup>11</sup> Gazdagon ömlő történetírói munkássága mellett szakított időt magának tudományszervezésre is. Létrehozta a szegedi Latin-Amerika-Intézetet, amelynek keretében utódokat nevelt magának, s amelynek olyan nemzetközi tekintélyt szerzett, hogy mint vezetőjét, beválasztották a Latinamerikai Társadalomkutatás Európai Tanácsának igazgatóságába és számos külföldi tudományos társaság dísztagsága mellett elnyerte a Potosí-i egyetem díszdoktorságát is. Emléke kétségtelenül úgy marad meg elsősorban, mint Latin-Amerika első magyar történész-kutatójéé, akinek munkássága tovább él tanítványaiban.

Aki azonban ismerte Wittman Tibort, ami szerencsémre nekem is megadatott, aligha gondolhatta, hogy megelégszik egy bármily nagy és fontos szakterületre való specializálódással. Nem Németalföld, Spanyolország vagy Latin-Amerika önmagukban érdekelték őt, hanem az, ami bennük és általuk egyetemes történeti érdekű volt. Wittman Tibor ízig-vérig egyetemes történész volt, s ha továbbél, bizonyára ebben az irányban folytatta volna gondolatait és kutatásait. S ebben maradt volna sajátosan magyar történész is. Haláláig az a magyar utazó volt ő, aki újra meg újra elindul a világkörüli Grand Tour-ra, nagy útra, hogy újra meg újra hazatérve keresse és kijelölje

Perú colonial en la "Guía de P. V. Cañete y Dominguez. Ibidem 1967. p. 1–25. – A latin-amerikai agrártörténet néhány mai irányzata. Agrártörténeti Szemle 1967. p. 571–575. – Reflexiones sobre las ideas económicas de José María Dalence. "Universidad", Potosí 1967. p. 1–23. – El periodo proteccionista del pensamiento económico de Bolivia, José María Dalence. Ibero-Americana Pragensia 1967. p. 109–121. – El tabaco en la economía de las Antillas en los siglos XVII y XVIII. Teoría y Praxis, Revista Venezolana de Ciencias Sociales 1968/2 p. 83–92., 1968/3. p. 45–60. – Algunos problemas de Bolivia colonial. Potosí 1969. 34. p. – A bolíviai agrárszerkezet és az 1953-as földreform. Agrártörténeti Szemle 1968. p. 561–578. – Bolívia. Egy dél-amerikai államalakulás gazdasági-társadalmi háttere. Századok 1968. p. 379–914. – A spanyol gyarmatok függetlenségi háborújának jellege az újabb történeti irodalomban. Világtörténet 16. Budapest 1968. p. 74–82. – A gyarmati Latin-Amerika története kutatásának néhány kérdése. Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica 1968. p. 19–28. – Las Cajas Reales de Potosí a fines de la época colonial. Ibidem 1969. p. 1–34. – Datos económicos de La Paz en vísperas de la guerra de independencia. Ibidem 1969. p. 35–41. – Andean Nations in the Making. Etudes Historiques, Budapest 1970. p. 157–182. – El papel de la Intendencia de Potosí en la crisis del Banco de San Carlos 1795–1810. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 1971. p. 45–60. – A bolíviai függetlenségi háború néhány vonásáról. Századok 1971. p. 1256–1257. – Ultimos días de la azoguería potosina. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 1972. p. 3–32. – Trabajos y planes del Instituto de América Latina de Szeged en Hungría. Ibero-Americana Pragensia 1968. p. 247–248.

<sup>11</sup> Latin-Amerika története. Budapest 1971. 503. p.

saját hazájának történeti helyét a világ történetében. Utolsó tanulmányai közt azok a leginkább figyelemreméltóak, amelyekben a világgpiac szerkezetéről alkotott új koncepció körvonalai bontakoznak ki. A világgpiac hagyományos modellje a Nyugat-Európa-Távolkelet-Újvilág háromszög. Wittman Tibor, bekapcsolva a világgpiac modelljébe, mint a többiekkel egyenlően fontos tényezőt, Közép-Kelet-Európát, azt négyszögűvé formálta át.<sup>12</sup> Erre hazai indítékok is vezették, hiszen e gondolatának felmerülése előtt egy évtizeddel mutatta ki Pach Zsigmond Pál, hogy a tengerentúli gyarmatosítást megelőző korszakban a fiatal nyugat-európai kapitalizmus a középkelet-európai piacon kezdte meg a világgpiacszervezését. Wittman Tibor történetírói munkássága tehát külföldi tapasztalatokkal gazdagított magyar talajból fakadt, abból a sok évszázadra visszanyúló, sok előd által képviselt törekvésből, hogy megkeressük és megtaláljuk helyünket és tennivalónkat a népek és nemzetek nagy közösségében. Végső soron ide irányultak a Wittmann Tibor által feltett és sajnos csak részben megoldott kérdések, melyek azonban továbbépítendő örökségként maradtak ránk; barátaira, munkatársaira, tanítványaira.

<sup>12</sup> Los metales preciosos de América y la estructura agraria de Hungría a los fines del siglo XVI. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 1967. p. 27–35. — El aporte común de América Latina y Europa Central a la genesis del capitalismo. Estudios Históricas, Marilia 1969. p. 79–92. — Triángulo o cuadrángulo económico? Acerca del desenvolvimiento del mercado mundial visto desde Europa Central. Anuario, Instituto de Antropología e Historia. Caracas 1970–71. p. 457–472.

### LÁSZLÓ MAKKAJ

#### LA OBRA CIENTIFICA DE TIBOR WITTMAN

Analizando los períodos diferentes de la actividad científica de Tibor Wittman, el autor nos demuestra la lógica de la investigación personal del profesor Wittman.

El investigador de la Hungría del siglo XVII de modo lógico llegó a los problemas de los Países Bajos y Holanda del siglo mencionado. Para entender los problemas históricos de los Países Bajos — el investigador presionó a conocer España y su historia en los siglos XVI y XVII. El absolutismo español y la decadencia castellana tenía contactos muy estrechos con la colonia latino-americana. En la vida y obra del investigador estos temas y problemas significaron etapas diferentes.

El autor subraya que el profesor Wittman actuaba como un destacado organizador científico también y acentúa: él — Tibor Wittman — es el fundador de las investigaciones históricas de América Latina en Hungría.



## **MÁSODIK RÉSZ**





## SZIBÉRIA A 17. SZÁZADI OROSZ GAZDASÁGBAN

Amíg az európai hatalmak figyelmét a felfedezések és a gyarmatokért folyó harc kötötte le, a központosítás útjára lépő Moszkvai állam a 15. század végétől számítható száz esztendőben alig félmillióról 2 800 000 km<sup>2</sup>-re növelte területét. A 16. század hetvenes éveiben már felkeresték az országot az angol kereskedők és előnyös feltételek mellett szerezték meg a perzsa selymet csakúgy mint az orosz prémeket, vagy a hajóépítéshez szükséges fát, szurkot, gyantát és hasonló árukat.

A területek gyarapításának új hulláma indult a belső zavarokat leküzdő Romanov kormányzat idején. Az európai rész déli határvidékén a terjeszkedés a 17. század elején vett nagyobb lendületet, amit inkább nevezhetünk betelepítésnek, mint gyarmatosításnak, hiszen az orosz és tatár területek között a gyéren lakott végeken vonultak előre az orosz kozák telepések és a megerősített pontok köré települt az állami adóterhek elől menekülő lakosság. Ez a telepítés elsősorban a déli határvidék megerősítését és a határnak a központi területektől távolítását szolgálta. Az igazgatás katonai jellegű hivatalok kezében volt, amelyeket a moszkvai központból irányítottak.<sup>1</sup>

Az orosz terjeszkedés másik irányát kelet felé találjuk. Novgorod igazgatása alatt a 15. században közel 100 000 km<sup>2</sup>-es terület lakosai éltek a pjatynákban, de a város adószedő körzeteit kiterjesztette az Uralig – sőt azon túl is eljutottak kereskedői a prémekért. Az egyesített területeken az északi sóstavak vidékén jelentős sófőző manufaktúrák alakultak a 15–16. században, amelyek egy része a helybéli monostorok kezelésében volt. A magánvállalkozások közül a Sztrogonov családé volt a legjelentősebb.<sup>2</sup> A hetve-

<sup>1</sup> Bagalej, D. I.: Ocserki iz isztorii kolonizacij sztepnj okraini Moszkovszkovo goszudarsztva M. 1887. Szofronyenko, KA: Malorosszijszkij prikaz Rosszijszkovo goszudarsztva vtoroj polovini XVII.i nacsala XVIII. veka M. 1960.

<sup>2</sup> Kolominszkij, Sz.: Torgovlja szolji na Ruszi v XVI–XVII.v. Kijev, 1912. Vvegyenszkij, A. A. Anyika Sztrogonov v szvojom Szolvicegodszkom hozjajsztve Szbornyik sztatjej po isztorii poszvjascennii Sz. F. Platonova. Pb. 1922.

nes évek végén Sztrogonov vállalkozásként indult expedíció az Uralon túlra, hogy újabb sópárlásra alkalmas helyeket keressenek, és ezzel vette kezdetét Szibéria meghódítása.<sup>3</sup>

Szibéria nyugati területein nem voltak ismeretlenek a Sztrogonov vállalkozás idején. Az angol kereskedők ismerték a szibériai prém és az átmenő kereskedelem központjait. Ilyen csomópont volt az Ob torkolatánál *Obdorszk* ahová az Északi-tenger partvidékén a torkolatig behajózva lehetett eljutni. A másik ilyen hely volt *Mangazeja*, amelynek piacán a prémvásárok idején 2000 ember is megfordult. A perzsa, indiai áruk is eljutottak a kereskedelmi csomópontokra, ahogy sokféle angol posztót ismertek az orosz piacokon is a 17. században.

A szibériai területek a prémek és az átmenő kereskedelem vámjai miatt jelentettek bevételt az orosz államnak. A betelepülés és folyamatos birtokbavétel nyomán az óriási tartomány igazgatása csak 1637-ben önállósult a Szibériai Hivatal kialakításával. Az igazgatás kiépítését a hadsereg és a kincstár érdekei határozták meg.

A terület birtokbavétele nem ütközött számottevő akadályba, mivel a szétszórt és különböző etnikumokhoz tartozó lakosság jóformán csak a Szibériai kánság területén alkotott fegyveres erővel bíró primitívebb államot. A kozák csapatok ezt az ellenállást megtörték, és a szétvert hadak az erdőkbe menekültek. Az ellenálló Kucsum kán alakját azonban még halála után is legenda övezte és az alávetett lakosság tőle várta felszabadulását.<sup>4</sup>

A katonaság, a hivatalnokok, a kereskedők és a nyomukban vonuló betelepülők nagy része a Felső-Volga és az Észak-Orosz területekről származott. Az átjárást szinte 200 évig a Kámatól (Szolikamszk) az Uralon átvezető ún. köves út jelentette a túloldali Verhotúrig, amit Szibéria kapujának is neveztek. A megerősített helyek egyben az adminisztráció és ellenőrzés bázisai voltak. A birtokbavétel és letelepülés a folyók vonulatát követte. A felfedezők ambíciói és a telepések érdekei szerint a határvonal egyre keletebbre került és a nagy folyókon végighajózva elérték az Északi-tengert és a Csendes Óceánt. 1640-től Jakutszk lett a kelet-szibériai terület központja és néhány évtizedig innen kerültek ki a legjelentősebb prémszállítmányok.<sup>5</sup> A század folyamán városjellegű települések sorát hozták létre, amelyek az igazgatás és további előnyomulás bázisai voltak.

Az őslakosság megadóztatása a katonai központokban kiépülő adminisztráció feladata volt. Ez nem ment könnyen, hiszen a megfelelő apparátus

<sup>3</sup> *Bahrusin, Sz. V.*: Ocserki po isztorii kolonizacii Szibiri v XVI i XVII vv. M. 1928. 143–150.

<sup>4</sup> U.o. 150–155.

<sup>5</sup> *Uő. Jakutija v XVII. veke Jakutszk, 1953.* 220–226.

hiján a lakosság számbavétele is akadozott. Ezért volt, hogy a korábbi – a Volga-vidék tapasztalatait alkalmazva, a nemzeti arisztokráciát szerény járadékkal besorozták állami szolgálatba, de példák sora mutatja, hogy stabilizálódni nem tudtak.

A szibériai adóegység a *jaszak* volt, ami koronként változó mennyiségű prémet jelentett. A jaszak türk eredetű szó, törvény, rendelet értelmében, de orosz szóhasználatban a bennszülött lakosság adója. Így nevezték a Kazányi- és Asztrahányi kánság állami adóit is. Az adó ismert volt az Ob és Irtis vidékén, Kucsum kánnak prém, állat, hal formában szolgáltatták. A cári hatalom csak felhasználta a rendszert az adóztatásra.

Az adószedés a 17. század elején esetenként még kettős, mivel a helyi feudálisok is szedték a járadékot. A közösségek adója a század első éveiben 25–35 berezna coboly, de a mansik 7 bereznát adtak fejenként. A területi igazgatás kialakulásával – a 20-as évektől – rendszeresítik az adószedést tizedes-százados egységekben, mint ez a Volga-vidék mongol–tatár adóztatásnál is jellemző volt. A prémadó a legfontosabb, de voltak mongol területek, ahonnan szarvassal, lóval, de vasedényekkel is adóztak.<sup>6</sup>

A súlyos adók ellen Tobolszk vidékén 1600-ban tört ki az első nagyobb lázadás. Ezzel magyarázható a központi utasítás 1603-ban Mangazeja és más városok vajdáinak, hogy „... legyenek tekintettel a városok adóira a kincstár érdekében, de a földjáradékot ne súlyosbítsák és a jaszakkal adózókat ne idegenítsék el az uralkodótól.”<sup>7</sup> Hasonló lázadások más területen is előfordultak.

A 17. század huszas évei már egy sor intézkedésben jelezték, hogy a Romanov kormányzat a nehézségeken túljutva gazdaságilag is stabilizálni akarja hatalmát. A kincstári jövedelmek között a telekadókkal szemben egyre több jövedelem folyt be a kincstári monopóliumban kezelt bor- és sörfőzőkből és ezek italméréseiből. Moszkva környékén és egyes vidékeken kézműves termékekkel adózó falvak egyes mesterségekre specializálódtak. A bővülő regionális piacok a kincstár ellenőrzése alatt álltak és a hivatalnokok leleményével számtalan vám terhelte a kézműves termékeket. Az angol kereskedőknek adott kedvezményeket is felújították, de ezeket jó pénzért ki-terjesztették a holland, dán, francia és más kereskedőkre is.

A kincstár a szibériai kereskedelmet is igyekezett ellenőrzése alá vonni. Az északi tengerparton az Ob- és Jeniszej torkolatánál Obdorszkba és Mangazejába hajózó angol, német kereskedőket 1620-ban onnan kitiltották. A partvidék jelzőrendszerét a kozákok tönkretették és ezzel Obdorszk és Mangazeja megszűnt, mint csereközpont.

<sup>6</sup> *Uő. Jszak v Szibiri Naucsnie trudi III/2 M. 1955. 49–56.*

<sup>7</sup> *Ogorodnyikov, VI. I.: Russzkaja goszudarszkaja vlaszty i szibirszkie narodi v XVI–XVIII.vv. M. 1922. 5–7.*

A prémkereskedelmet ezentúl a cár adószedői uralták, akik az orosz kereskedők közül állami megbízásként kapták a prémgyűjtést. A magánkereskedők addig nem vásárolhattak prémet, amíg az adók begyűjtése meg nem történt. Az állami adóbegyűjtő saját embereivel és szállító eszközeivel dolgozott. Behajtásnál a helyi hivatal emberei is rendelkezésére álltak. Az ügymenethez a megvesztegetés ugyanúgy hozzátartozott, mint a 3–4 rubelért adós levéllel biztosított ún. kabalás szolgálószemélyzet, amely helyben állt a kereskedők szolgálatára.

A prémkereslet fellendülésével párhuzamban a huszas évekktől vált gyakorlattá, hogy a vagyon 2%-ra tehető adót ajándékkal kellett tetézni az uralkodó, a vajda és az adószedő hasznára, amivel az adóterhek 6–8 szorosra emelkedtek. A család másik lehetőségét az adta, hogy a kormányzat a háztartást terhelő adókat rubelben jelezte, a behajtáskor viszont a prémet a kereskedelmi érték 20–60%-áért vették át. A lakosság elnyomorodását jelzi, hogy az adóhátralék a század végéig egyes járásokban elérte a 7000 rubelt, de volt járás, ahol 73 000 rubelre is felemelkedett.<sup>8</sup>

A kincstár számára az adók jelentették a valóságos hasznot az új, birtokbavett területeken. Az adók kiterjesztése a távolabbi területekre hosszú folyamatnak bizonyult. A 18. század elei összeírások idején voltak jaszakot nem ismerő őslakos csoportok is. Olyan nomád törzsekről is szólnak a hivatalos feljegyzések, mint a csukcsok, akik a 19. század elején is a cárnak szánt ajándékként vitték be a helyi központba az adókat.<sup>9</sup>

A feudális felső réteg behódolt és felhasználták, mint katonai erőt a belső területek birtokbavételénél. Ezek a „jurták szolgáló tatárjaiként” nyertek besorolást, kiemelkedtek a jaszakosok sorából. Számuk Tobolszkban hozzátartozóikkal együtt nem érte el az 500 főt, Tyumenben száz körüli, kisebb településeken 30–60 fő volt a tatár szolgálók száma. Ezek között a legmagasabb járadék évi 12 rubel és 2–2 csety rozs és zab volt, ami összesen kb. 200 kg termény jövedelmet jelentett. Ezen kívül megtartották gazdaságukat, amely a legnagyobbaknál 2 gyeszjatyina szántót és 20–30 gyeszjatyina legelőt jelentett, 5–10 lóval és tehénnel. Rabok tartására is kaptak engedélyt, de orosz lakossal nem alakíthattak ki ilyen viszonyt.<sup>10</sup>

A tatár előkelőségek a besorolásnál az orosz szolgáló nemesek alsó rétegével álltak egy sorban, de pozícióik még ezen a szinten is meggyengültek. A gazdaságok jellegéből következik, hogy az őslakosság nem foglalkozott olyan mértékben földműveléssel, amelynek hozama a betelepülők eltartását biztosítaná.

<sup>8</sup> U.o. 8–11.

<sup>9</sup> *Bahrusin: Jaszak v Szibiri* 65–75.

<sup>10</sup> U.o. 160–170. 1 gyeszjatyina kb. 1 ha. föld.

A meghódított területek legnagyobb problémája az élelem biztosítása volt. Már az első őrhelyek kialakítása idején szükség volt földművelésre. Már a 16. században megindult az intézményes áttelepítés Perm, Vjatka, Kazány körzeteiből, de a magántelepülők is megindultak. A szibériai adminisztráció a 17. században ágenseket is küldött telepesek toborzására.<sup>11</sup>

1593-tól vannak jelzések büntetésként Szibériába telepítettekről, akiknek száma 1645-ig elérte az 1500 főt. A másik lehetőség a parasztek lekötése, amivel a Szibériába települő monostorok igyekeztek munkaerőt biztosítani, de a hivatalvezető vajdák is éltek ilyen lehetőséggel. A pénzhiány miatt sokan kerültek kabala viszonyba, ami a században az adós-szolgaság elfogadott formája volt. A Szibériába települő pionírok az adóterhek elől menekülő parasztoktól a kóborlókig a lakosság sokféle elemét képviselték. A parasztek 1649-ben történt végleges földhözköltése után a szökött települők száma emelkedett, mivel néhány rubel megváltással helyzetüket törvényesíthették. Szibériában nem alakult ki nagybirtok, a parasztek földhözköltésének sem volt meg a lehetősége. A kormányzat csak a tized föld termését kérte a paraszttól, aki telkét eladhatta, bővíthette, azon fogadott munkást is dolgoztathatott. Az óriási hiány miatt minden kézműves termék bevőre, jobban mondva csereeszközzé talált.

A kézműves és kereskedő parasztek szűk területen települtek és voltak katonai központok, ahol nem volt ilyen lakosság. Az 1699. évi összeírás szerint Szibériában 25 000 orosz élt és köztük tm. 10 000 volt a parasztlakosság. Az 1710-es összeírási könyvek adatai szerint Tobolszk körzetében 41 000 főt írtak össze és ezekből 30 000 volt parasztföldművelő. A 17. század folyamán Verhotúr, Turinszk, Tyumen és Tobolszk körzeteiben tömörült a parasztlakosság 76%-a, akik az állami földek 60%-át művelték. Ők szolgáltatták a szibériai kenyérráradék 98%-át, az úgynevezett tizedes szántókról. Orosz telepesek a jaszok adózók háttérbe szorulásával azok földjeire „orosz jaszokosként” is betelepültek és adóztak a földet-gazdaságot terhelő kötelezettségek szerint. Tobolszk körzetében 35 helység jaszok-adózóinak száma az 1629-es 698 főről 1674: 1352-re, 1700 : 2799 főre emelkedett, de nem derült ki, hogy ezekből mennyi az orosz telepes.<sup>12</sup>

A katonai szolgálok a század folyamán állandó mozgásban voltak. Az erődök építése, őrszolgálat, de az adóbegyűjtés, fegyveres kíséret is

<sup>11</sup> *Sunkov, V. I.*: Ocserki po isztorii kolonizacii Szibiri v XVII–nacsale XVIII. vekov M–L. 1946. 5–15.

<sup>12</sup> U.o. 58–80. *Uő.* Jaszacsnie ljugyji v Zapadnoj Szibiri XVIII. v. Szovjetszkaja Azija 1930/3–4. A szerző felhívja a figyelmet az orosz telepesek és jaszakos lakosság ellentétére. 1635-ben egy cári rendelet korbácsolásra ítéli a jaszakos udvarokat kifosztó és vadászó életmódjukat. megzavaró embereket. 263.

sokféle feladattal terhelte a katonai erőt. Ezek pótlására a helyi lakosságot igyekeztek bevonni. A katonai létszám növelésének alapvető akadályát az élelem ellátás szűkös volta jelentette. Mivel a terület őslakossága szinte alig foglalkozott földműveléssel, Szibéria hasznosítása, a katonaság és hivatalnokok ellátása csak a betelepülő földműves lakosság gyarapításával volt megoldható. A tudatos telepítésre Tomszk alapítása a példa 1604-ben, amely a továbbiakban mintául is szolgált. 1606-ban cári rendelet biztosította az áttelepülést Perm, Vjatka és Szol-Vicssegodszk körzetéből. A gabona biztosítására a katona-szolgálok is földet kaptak művelésre, hogy a kincstár élelem-ellátás gondjait enyhítsék. 1608-ban 35 menekült települt a városba tizedes szántókra, akik a későbbi összeírások során is szerepelnek. A telepések száma lassan növekedett és 1679-ben csak 225 udvart tartottak számon a város körzetében.<sup>13</sup>

Az adóterhek megosztása érdekében az évek folyamán egy paraszti udvarra több család is települt együttesen 1 gyeszatyina termésével adózva. A 80-as évektől a szántás kötelezettségét gabonával lehetett megváltani, az úgynevezett kenyéradóval, ami 10 csety gabonát = kb. 640 kg rozs, vagy zab leadását jelentette. A résztelkes abrokos adója 1 rubel, a letelepült „csavargó” zselléré 50 kopek volt. Mivel a földművelés a lét alapját képezte, a különféle mesterséget űző iparosok, árusok sem szakadtak el a földtől. 1720-ban 380 kézművest tartottak számon, 44 féle mesterségben.<sup>14</sup>

A katonai szolgálók szántói a 20-as évektől egyre növekedtek. A szolgálóknak mintegy 40%-a foglalkozott földműveléssel és családtagjaik is kaptak művelésre földet. A 18. század elejére a szolgálók szántói kétszerezést tettek a paraszti földeknek. A feljegyzések alapján 7–8 mázsás terméshozamra lehet következtetni hektáronként.<sup>15</sup> Mindezek csak részben biztosították a katonai és hivatali szolgálók ellátását. Ellátmányuk alapvető részét az európai területen behajtott speciális adó, a „sztrelecek kenyere” fedezte.

Bár Szibéria az élelem és a fontosabb szükségleti cikkek (fegyverek, szerszámok) szempontjából nem volt önellátó, az adókból befolyó prémek a lovakkal és keleti árukkal folyó közvetítő kereskedelem nagy hasznot hozott a kincstárnak. Az Irtis vidék sófőzői is nagy bevételt jelentettek.

<sup>13</sup> *Uő.* Pervie sagi russzkovo zemlegyelija v tomszkokuznyeckom rajonye (XVII vek) Ucsenie Zapiszki N<sup>o</sup> 267 TUM, Kafedra Isztorii SzSzSzR. 55–60.

<sup>14</sup> *U.o.* 68–70.

<sup>15</sup> *Preobrazsenszkij, A. A.:* K probleme obscsesztyvennovo razgyelenyija truda v Russzkom goszudarsztve XVII. v. Isztorija Geografija Rosszii XII- nacsalo XX. v. M. 1975, 131–132.

A prémkereskedelem méreteire Jakutszk vámközpontjának néhány adatát lehet felhozni. A vámközpontban a század közepén 1131 fő dolgozott, akik közül 839-en foglalkoztak a prémekkel. A bereznákat negyvenenként, azaz *szorokban* számolták. (Innen ered a 40-es sorszám rendhagyó elnevezése.) 1651-ben az elvámolt 336 szorokért mintegy 15 000 rubel vámot fizettek a kereskedők, ami az érték 10%-a volt. A cobolyprém 40-enként 400–450 rubelt ért a helyi piacokon. A túlhajtott kereslet miatt a vadállomány erősen csökkent, és a 70-es évektől a vámforgalom is visszaesett. A kincstári jövedelmek megcsappanását mutatja, hogy amíg a nemrégén szervezett Jakutszk város adója 1647/48-ban 6000 berezna volt, 1697/98-ra egész Jakutiából csak 3000 db folyt be adóként.<sup>16</sup>

Bár a kereskedelem történetével foglalkozó Kosztomárov többéle Szibériából származó árut felsorolt, az erdő és a vadászat termékein kívül esők a közvetítő kereskedelemről származtak. A prémgyűjtés kimerülésével egyre több ázsiai áru szerepelt a távolsági kereskedők listáján. A 80-as évek elején kezdődött Kínával a rendszeres kereskedelem. Tudunk olyan kereskedőről, aki többször járt Kínában áruért és az 1695. évi szállítmányának értékét 32 000 rubelre becsülték Moszkvában. Árulistáján szerepeltek ékszerek, illatszerek, textilek és díszes ruhák. írószer, edények, porcelán és más használati tárgyak. Hozott 90 csomag Ginsenget és 8 pud teát, ami pudonként (16 kg) 20–25 rubelért kelt el Moszkvában. Az ilyen szállítmányok nagy rizikóval jártak márcsak azért is, mert az állomáshelyeken mindenütt részt várt a szállítmányból az ügyintézők serege. A vajdákat mindenből díszes ajándék illette.<sup>17</sup>

Az Ural és Szibéria ásványkincseiről a 17. század második feléből vannak feljegyzések. Erre legjobb példa Jurij Krizsanics Politika c. munkája, amelyet tobolszki száműzetésében írt a horvát származású szerzetes. Krizsanics nemcsak arról értesült a városban megforduló kereskedőktől, hogy az uralban ezüst- és vasérc található, hanem azt is lejegyezte, hogy Tobolszk vidékén és más helyeken „égő kő” bányászható, amelyet Skóciában és Kurlandban találtak.<sup>18</sup> Mindezek megfelelő feltárással és szakemberekkel nagy hasznot hoznának az uralkodó kincstárának, de a vajdák és hivatalnokok azt is megakadályozzák, hogy erről az uralkodó tudomást szerezzen.

Ezzel eljutottunk Szibéria hasznosításának alapproblémájához. A terület birtokbavétele a 17. században a szolgáló rendek régi típusú katonai és adminisztratív csapatával történt. Ezek azonnal akartak hasznot a primitív vi-

<sup>16</sup> *Bahrusin*: Jakutyija. . . 332–346.

<sup>17</sup> *Uő*. Torgi gosztja Nyikityina v Szibiri i Kitaje Trudi Insztituta Isztorii (RANION) vip. I. M. 1926, 357–389.

<sup>18</sup> *Krizsanics, Jurij*: Politika M. 1965. 422.

szonyok között élő őslakosság és a természetes gazdaság alapján letelepülő orosz parasztok kizsákmányolásával. Az elsajátítás az állami adók formájában öltött testet. Még a kereskedők is állami adóbehajtóként érkeznek saját munkacsapattal és ágensekkel, akik a felesleget is felvásárolják.

A vajdák, mint a körzetek adminisztratív vezetői részt kaptak a felfedező expedíciók zsákmányából csakúgy, mint a területükön átvonuló felvásárló és közvetítő kereskedelemről. A helyi termelés és árucseré hasznot hozó formáit állami monopóliumként adták el művelésre. Rövid hivatali megbízatásukat a korlátlan vagyonszerzés lehetőségeként tekintették. Több feljegyzés tanúskodik arról, hogy a távozó vajdák a szolgálat idején 15–17 000 rubelt harácsoltak össze, ami a kor viszonyai között egy bojár-birtok értékének felelt meg. Az ásványok feltárása egy új hivatal beiktatásával megzavarta volna az adminisztráció kialakult viszonyait.

A feudalizmus adott viszonyai megakadályozták, hogy a betelepülő lakosság áttörje a korlátolt földtulajdon kereteit. Az áruközvetítésben érdekelt kereskedők kis csoportját a viszonyok akadályozták abban, hogy tőkés ipari vállalkozásba fektesse. Szibériát az uralkodó birtokaként kezelték és a manufaktúrák kibontakozásához is az állam érdekei adták az első ösztönzést a 18. században.

#### ILONA VARGA

#### SIBERIA EN LA ECONOMIA RUSA DEL SIGLO XVII.

El estado de Moscú mediante la unión engrandeció su terreno más de una vez. El proceso fue seguido por la población de los territorios de Ucrania y por la colonización de Siberia. A lo largo de los ríos instalaron puestos fortificados para la base militar y administrativa de la repartición de las contribuciones en los alrededores de los cuales se establecieron labradores rusos de la región del Alta-Volga.

La conquista rápida de Siberia con el impuesto de pieles de la población local aseguró ingresos significativos al tesoro y por consiguiente prosperó el comercio de pieles. Con la extinción vertiginosa de los animales salvajes el comercio intermediario asiático pasó a primer plano mediante el contrato con China. La toma de posesión del terreno no tropezó con resistencia significativa y la capa superior de la población indígena fue incorporada al servicio militar. Los autóctonos solamente con los productos de la caza contribuyeron al abastecimiento de la población creciente. La conservación del terreno y la autarquía dependían de la población agricultora y artesana rusa que se estableció aquí. Consideraban todo el terreno como posesión del tesoro y no llevaron a cabo la gleba de los campesinos de tipo europeo-ruso.

En el siglo XVII ya había conocimientos de las riquezas minerales de Siberia pero su exploración fue obstaculizada por la administración local ya que los vaivodas de las provincias en su servicio corto no querían participar del reparto del pillaje del territorio con otra administración.



## ÁLLAMFEJLŐDÉS ÉS NEMZETI KÉRDÉS SPANYOLORSZÁGBAN

Napjaink Spanyolországában az autonómiamozgalom, a helyi szeparatista erők, a regionalizmus reneszánszának lehetünk tanúi. A Franco-diktatúra évtizedei után szabadon lélegzethez jutó Hispániában nem csak Katalónia és Baszkföld követel magának autonómiát, de történelmi érveléssel Galícia is, s megfigyelhető, hogy Valencia, Murcia, Andalúzia és Aragónia is erőteljesen igyekszik a kasztíliaiaktól való eltéréseit hangsúlyozni. Sőt: a történelmi Kasztília olyan régiói mint Leon vagy Asturias és a Kanári-szigetek is erőteljes régió-tudattal és önálló politikai törekvésekkel lepték meg a világot.

A kasztíliai hegemonián alapuló egység válságba került 1975 után, s nagy hangsúllyal került szóba az állam föderatív berendezkedésének gondolata. Megjelent és hat ez a politikai pártokban, s magában a Spanyol Kommunista Párban is (melynek szervezeti felépítése is tükrözi e helyzetet) jelentős nézeteltéréseket okozva van jelen.

A kérdés ezután óhatatlanul úgy vetődik fel: milyen történelmi fejlődés eredménye a mai Spanyolország, honnan eredeződnek mai problémái?

A vizsgálatot a római Hispánia utolsó évtizedeitől kell elkezdni, az oda bevándorló germán törzsekre utalva, melyek Hispánia történetének új fejezetét kezdték. A vizigót előkelők és a hispanorómai arisztokrácia egyesüléséből létrejött vizigót állam ugyanis a rómaiak által kialakított-kialakult földrajzi-gazdasági-politikai egységet vette birtokába. Az északi partvidéki peremsávon – a mai Galiciától a Pireneusokig húzódó ívben különböző germán és baszk törzsek a vizigót államtól viszonylag függetlenül fejlődtek a feudalizmus felé, s váltak alapjaivá a későbbi évszázadokban születő északi keresztény államoknak.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> *Barbero, Alibio – Vigil, Marcelo*: La formación del feudalismo en la Península Ibérica. Barcelona, 1979; *Czúth Béla*: A bagauda mozgalom történetének forrásai. *Antik Tanulmányok*, 1973 1. sz. 10–108. old.; *Martin, José Luis – Codoñer, Carmen-Sanchez, Manuel*: La Alta Edad Media. Visigodos, árabes y primeros reinos cristianos. Historia de España. 3. Madrid, 1976. *Menendez Pidal, Ramón* (ed): Historia de España. T. VI. España cristiana. Comienzo de la reconquista (711–1038). Madrid, 1964.

A 8. század elején bekövetkező mór hódítás csak markánssá tette ezt a kettős fejlődést azzal, hogy maga is csupán a rómaiak—vizigótok által kialakított koordináták között tevékenykedett.

Az északi peremsávtól való eltéréseket ettől kezdve azonban a vallási különbségek is elmélyítették: a katolicizmus mellett az iszlám és a zsidó vallás erős jelenléte szolgált választóvonalként; ám a hit ugyanakkor *etnikai* konfliktusok ideológiai köntösét is jelentette.

A földrajzi, etnikai és vallási határok azonban nem estek teljesen egybe: az északon most (8–10. század) születő katolikus királyságok nagyvárosai-ban jelentős számú zsidó polgárság élt, ahogy a mór Hispánia is integrált zsidó és katolikus tömegeket. Magukat az iszlám hiten levőket is mély etnikai-törzsi konfliktusok osztották meg. A *berber*ek és az *arabok* ütközései végig kísérték a mór korszakot, ám maga az arab lakosság is megosztott volt: a *yemeni* és a *quaysi* párt viszályai mögött törzsi eltérések rejtőztek. Ez az etnikai tényező a mórok hispániai letelepedésénél is rendezőelvül szolgált. Bonyolította a képet a 9–10. században rendkívül megerősödött (rabszolga eredetű) szláv palotanemesség is. Ez az etnikai mozaik lett az alapja a 11. században születő mór kisállamoknak, a *taifas*-nak is: a közel 30 állam etnikai alapon szerveződött. Az almoravidák és almohadák integrációs kísérletei sikertelennek bizonyultak e mór világ integrálására.<sup>2</sup>

Ez arra utal, hogy az etnikai eltérések mögött egy mélyebb, történelmi korszakokon átívelő gazdasági jellegű tényező munkált: a félsziget különböző régiói ugyanis *eltérő* (külső) *gazdasági kapcsolatokkal* rendelkeztek, eltérő kereskedelmi orientációt alakítottak ki. A déli partvidék (Andalúzia) nagyvárosai az afrikai kereskedelem felé orientálódtak. A keleti partvidék (Valencia) a katalán – és frank-francia területek felé fordult, s Aragóniával együtt a mediterrán kereskedelemben volt érdekelt. A katalán grófságok erős kapcsolatokat alakítottak ki a frank-francia körzetekkel. Az északi peremsáv gazdasága a Santiago de Compostela-Pireneusok közötti „francia út” kereskedelmi tengelyéhez kötődött. A félsziget belső körzeteinek kisállamai pedig a közel eső tengerparti – előbb említett – államokhoz kapcsolódtak.

Szerepet játszott ezen túl a keresztény államok formálásában az a tény is, hogy a frank birodalom és az iszlám világ ütközési zónájában helyezkedtek el.

Ezek után persze joggal vetődik fel a kérdés: e mozaik-Hispániából hogyan lett a 15. század végére aragóniai Ferdinánd és kasztíliai Izabella

<sup>2</sup> *Montgomery Watt, V.*: Historia de España islámica. 3<sup>a</sup> ed. Madrid, 1980. *Levi-Provencal, E.*: La civilization arabe en Espagne. Paris, 1961. *Sanchez Albornoz, Claudio.*: La España musulmana. T. I–II. 3<sup>a</sup> e., Madrid, 1973.

házasságával létrejött egységes állam? S azonnal természetesen fel kell tenni a következő kérdést is: valójában mit is jelentett ez az egység?

E kérdés Spanyolországban a *reconquista* – a móroktól való visszahódítás – eseményeire irányítja a figyelmet. De: miért éppen Kasztíliai és Aragónia lett e keresztény integráció két vonzasközpontja?

Ami Kasztíliát illeti, a nagy spanyol–katalán történész, Vicens Vives mutatott rá, hogy Kasztília fő motívációját a déli, mór kisállamok elleni harcokban elsősorban a transzhumáns (vándorló) juhtenyésztés érdekei határozták meg, melyet fejlődésében akadályozott a hispán kisállamok rendszere: a legeltetés télen ugyanis igényelte a délebbi, szubtrópusi zóna legelőit. Az akadályt ebben a kisállamok határai és eltérő érdekei jelentették.

A hatalmassá váló juhtenyésztő szövetség, a *Mesta* és az ebben helyet foglaló kasztíliai nagybirtokosok így váltak a kasztíliai központosítás és expanzió bázisává a vallási ideológiát is felhasználó *inkvizícióval* és a visszahódított területeken óriási birtokokat szerző lovagrendekkel egyetemben.<sup>3</sup>

Am a 15. századig úgy tűnt, hogy Hispánia egyesülésének nem csak Kasztília, de Aragónia vezetett alternatívája is reális lehetőségként merült fel. Az aragón Korona, mely a 12–13. században a dinamikusan fejlődő katalán grófságokat is magában foglalta, a *levantei kereskedelem* lendületét, erejét közvetítette. Am ez a tény ugyanakkor utalhat arra is, hogy végül, a 15. században miért mégis Kasztília vált a spanyol egység bázisává. A levantei kereskedelem hanyatlásáról van szó, melyet rendkívül látványosan szimbolizált a katalán kereskedelem hanyatlásán kívül az utolsó mór állam, Granada 1492-ben bekövetkezett bukása is. Granadát 300 éves léte során ugyanis az itáliai kereskedőtöke érdekei tartották fenn, akik számára e mór állam közvetítő kereskedelmi zónaként, kapuként szolgált a Mediterraneum iszlám és keresztény világa között. Granada bukása látványosan utalt e régi kereskedelem kínjaira, mely Aragóniát és Katalóniát sújtotta éppen akkor, amikor Kasztília a baszkföldi kikötőkön keresztül dinamikus gyapjúexportot bonyolított le Flandriával. Demográfiai és társadalmi tényezők más oldalról támasztották alá a kasztíliai hegemoniát (a félsziget ekkori kb. 7,5–8 millió lakosából Kasztíliában kb. 6 millióan éltek; nagy számú, harcos és földnélküli hidalgónemesség és hatalmas földbirtokokkal rendelkező arisztokrácia, illetve a rendi intézmények gyengesége említhető.)<sup>4</sup>

<sup>3</sup> Vicens Vives, J.: Manual de historia económica de España. 3<sup>a</sup> ed., Barcelona, 1964. Vilar, Pierre: Historia de España. Paris, 1975; Tapia, F. Xavier: Historiadores Sobre España. T. I. Madrid, 1973.

<sup>4</sup> Arié, Rachel: L'Espagne musulmane au temps des Nasrides (1232–1492), Paris, 1973; Laredo Quesada, Angel.: Granada. Historia de un país islámico. (1232–1571). Madrid, 1969; Hillgarth, J. N.: The Spanish Kingdoms. 1250–1516. Vol. 1.; Mackay, A.: Spain in the Middle Ages. From Frontier to Empire, 1000–1500. London, 1977.

A spanyol egység azonban különös képződmény volt. Megértéséhez két tényt kell a korábbiakon kívül megemlíteni: egyfelől azt, hogy a visszahódítás-egyesítés több évszázadig tartó folyamat volt, másfelől, hogy e periódus a rendi szerveződés időszaka is. A kasztíliai és az aragóniai Koronában integrált kisállamok, elsősorban a később meghódítottak, önálló rendi struktúrával kerültek egyik vagy másik Korona fősége alá. A reconquista folyamatát erről az oldalról szemlélve látszik, hogy ezt a kasztíliai és (vagy) az aragón uralkodó és a helyi rendek által kötött kompromisszumként is értelmezni lehet és kell.

A kialakult spanyol állam tehát olyan régi államok konglomerátuma volt, ahol a korábbi és egymástól rendkívül eltérő rendi struktúrák és a helyi nemesség előjogai konzerválódtak. A rendi struktúrák elsősorban az aragón Koronához tartozó országokban, valamint Navarrában és Baszkföldön jelentettek nagy erőt, Kasztíliában kevésbé.<sup>5</sup>

Joggal vetődhet fel azonban aggályként az az érv, hogy Európa más országai – pl. Franciaország – legalább ilyen széttagoltságot mutattak e korszakban. Az ilyen felvetés vezethet el a spanyol fejlődés egyik kulcskérdéséhez: a probléma ugyanis éppen az, hogy míg Franciaországban az abszolutista állam jelentősen előrevitte az egységesítés ügyét, a spanyol abszolutizmus erre képtelen volt – leszámítva a vallási és etnikai egységet, amit a mórrok és zsidók kiűzésével ért el a spanyol uralkodó.<sup>6</sup> A spanyol államfejlődés különössége, amint erre Wittman professzor rámutatott, éppen abban volt, hogy a spanyol abszolutizmus nem belső, hanem *külső forrásokból* (pl. amerikai nemesfém, olasz, németalföldi adók) táplálkozott, s csak legfelső intézményei, a Tanácsok jöttek létre anélkül, hogy a rendi előjogokhoz, a régi államok eltérő intézményrendszeréhez hozzányultak volna.

A 16. századi „árforradalom” romboló hatásával együtt ez határozta meg a spanyol állam sorsát a 17. században: a külső források elapadása után a Kasztíliára alapozott spanyol központosítás megrokkant, s nem sikerült az eltérő régiók közötti integráció megvalósítása.

A „spanyol hanyatlás”, mutatott rá egy másik tanulmányában Wittman professzor, elsősorban Kasztília hanyatlását jelentette, míg a perifériák – Aragónia, Katalónia, Baszkföld, Valencia – gazdaságának dinamikus megélénkülése figyelhető meg.<sup>7</sup> A tartományok közötti egyenlőtlen fejlődésre alapozódtak a 17–18. századi *hegemóniacsere-kísérletek* – aragón aspirációk – ám ezt elsősorban az emberi potenciálbeli különbségek-korlátok ítélték kudarcra (Aragónia lakossága kb. 2 millió a 17. század végén).

<sup>5</sup> *Suarez Fernandez, Luis*: Historia de España. Edad Media. Madrid, 1978.

<sup>6</sup> *Réglu, Joan*: Estudios sobre los moriscos. 3<sup>a</sup> ed., Barcelona, 1974.

<sup>7</sup> *Wittman, Tibor*: Estudios económicos de Hispanoamérica Colonial. Budapest, 1979.

A spanyol államot tehát továbbra is – s azt mondhatnánk, egészen 1975-ig, Franco haláláig – Kasztília hegemoniája jelentette: a spanyol a kasztíliaival volt egyenlő.

A spanyol államfejlődés mély és tartós belső ellentmondása éppen ebben rejlik: a központosított állam alapjává a fejletlen Kasztília vált, társadalmi-politikai bázisa a kasztíliai földbirtokos arisztokrácia, a hadsereg és az egyház lett. Az uralkodót segítették a gyarmati jövedelmek is.<sup>8</sup>

A gazdasági fejlődés élén viszont a peremtartományok álltak. Elsősorban Baszkföld és Katalónia (ezeket követte Aragónia és Valencia). E térségek politikai-gazdasági-kulturális érdekei viszont tartósan sérelmet szenvedtek. A 19–20. századi politikai küzdelmek legmélyén ez az ellentmondás rejlett.

Az 1808-as év – amikor Napoleon támadása a spanyol-Bourbon abszolutizmus bukását jelentette – jól tükrözte ezt az ellentmondást.

A tartományok – a volt régi államok – ismét életre keltek, „legfelső juntákat” szerveztek, ezek pedig megalkották a *Központi Juntát*, mely „megosztott szuverenitásról”, az egyes „királyságok” autonómiájának fontosságáról beszélt. A viták során körvonalazódott az az államforma, melyet Hispánia eltérő nyelvű, hagyományú, fejlettségű népei, és volt országai elfogadtak: egy föderatív alapon nyugvó állam terve alakult ki, melynek alkotmányos monarchista és köztársasági verziója máig a politikai gondolkodás és aspirációk egyik vonulatát jelenti.<sup>9</sup>

A föderalizmus problémája azonban több kérdést is magában rejt: mindenekelőtt a tőkés fejlődés és a nemzettéválás spanyol sajátosságait.

A tőkés fejlődés Katalóniára és Baszkföldre alapozódott (hogy ne azt mondjuk: korlátozódott), s ez lett a *katalán és a baszk nemzeti mozgalom* kialakulásának bázisa. Rendkívül jellemző azonban e két nép nagyburzsoáziájának magatartása a 19. és 20. században. A baszk nagytőke – mely a századfordulón felvette a fináncsőke vonásait is – nem azonosult saját nemzeti mozgalmával, mert az össz-spanyol piac és centralizált állam fennmaradásában volt érdekelt. Ezért a múlt század végétől tartós szövetségesévé vált a kasztíliai földbirtokos arisztokráciának. A katalán nagytőke más taktikát választott, bár érdeke hasonlóan az össz-spanyol és a gyarmati piac (Kuba, Puerto Rico) fennmaradása volt. Saját nemzeti mozgalmát támogatva a spanyol államon belül *hegemóniacserét*, Katalónia hegemoniáját akarta elérni.

<sup>8</sup> *Anes, Gonzalo*: El Antiguo Regimen: Los Borbones. Madrid, 4<sup>a</sup> ed.; *Tapié*, im. T. II. Madrid, 1973; *Vilar, Pierre*: Crecimiento y desarrollo. 3<sup>a</sup> ed, 1976.

<sup>9</sup> Marx-Engels Művei. 10. kötet, Budapest. *Martinez de Velazco, Angel*: La formación de Junta Central. Pamplona, 1977; *Artola, Miguel*: La burguesía revolucionaria (1808–1974) 6<sup>a</sup> ed., Madrid, 1980. *Tuñón de Lara, Manuel*: La España del siglo XIX. T. I–II. Barcelona, 1980.

Ez az álláspont magyarázza, hogy a katalán nagytőke (majd fináncőtke) hol szövetkezett a kasztíliai arisztokráciával, hol pedig saját nemzeti mozgalmát támogatva presszionálta a kasztíliai arisztokráciát és a madridi központi kormányzatot.

Így a 20. századra az a helyzet alakult ki, hogy mind a baszk, mind a katalán és a születő gallego nemzeti mozgalom, de a regionalista mozgalmak is (amelyek a spanyolul beszélő, de eltérő hagyományú, valamikor saját állami léttel rendelkező és regionális piacot kialakító provinciákban bontakoztak ki, mint Andalúzia, Asturias, Éstremadura) *kispolgári, értelmiségi vezetés alá kerültek*, s erős maradt e mozgalomban a helyi privilégiumokat visszakövetelő feudális – nemesi erők befolyása is (foralismo, carlismo).<sup>10</sup>

A nemzeti és a regionalista mozgalmak törekvései is egyirányba mutattak: az eredeti tőkefelhalmozás szélesebb, akadályoktól mentes (óriási bürokrácia, nagy adók, eltérő mértékrendszerek, pénzrendszerek, stb.) lehetőségeit, a *tőkés fejlődés demokratikus alternatíváját* képviselték, s ennek megfelelő föderalista politikai struktúrát követeltek. Míg azonban a 19. század első felében még monarchista, az 1860-as évektől köztársasági keretben képzelték el ezt.

Azonban a föderalizmus értelmezése sem volt egyértelmű: a 19. század második felében a föderalisták többsége az *egységes spanyol nemzet*-felfogást vallotta; Baszkföldön és Katalóniában azonban az önálló nemzeti öntudat izmosodott: itt a saját nemzeti jogokkal együtt képzelték el a leendő föderációt.

A századfordulón azonban maga az egységes spanyol nemzet felfogása is többértelmű: a kasztíliai alapú, archaikus, uri-nemesi változata mellett megjelent olyan interpretációja is, mely az összes, Spanyolországot alkotó nép értékeinek szintéziseként értelmezte a spanyol nemzetet – beleértve a baszkokat, katalánokat, gallegókat is (a baszk Unamuno vallott ilyen felfogást). Ez *demokratikus nemzetfogalom volt*: e felfogásban a nemzetnek részét képezték a dolgozó osztályok is. Volt azonban e *modernizálódó össz-spanyol nemzet-felfogásnak* egy elitista változata is. Míg a demokratikus felfogás megbarátkozott a decentralizáció eszméjével és az autonómia-gondolat felé fejlődött, az elitista felfogás a szigorú-centralizmus elvét hirdette – még az 1898-as kubai katasztrófa után is, és afrikai kalandokkal (Ma-

<sup>10</sup> Arostequi, J. (és mások): Historia del Pueblo vasco. T. II–III., San Sebastian, 1979; Balaquer, Victor: Historia de Cataluña y de la Corona de Aragon. T. V. Barcelona, 1876; Barreiro Fernández, Xosé R (és mások): Los Gallegos. Madrid, 1976; Carr, Raymond: Spain. 1808–1939. Oxford, 1966; Martínez Cuadrado, Miguel: La burguesía conservadora (1874–1931). 6<sup>a</sup> ed., Madrid, 1980; Nadal, Jordi: El fracaso de la Revolución Industrial en España. 1814–1912. 3<sup>a</sup> ed., Barcelona, 1979.

rakkó) kísérletezett. Emögött a formálódó fináncsök csoportok érdekei húzódtak meg.<sup>11</sup>

A spanyol nemzetté válás bonyolultsága – amit az egységes spanyol nemzet-felfogás és a három kis nép (gallego, baszk, katalán) nemzeti öntudatának *egyidejű* formálódása és erősödése, valamint a regionalizmusok jelentős ereje jelzett – rendkívül konfliktusossá tette a 20. századi spanyol politikai életet. Ezt még fokozta a heves harcokkal színre lépő spanyol munkásmozgalom felől jelentkező „veszély”, s az elmélyülő agrárválság.

A megoldást a kasztíliai arisztokrácia és a baszk, katalán fináncsök csoportok *kompromisszuma* ígérte, mely ugyanakkor az archaikus kasztíliai-spanyol nemzetfogalom és az ugyancsak centralizációt követelő modern, elitista összspanyol nemzettudat „*kompromisszumát*”, *összeolvadását* is jelentette. E kompromisszumot Primo de Rivera diktatúrája szimbolizálta.<sup>12</sup>

A tökéletes modernizációt az említett uralkodó körök egy centralizált állam segítségével, a tökéletes oligarchia érdekeinek megfelelően, a nagybirtok érintetlenül hagyásával kívánták megvalósítani. Ez azonban a spanyol társadalom összes többi osztályát és rétegét, valamint ezek pártjait, nemzeti- és regionalista mozgalmait szembe fordította a diktatúrával. Ebben az ellentétben viszont már benne rejlett a későbbi polgárháborús konfliktus is.

Hozzá kell ehhez tenni: e *fő konfliktusvonal* kialakulása során a nemzeti mozgalmak és a munkásmozgalom kölcsönös közeledése is megkezdődött.

A második spanyol köztársaság (1931–1939) – ebből a szempontból – az állam decentralizálásának, a *régiók autonómiája kialakításának, a kis nemzetek jogainak és az összspanyol érdekek egységesítésének kísérlete* volt egy „integrált állam” keretében.

A *kísérlet* szóval kívánjuk jelezni, hogy a köztársasági táborban sem volt egység etekintetben: erős volt a centralista felfogás (mely mögött az egységes spanyol nemzet-felfogás rejlett); az anarchisták kantonalizmusa pedig még magát a nemzeti érzést is reakciónak tartotta; a kis nemzetek érdekei így rendkívül konfliktusosan fejeződhetnek ki.

Az 1931-es alkotmány kompromisszumos jellege ebből adódott. Ez a katalán és baszk szempontokkal még kevésbé számolt. A köztársasági front belső gyengesége éppen a nemzeti kérdések eltérő megítélésében rejlett.

A polgárháború kitörésével a frontok azonban polarizálódtak, s egyre erőteljesebben körvonalazódott a „két Spanyolország”. A köztársasági tábor a gazdaságilag fejlettebb peremvidék alkotta: Andalúzia, Valencia,

<sup>11</sup> *Granjel, Luis*: Panorama de la Generación del 98. Madrid, 1959.

<sup>12</sup> *Tuñón del Lara, Miguel*: La España del Siglo XX. T. I–III., 5<sup>a</sup> ed., Madrid, 1981; *Pastor, Miguel*: Notas para una interpretación de la dictadura primorriverista. *Revista de Estudios Políticos*. N<sup>o</sup> 6. 1978. nov–dec. 137–145. old.; *Ortega, Manuel L.*: España en Marruecos. El Raisuni. Madrid, 1917.

Katalónia, Baszkföld, Aszturias, s a forradalmi kormány egyre világosabban felismerte a nemzeti-nemzetiségi, valamint az autonómiakérdés megoldásának fontosságát.<sup>13</sup>

A fasiszta Spanyolország Ó- és Új-Kasztília, León, Extremadura nagybirtok és egyház által ellenőrzött elmaradott paraszti világot tartotta megszállás alatt. Államfelfogásuk szélsőségesen centralista volt, s győzelmük ismét a Kasztília-alapú centralizált állammodell győzelmét jelentette, mely mintát II. Fülöptől igyekezett venni. Az egységes, monolit Spanyolország, mely a *hispanidad* pánhispán ideológiájában a régi birodalom visszaállításának a gondolatát is felvetette, igen *redukált* nemzetfogalommal operált: a legyőzött Spanyolország – a köztársaságiak – nem lehettek a nemzet része.

Franco formulája rendkívül világos volt: „egy állam, egy nemzet, egy nyelv”. Ez nemcsak centralizációt, de a kis nemzetek nyelvének, kultúrájának elnyomását is jelentette. Spanyolország mintha elfeledte volna önmaga korábbi másfél évszázados történelmét, mely az autonómia- és nemzeti-mozgalmak harcaitól volt terhes.

A francóizmus e mozgalmakat és törekvéseket a liberalizmus és kommunizmus bűnös következményeinek tartotta, s mint nemzetellenes törekvéseket kezelte.<sup>14</sup>

E politika anakronizmusa kétfelől is megmutatkozott az 1950-es évek végétől. A három kis nemzet kultúrájának, nyelvének, intézményeinek, öntudatának korábbi – évszázados – fejlődését, létét lehetetlen volt szétzúzni. E kultúrák táplálója az 1940–50-es években az emigráció volt; a 60-as évektől pedig széles illegális tevékenység bontakozott ki, főleg az iskolamozgalmakban.

Ellene hatott e merev centralizmusnak a gazdaság és társadalom dinamikus fejlődése és átalakulása. Az 1960-as években a spanyol gazdaság (mely továbbra is katalán és a baszk súlyponttal fejlődött), túlságosan finom szerkezet volt ahhoz, hogy egy autarchiás, erős állami beavatkozást jelentő politikát konfliktusok nélkül eltűrt volna.

A társadalmi struktúra átalakulására utalt, hogy a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya 29%-ra csökkent. Az ún. középosztályok moderni-

<sup>13</sup> *Ibarruri, Dolores* (és mások): *Guerra y revolución en España*. T. I–III. Moszkva, 1967; *Riezu, Jorge*: *Perfiles de la II. República Española*. REP. 206–207. szám, 1978. márc–jún. 349–361. old.

<sup>14</sup> *Morono Leoncio, Raul*: *La formalización de Acción Española*. REP. N° 1. 1978. jan–febr. 29–49. old.; *Carr, Raymond*: *From Dictatorship to Democracy*. London, 1979; *Jimenez Campo, Javier*: *Rasgos básicos de la ideología dominante entre 1939–1945*. REP. N° 15, 1980. máj–jún. 79–119. old.; *Gil Serranos, Rafael*: *Nueva Visión de la Hispanidad*. 2<sup>a</sup> ed, Madrid, 1975.



zálódásával, új középrétegek megjelenésével a francóista úri középosztály éppúgy elvesztette régi súlyát, mint a kasztíliai földbirtokos arisztokrácia. Az új társadalmi rétegek: középburzsóázia, kispolgárság, alkalmazotti és műszaki értelmiségi rétegek – a nemzeti mozgalmak és a demokratizálódás bázisává váltak.<sup>15</sup>

A francóista rendszer agóniája hosszú volt: 1956–1975 között zajlott le. Az ellenzéki erők egyik vonulatát kétségtelenül a nemzeti mozgalmak jelentették. Ez a gallego esetben kulturális-irodalmi jelleget kapott; Katalóniában az egyház és a születő kereszténydemokrata szervezetek ösztönzésével széles és jól tagolt politikai mozgalom szerveződött, mely áttörte az illegalitást: a nemzeti mozgalmat támogatta a középburzsóázia mellett a finánciókések néhány csoportja is. Baszkföldön a nagytőke-finánciókés csoportok továbbra sem vállaltak szolidaritást a nemzeti mozgalommal: ez továbbra is a középburzsóázia, a kispolgárság és az értelmiség vezetése alatt tevékenykedett kulturális-nyelvi területen, az 1960-as évek végétől azonban a fegyveres harc is megjelent Baszkföldön. Az ETA, a baszk nemzeti mozgalom szélsőbaloldalán született, s 1968-tól vált fegyveres mozgalmmá: 1973 után terrorakcióinak köre kiszélesedett – összefüggésben a francóista erőszakapparátus növekvő terrorjával.<sup>16</sup>

A Franco-ellenes tábor másik nagy ereje a munkásmozgalom, a harmadik a polgári demokratikus jellegű erők mozgalma volt. Törekvéseik a 70-es évek elején két kulcsszóban foglalhatók össze: *demokrácia* és *pluralizmus*, s e gondolatkörben helyet kaphatott a nemzeti kérdés és az autonómia-probléma is. Ez azt is jelentette, hogy az 1975 utáni vitákban, melyek a politikai rendszer átalakításáról zajlottak, egyik központi kérdéssé a centralizmus-föderalizmus, autonómia- nemzeti kérdés összetett komplexuma lett.

Heves viták során alakult ki az 1978-as alkotmány, mely azonban továbbra is az egységes spanyol nemzet és nemzetállam platformját fogadta el. Ez a spanyol, baszk, katalán nagytőke, valamint a kasztíliai arisztokrácia közös érdekét fejezte ki, de jelezte, hogy a gallego, baszk, katalán nemzeti fejlődéssel párhuzamosan az egységes spanyol nemzeti tudat is megizmosodott, sajátos *asszimmetriát* hozva így létre.<sup>17</sup>

<sup>15</sup> *Tamames*: La república. La era de Franco. Madrid 1973; *Payne, Stanley G.*: Falange. A History of Spanish Fascism. Stanford, 1961; *Preston, Paul* (ed.): Spain in crisis. The evolution and decline of the Franco Regime. London, 1976.

<sup>16</sup> *Clark, Robert P.*: The Basques: The Franco Years and Beyond. Nevada, 1979; *Fabre, Jaume*: Quienes somos. Catalanes. Barcelona, 1979; *Magarinos, Alfonso*: Quienes somos. Los gallegos. Barcelona. 1979; *Rio, Pilar del – Taba, Juan*: Quienes somos. Los andaluces. Barcelona, 1979.

<sup>17</sup> Constitución Española. Madrid, 1978. Ed. Goñi.; *López Rodó, Laureano*: Las autonomías, encrucijada de España. Madrid, 1980.

Az alkotmány lehetővé tette az egyes régiók számára az autonómia megszerzését, ennek korlátait azonban elsősorban a kis nemzetek érzékelték, s ez adott például érveket az ETA terrorizmusa számára.

Ezért az alkotmány elfogadása, majd a helyi autonómia-stadutumok körüli viták, aztán pedig az autonómia-jogok leadása, az új helyi politikai-közigazgatási struktúrák kialakítása 1978 után heves viták légkörében zajlottak és zajlanak.

Úgy tűnik tehát, hogy a régi, történelmi eredetű és súlyú problémák – melyek legtöbbször ugyanakkor a régiók gazdasági társadalmi problémáinak ideológikus (nemzeti sérelmek formájában való) tükröződése is – még ma is élnek, ezért a nemzeti- és autonómiakérdés nem csak a jogalkotás, de a gazdasági-társadalmi fejlődés megoldandó, mély gondja Spanyolországban.

*ADÁM ANDERLE*

#### DESARROLLO HISTÓRICO DEL ESTADO Y CUESTIÓN NACIONAL EN ESPAÑA

El ensayo trata de aclarar el fondo histórico de la polémica sobre la autonomía, salida a la luz después de la dictadura de Franco. Empieza tomando en cuenta los factores determinantes del desarrollo del Estado desde la caída del Imperio Romano y demuestra su importancia en los grandes logros de la infraestructura, urbanización, industria, agricultura, minería y cultura. Pone de relieve que tanto el Estado visigodo como el moro se construyeron en esta base, mientras que en la periferia del Norte el desarrollo de los pueblos bárbaros instalados allí siguió adelante hacia el feudalismo de modo autóctono. Sin embargo el desarrollo de toda la Hispania fue determinado por el contacto y tensiones del imperio islámico y franco.

En la observación del desarrollo del Estado el ensayo presta mucha atención en las peculiaridades del desarrollo de los estamentos, en las características diferentes de la Corona de Aragón y de Castilla y en la unidad española nacida que fue encabezada por Castilla. El autor subraya que el desarrollo del Estado español está en correlación con las peculiaridades del absolutismo de Castilla, hecho que afecta hasta hoy día: la unidad española representaba el papel político dirigente de la Castilla poco desarrollada mientras que en la economía de Cataluña, Vascongadas y Aragón se convirtieron en periferias dinámicas del país.

Analiza que en el siglo XIX–XX para la influencia de qué factores seguía existiendo el centralismo de base castellana y cómo nació el „regionalismo”, el nacionalismo de las pequeñas naciones y luego en el siglo XX la cuestión de la autonomía. La peculiaridad del desarrollo del Estado español es una asimetría particular que paralelamente con el arraigamiento de la conciencia de las naciones pequeñas trajo consigo el fortalecimiento de la conciencia español pero significaba también el fortalecimiento de

las ideologías regionales. En el fondo de estos fenómenos se tiene que ver las vicisitudes del desarrollo capitalista español, la falta de la formación del mercado español unitario. En el fondo del regionalismo, del desarrollo de la conciencia de las naciones pequeñas como base social estaban algunos grupos de la pequeña burguesía, de la inteligencia local y de la burguesía media que estaban interesados en estos mercados regionales.

Al mismo tiempo la posición del gran capital vasco y catalano era distinta. El gran capital vasco siempre constituía una de las bases del centralismo castellano mientras que el gran capital catalano una vez apoyaba su propio movimiento nacional, otra vez aumentaba la fuerza del centralismo. La posición de este último siempre estaba determinada por el hecho de cómo poder ejercer hegemonía en el mercado hispánico o en que medida apoyaba el centralismo castellano sus aspiraciones e intereses. El ensayo concluye las indagaciones con las polémicas acerca de la constitución de 1978 y con la aprobación de la misma.



**SPANYOLORSZÁG ÉS ÉSZAK-AFRIKA A 16. SZÁZADBAN**  
(Adalékok a spanyol–török küzdelem történetéhez a Mediterránumban)

A 15–16. század fordulóján mind az egyesült spanyol monarchia, mind az ottomán birodalom aktív, expanzionista mediterrán tengeri politika megvalósításába kezdett.

Az ottománok a 16. század elején a Földközi tenger keleti medencéjét, a Velence birtokában lévő szigeteket, kikötőket foglalták el. 1516-ban Szíria, 1517-ben Egyiptom, 1522-ben pedig a johannita lovagok által védelt Rodosz-sziget került fennhatóságuk alá. Különös jelentősége volt Egyiptom elfoglalásának: a törökök nem csupán újabb adóforráshoz jutottak, hanem a Szudánból és Etiópiából érkezett afrikai arany egy részére is rátették a kezüket. De legalább ilyen jelentősége volt annak is, hogy Egyiptom elfoglalásával Szelim szultán megkapta a kalifa címet, s ezzel valamennyi muzulmán vallási vezetője lett.<sup>1</sup> Szelim halála (1520) után az ottomán birodalom terjeszkedése tovább folytatódott Közép-Európa, Magyarország irányába, illetve az 1530-as években, miután Hajreddin kalózvezér a törökök szolgálatába állt, a Mediterránium nyugati részében is.

Hajreddin és bátyja, Orudzs, 1510-ben a tuniszi szultán engedélyével Dzszerba szigetén rendezte be főhadiszállását. Rajtaütéseikkel zavarták a kereskedelmet és jelentős anyagi kárt okoztak, főként az itáliai városoknak: hajókat foglaltak el és parti településeket sarcoltak meg. A közép-maghrebi (Algéria) partvidéken pedig támaszpontokat igyekeztek elfoglalni és megtartani.

A 15. század végén a Maghreb régióban a hanyatlás jelei szembetűnőek: a marinida dinasztia körül kialakult laza államszervezet felbomlik, s egymástól független, ugyanakkor egymással rivalizáló államalakulatok jönnek létre a városok – Fez, Marakes, Tlemcen, Constantine, Tripoli stb. – körül. A szudáni karavánkereskedelem útvonala, amely Közép-Maghreben keresztül haladt a Földrajzi tengerhez, eltolódott az atlanti part illetve Kelet-Egyiptom felé.<sup>2</sup> Ilyen helyzetben a partmenti városok könnyen jutottak a spanyolok

<sup>1</sup> *Fernand Braudel: La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II.* 2. kiadás. Páris, 1966. II. k. 17–18. old.

<sup>2</sup> *Abdallah Laroui: L'histoire de Maghreb.* Paris, 1971. II. k. 14–17. old.

birtokába. A reconquista folytatásaként a spanyolok átkeltek a Gibraltári szoroson és fontos stratégia-kereskedelmi támaszpontokat hódítottak meg: Melilla (1496), Mers el Kebir (1505), Oran (1509), Bungie (1510). Pedro Navarro 1510-ben vezetett sikeres expedíciójának eredményeként Algír, Tunis, Dellis kerül spanyol fennhatóság alá. Egy évvel később a spanyol monarchia adományaként Tripoli a szicíliai király birtokába kerül. 1512-ben V. Mohamed hafszida uralkodó Burgoszba megy, és a spanyol király vazallusának ismeri el magát.<sup>3</sup> Orudzs és Hajreddin is ebben az időben vezettek portyákat erre a vidékre. Bungie-nál 1512-ben megverik őket a spanyolok, de két évvel később elfoglalják a fontos kelet-algériai kikötőt, Dzsidzsellit. Sikereikkel, valamint a Spanyolországból kiűzött móroknak nyújtott segítségével nagy tekintélyt vívnak ki maguknak a lakosság, de főleg a vallási vezetők között. Az algíriak hozzájuk fordulnak, hogy megszabaduljanak a spanyol uralomtól. Hamarosan el is foglalják a város kikötőjét, Serselt, majd Penont, amely az akkor még jelentéktelen településnek számító Algírt védte. Könnyedén veszik birtokba Médeiát és Tuniszt. Tlemcen pedig fellázadt a zajjanida uralkodó ellen és 1517-ben elismerte Orudzs uralmát. A zajjamida uralkodó III. Abu Hammu azonban segítségül hívja Oranból a spanyolokat és 1518-ban megveri Orudzsot, aki a csatában életét veszti. A bátyját követő Hajreddin felajánlja szolgálatait az Egyiptomot elfoglaló és már nyugatra tekintő ottománoknak. Szelim szultán beglerbég címmel tünteti ki, tüzérséget és több ezer fős hadsereget küld neki. Ennek birtokában Hajreddin rövid idő alatt elfoglalja Algéria keleti részét, 1529-ben pedig az időközben spanyol kézre visszakerült Penont, és nyomba elkezdti építeni Algír kikötőjét. Kihasználván a tuniszi uralkodó, Hajszyd al Hasszán ellen kirobbant lázadást, minden nehézség nélkül birtokba veszi Tuniszt.<sup>4</sup>

Hajreddin török szolgálatba lépésével elkezdődött a harc a Mediterráneum feletti hegemoniáért az ottomán birodalom és a spanyol monarchia között. E harc színtere elsősorban a Földközi-tenger nyugati medencéje volt, illetve azok a legfontosabb stratégiai pontok, amelyek a keleti és nyugati részt összekötötték: Tripoli, Dzserba, Tunisz – la Goletta, Málta, stb. Ebben a tengeri háborúban az ottománoknak a kezdetektől két fontos szövetségük volt: az algíri „kalózok”<sup>5</sup> és a spanyolországi moriszkók.

<sup>3</sup> U.o. 17. old.

<sup>4</sup> Az eseményekre lásd u.o. 24–28. old.

<sup>5</sup> A kalóz szó nem pontos fordítása a *carsaire*, *corsaro*, *corsario* szavaknak.

Tartalmuk szerint egy (város) állam vagy egy uralkodó szolgálatában álló hajózási vállalkozók, akik a megbízójuk részére politikai-gazdasági célból fosztják ki a rivális hajóit. Ilyen feladatot ellátott pl. a máltai lovagrend is. A földközi-tengeri kalózokról mindmáig a legjobb összefoglaló: *Salvatore Bono: I corsari barbareschi*. Turin, 1964.

1492-ben az Ibériai-félsziget utolsó iszlám központja, Granada is a katolikus spanyol monarchia uralma alá került. A mórok ígéretet kaptak, hogy vallásukat szabadon gyakorolhatják. 1499-ben azonban néhány áttért mór előkelőség közreműködésével rendelettel kényszerítették őket az áttérésre. A tömeges áttérést pszichikai pressziót előidéző látványos rendezvényekkel – arab kéziratok és Korán elégetése – vezették be. Az eredmény egy több évig tartó felkelés lett, amelyet 1502-ben vertek le. Nagyobb tömegben ekkor – a felkelés alatt, illetve leverése után – hagyták el a mórok Spanyolországot és telepedtek le Észak-Afrikában, főként Marakkóban és Tuniszban. Voltak akik tovább vándoroltak dél felé: Timbuktuban ők teremtettek olyan szellemi-egyetemi életet, amely a várost Nyugat- és Közép-Afrikában a muzulmán–arab kultúra fellegvárává tette.<sup>6</sup> A felkeléssel Spanyolországban megszületett a moriszkó probléma, amely a 16. század folyamán az éles spanyol–török rivalizálás idején a változóban lévő világpolitikai helyzetben nemzetközi jelentőségre tett szert. Szinte természetes, hogy az üldözött moriszkók az azonos vallású, kultúrájú Maghreb, illetve azon keresztül az ottomán birodalom felé fordultak, amely igyekezett is támogatni és főként felhasználni őket a spanyol monarchia elleni harcban. Egyes történészek a moriszkókat a katolikus Spanyolországon belül valóságos „ötödik hadoszlopnak” minősítik.<sup>7</sup>

A kapcsolat a moriszkók és az ottomán birodalom között a századfordulón lezajlott felkelés után vált folyamatossá, a nagyobb török–spanyol összecsapások idején pedig megélénkült. A moriszkók már Granada eleste előtt is kapcsolatba léptek a törökökkel. 1487-ben egy mór küldöttség kereste fel II. Bajzid szultánt, beszámolt honfitársai nehéz helyzetéről. A szultán Kemal raisz parancsnoksága alatt – mintegy erődemonstrációként, ugyanakkor kifejezve szövetségét a mórokkal – kisebb flottát küldött a spanyol partokhoz.<sup>8</sup> Ezután az ilyen jellegű akciók mind gyakoribbá váltak, ezért a király, fölmérve ennek veszélyességét, őrséget szervezett a tengerpart felügyeletére. Az őrség fizetésére pedig külön adót, a *farda de la mart* vezette be 1497-ben az egész granadai királyságban. Bevezetésének közvetlen előzménye az a rendelet-tervezet volt, amely parttól hat km-re vagy annál távolabb engedélyezte volna csak a letelepedést. A rendelkezés nem lépett életbe, mert a moriszkók vállalták az adót, amelyből a parti őrséget fizet-

<sup>6</sup> *Abdeljelil Temimi*: Les affinités culturelles entre la Tunisie, la Libye, le Centre et l'Ouest de l'Afrique à l'époque moderne. Publications de la Revue d'histoire maghrébine. vol. 7. Tunis, 1981. 14–15. old.

<sup>7</sup> *Andrew C. Hess*: The Moriscos: An Ottoman Fifth Column in Sixteenth-Century Spain. The American historical Review, 1968. 1. sz. 1–15. old.

<sup>8</sup> *Hammer*: Histoire de l'Empire Ottoman. Paris, 1836. IV. k. 21. old.

ték. Az 1499–1502-es felkelés leverése után az emigráció és harcok következtében csökkent a lakosság (az adófizetők!) száma, ezért a farda de la mar fizetésére kötelezték a keresztényeket is.<sup>9</sup> Orudzs és Hajreddin megjelenése az észak-afrikai partokon a moriszkókban jogos reményeket keltett. Kérésükre 1529-ben Hajreddin 36 hajót küldött spanyol partokra, hogy elszállítsa az emigrálni szándékozókat. Egy korabeli török történetíró szerint 70 ezer moriszkót szállított át Észak-Afrikába.<sup>10</sup> 1530-ban V. Károly admirálisa, Andrea Doria megpróbál revánsot venni, de Sersel kikötőjénél vereséget szenved. A sikereket látva, Szulejmán szultán 1533-ban magához hívatta Hajreddint, Algéria kormányzójává és kapudán pasává (tengerészeti miniszter) nevezte ki, valamint 61 hajóból álló flottát bocsátott rendelkezésre több ezer katonával.<sup>11</sup> A következő évben Hajreddin elfoglalta Bizertát, la Golettát, majd bevonult Tuniszba. Az elmenekült uralkodó Mulaj Hasszán a spanyolokhoz fordult segítségért. A tuniszi partokhoz érkező spanyol flotta 1535 nyarán visszafoglalta a várost, V. Károly pedig visszahelyezte trónjára az elűzött uralkodót. Az ottománok pozíciója ezzel azonban nem gyengült meg a Földközi tenger nyugati felében, sőt azzal, hogy a Porta 1536-ban a Kereskedelmi egyezmény mellett szövetséget is kötött Franciaországgal, V. Károly ellen erősödött is. E szövetség birtokában a szultán 1537-ben újabb flottát építtetett, s ennek élén Hajreddin 1538. szeptember 27-én La Prevésánál megverte a spanyolokat. Ez a győzelem, amelyet a maghrebi flotta születésének is tekinthetünk, világossá tette V. Károly számára, hogy a törökök földközi-tengeri hatalmának megtéréséhez legstabilabb tengeri bázisának, Algírának az elfoglalása szükséges. Erre ösztönözte a spanyol uralkodót az is, hogy a szultán a Budát ostromló Ferdinánd ellen készülődött. V. Károly többszáz hajóból álló hatalmas flottával indult Algír ellen (1541 október), amelyet Hajreddin helyettese, Hasszán aga sikerrel védelmezett. Az időjárás is az algíriaknak kedvezett, az ostrom másnapján keletkezett vihar szétszórta a spanyol hajóhadat, a hajók és az emberek jelentős része odaveszett. A spanyol vereségnek nagy visszhangja volt Földközi-tenger környékén, különösen pedig a spanyolországi moriszkók körében.

Néhány héttel V. Károly veresége után a granadai moriszkók levelet írtak Szulejmánnak. A levél — tartva, attól, hogy esetleg a spanyolok ke-

<sup>9</sup> *Bernard Vincent*: Las rentas particulares del reino de Granada en el siglo XVI: fardas, Prabices, haguela. *Revue d'histoire maghrébine*, 1982. 27–28. sz. 278. old.

<sup>10</sup> *Idézi: Abdeljeil Temimi*: Le gouvernement ottoman face au problème morisque. *Revue d'histoire maghrébine*, 1981. 23–24. sz. 256. old.

<sup>11</sup> U.o. 257. old.



zébe kerül – aláírás nélkül érkezett a szultánhoz. Jelentős információkkal szolgál a moriszkók számát, helyzetüket illetően, illetve Hajreddin tevékenységéről és megítéléséről.<sup>12</sup> A levél 364 ezerre teszi a spanyolországi moriszkók számát, amelyet – a korabeli statisztikákat, véleményeket, illetve a történészek számításait figyelembe véve – a valósághoz igen közel állandóan lehet tekinteni.<sup>13</sup> Üldöztetésüket és egyre nehezebb sorsukat leírva segítséget kérnek a szultántól. Kegyeletes szavakkal emlékeznek meg Hajreddinről, aki nagyszámú moriszkót mentett meg, áttelepítette őket Sersel és Tlemcen környékére. Úgy látják, hogy Hajreddin lett „létük garanciája”, Algír pedig „a muzulmánok védőbástyája”.

Minden egyes török győzelem után a spanyol uralkodó rétegek – főként az egyháziak – fokozott dühvel fordultak a moriszkók ellen: elkobozták javaikat, inkvizíció elé idézték és gyakran széttelepítették őket. E sorozatos üldöztetésből származó létbizonytalanság, amely vallási-kulturális elnyomással is járt, hívta életre a „szegénylegényeket”, akiket a történészek egy része (F. Braudel, B. Vincent), sommásan banditáknak minősít, és mintegy örök időkre visszanyúló mediterrán jelenségként kezel. A 16. század folyamán a török–spanyol háborúskodások fokozódásával párhuzamosan egyre agresszívebbé váló spanyol uralkodó körökkel szemben – az ottmánok mellett – viszont, éppen ezek a „szegénylegények” jelentettek reményt az üldözött moriszkóknak. Jól illusztrálja ezt a helyzetet a tárgyalt időszakban elterjedt szó, a *monfines* jelentése. A szó az arab *munfi* – száműzött, emigrált – szóból ered, s a spanyolok számára bűnözőt jelent, míg a moriszkóknak a szabadság bajnoka, akit szentként tisztelnek.<sup>14</sup>

Az 1540-es években a perzsákkal kiújult háború elvonta Szulejmán figyelmét a Mediterránuról<sup>15</sup> nagyobb jelentőségű tengeri ütközetre az ibero-maghrebi térségben sem került sor. A következő évtizedben kiújult harcok azonban mind a tengeren, mind a szárazföldön török sikereket hoztak. 1551. augusztus 14-én a máltai lovagrend által védelmezett Tripolit a törökök szolgálatába álló kalózvezér, Turgut elfoglalta. 1554-ben a marakkói portán levő Penon de Valez került Szalah raisz birtokában, aki innen indított sorozatos támadásokat a szemben lévő andalúz partokra. 1555-ben ugyanez a Szalah raisz elfoglalta Bougie-t. A spanyolok számára fon-

<sup>12</sup> A levelet eredetiben és fordításban közli: *Abdeĥelil Temimi: Une lettre des Morisques de Grenade au saltan Suleiman Al-Kanuni en 1541. Revue d'histoire maghrébine*, 1975. 3. sz. 105–106. old.

<sup>13</sup> U.o. 104. old.

<sup>14</sup> *Bernard Vincent: Les bandits morisques en Andalousie au XVI<sup>e</sup> siècle. Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 1974. júl–szept. 390. old.

<sup>15</sup> *Fernand Braudel: I.m. II. k. 288. old.*

vos lett volna, hogy az 1535 óra birtokolt Tunisz – la Golette mellett legalább még egy fontos török–kalóz támaszpontot megszerezzenek az észak-afrikai partokon. Tripoli megtámadásának és elfoglalásának tervét Medina Celi herceg, szicíliai alkirály és Jean de la Valetta, a máltai lovagrend nagymestere – 1546 és 1549 között Tripoli kormányzója – terjesztette II. Fülöp elé. A személyes ambíciókon túl a tripolitán város birtoklása fontos lett volna mind Málta, mind Szicília biztonsága szempontjából.<sup>16</sup> Az 54 hajóból és mintegy 12 ezer emberből álló flotta könnyűszerrel elfoglalta Dzserba szigetét. Ott azonban erőd építésébe kezdtek, s ezzel időt veszítettek. Piali pasa parancsnoksága alatt török flotta sietett Turgut és Tripoli megsegítésére, és 1560. május 12-én a menekülni kényszerülő spanyol flottát szétverték, a hajóknak több mint felét elpusztították.<sup>17</sup>

A dzserbai vereség után a spanyolok joggal tartottak egy nagy, általános török támadástól a Földközi-tengeren. Ez azonban nem következett be, csupán néhány, bár nem jelentéktelen összecsapás történt (Oran, Penon de Valez). 1565 májusában viszont a törökök komoly erővel megkezdték Málta ostromát. Május 18–19-én több mint 20 ezren szálltak partra és kemény harcban elfoglaltak több megerősített pontot, de a fő erődítményt (Saint Michel) nem tudták bevenni. Több hónapos, nagy áldozatokkal járó harc után szeptember 12-én az utolsó török hajó is elhagyta Máltát.<sup>18</sup>

A máltai győzelem kiindulópontja lehetett volna egy nagyszabású törökellenes offenzív spanyol politikának a Mediterránumban. Két fontos esemény azonban ezt megakadályozta: 1566-ban Németalföldön felkelés robbant ki a spanyol monarchia ellen, 1568 karácsonyán pedig a 16. század legnagyobb – Alpujarras néven ismert – moriszkó felkelése kezdődött el. Ugyanebben az évben lett Algír kormányzója Kilics Ali pasa, aki igen aktív és tudatos harcot folytatott a spanyol monarchia ellen. Ezek a körülmények ugyanakkor arra is kényszerítették II. Fülöpöt, hogy tudatosan készüljön a döntő összecsapásra a török hajóhaddal. A hatodik-hetedik évtized fordulóján elkezdődött a török–spanyol küzdelem utolsó, döntő szakasza.<sup>19</sup>

II. Fülöp Alba herceget küldte Németalföldre, akinek durva katonai módszerekkel sem sikerült elfojtania a nagy heveséggel kirobbant felkelést, csupán visszaszorítania, időt nyerve ezzel a török elleni készülődésre és az Alpujarras-i felkelés leverésére.

A moriszkó felkelésnek voltak közvetlen okai, de legalább ilyen fontos az, hogy egy hosszabb folyamat eredményeként felhalmozódott fe-

<sup>16</sup> U.o. 285. old.

<sup>17</sup> U.o. 290. old.

<sup>18</sup> U.o. 319–324. old.

<sup>19</sup> *Andrew C. Hess*: I. d. cikk 12. old.

szültségek vezettek robbanáshoz a 60-as évek végén. Közvetlen előzményként említhetjük II. Fülöpnek a felkelés évében hozott azon rendeletét, amely a moriszkók számára is – az arab nyelv helyett – a spanyolt tette kötelezővé. Ötözködésükben ugyancsak a kasztíliai viseletet írta elő számukra. Gazdasági-szociális helyzetük is egyre kritikusabbá vált. Az adóterhek mind súlyosabban neheztedek rájuk, a spanyol monarchia a lehető legtöbb pénzt akarta kisajtolni belőlük. Ezt a helyzetet egyértelműen tárják elénk *Bernard Vincent* francia történész számításai.<sup>20</sup> Az 1499–1501-es felkelés leverése után a korona elkobozta a moriszkók vallási intézményeknek adományozott holtkézi birtokait (habices). A belőle származó jövedelmek egy része közvetlenül a kincstárba folyt, másik részére pedig az egyház tette a kezét. A direkt adók a század eleji fél dukátról a 60-as évek végére egy dukát fölé emelkedtek. (Egy dukát 4–5 napi munka értékének felelt meg). 1568-ban egy granadai moriszkó háromszor annyi adót fizetett, mint egy átlagos kasztíliai adófizető. A granadai moriszkók összesen annyi adót fizetett 1556-ban, mint ugyanakkor a náluk két és fél, háromszor nagyobb lélekszámú sevillai királyság lakossága. 1571-ben (a felkelés leverése után!) pedig 50%-al fizettek többet a sevillaiak. A király fél évvel a felkelés kirobbanása előtt, 1568 júniusában, újabb 1 millió 330 ezer maravedit (kb. 3600 dukát) kitevő rendkívüli adót szándékozott kivetni a granadai moriszkókra. Megállapíthatjuk tehát, hogy nem vallások és civilizációk konfliktusáról<sup>21</sup> van kizárólag szó, hanem mély társadalmi-gazdasági érdeklentétekről, amelyek ideológiáját vallási-kulturális töltésű burok fedi.

A felkelés gyorsan terjedt. Sesa herceg, akinek birtokai Granada tartományban voltak, 1569. januárjában 45 ezerre becsüli a fegyveres felkelők számát.<sup>22</sup> II. Fülöp Don Juan de Austriát bízta meg a felkelés leverésével. A herceg drasztikus katonai akcióinak eredményeként 1570 tavaszán nagyszámú moriszkó tette le a fegyvert, cserébe szabad elvonulást (Észak-Afrika), illetve szokásaik, vallásuk háborítatlan gyakorlásának ígéretét kapták.<sup>23</sup> A felkelés mindenesetre jelentős katonai erőket kötött le, s ez a török tengeri pozíciók erősítésének kedvezett. 1570 januárjában Kilics Ali pasa szinte harc nélkül foglalta el Tunisz- la Golettát, az év tavaszától pedig a szultán Ciprus elfoglalására készülődött. Terve megvalósításában fontos szerepet szánt Algírnak és a moriszkóknak. Szokollu Mehmed nagyvezir egyazon napon

<sup>20</sup> *Bernard Vincent*: Las rentas particulares del reino de Grenada en el siglo XVI: fardas, habices, hanguela. *Revue d'histoire maghrébine*, 1982. 27–28. sz. 284–286. old.

<sup>21</sup> „... a moriszkó probléma vallások és civilizációk konfliktusa.” *Fernand Braudel*: I. m. II. k. 118. old.

<sup>22</sup> *Fernand braudel*: I. m. II. k. 359. old.

<sup>23</sup> U.o. II. k. 367. old.

(1570. április 17.) küldött levelet a moriszkóknak és Kilics Ali pasának. A moriszkóknak küldött levélből<sup>24</sup> – amelynek szövegéből kiderült, hogy válaszlevél – arról értesülhetünk, hogy 20 ezer felkelő áll fegyverben és további 100 ezret azért nem tudnak harcba vinni, mert nincs fegyverük. A nagyvezir tájékoztatja a moriszkókat, hogy nagy flottával Ciprus ellen készülnek. A sziget elfoglalása után pedig „azt tervezzük, hogy dicsőséges flottánkat elküldjük a partokra (ti. a spanyol partokra – *J. N. L.*), ennek alapvető fontosságot tulajdonítunk és már e pillanattól készülünk rá”. „Megparancsoltuk az algíri beglerbégeknek – folytatódik a levél –, hogy segítsen benneteket katonák, fegyverek, vagy lőszer küldésével”. A Kilics Ali pasának küldött levélben a nagyvezir szintén előadja Ciprus megtámadásának tervét, és határozottan felszólítja a beglerbéget, hogy minden módon és eszközzel segítse a moriszkókat.<sup>25</sup>

Számos forrás bizonyítja, hogy Kilics Ali pasa igyekezett végrehajtani a nagyveziri firmanban foglaltakat. Nyomban hozzákezdett a hajók felszereléséhez. Egy 32 hajóból álló egységet azonban 1570 októberében a vihar szétszórta. Egy Algírban lévő kortárs arról tudósít, hogy a beglerbég 4 ezer puskát, nagy mennyiségű lőszert, és katonai tanácsadóként több száz janicsárt küldött a moriszkókhoz.<sup>26</sup> Ezt az állítást többek között megerősíti Fourquevaux francia követ is.<sup>27</sup>

Eközben a törökök 1570 nyarán elkezdték a ciprusi hadműveleteket. A fővárost, Famagusztát azonban csak 1571 tavaszán véres harcok árán tudták elfoglalni. Az ottomán sikerek diplomáciai következménye az lett, hogy a spanyolok, Róma és Velence szövetségre léptek (1571. május 2, a liga megalakulása) és együttes erővel készültek, hogy végérvényesen megtörjék a törökök tengeri erejét.

A döntő tengeri ütközetre Lepantónál került sor 1571. október 7-én. A csatában 230 török hajó vett részt. A keresztény Liga flottája 216 hajóból állt. Az ütközetből mindössze 30 török hajónak sikerült elmenekülni Kilics Ali pasa vezetésével: a többi elsüllyesztették vagy elfogták. A keresztény liga mindössze 10 hajót vesztett. Emberben viszont mindkét fél súlyos veszteséget szenvedett: a törökök 30 ezret, az ellenfél is a

<sup>24</sup> A levelet eredetiben és fordításban közli: *Abdeljelil Temimi: Le gouvernement ottoman face au problème morisque. Revue d'histoire maghrébine*, 23–24. sz. 1981. 261–263. old.

<sup>25</sup> *Andrew C. Hess: I. d. cikk 15–16. old.*

<sup>26</sup> Idézi: *Abdeljelil Temimi: Le gouvernement ottoman face au problème morisque. Revue d'histoire maghrébine*, 23–24. sz. 1981. 256. old.

<sup>27</sup> Idézi: *Chantal de la Veronne: Les sources inédites de l'histoire du Maroc. II. k. 153. old. Paris, 1961.*

20 ezret.<sup>28</sup> A törökök veresége a lepantói csatában olyan súlyos volt, hogy a legkisebb siker reményében sem vehették már föl a küzdelmet a tengeri hegemóniáért a spanyolokkal. A 70-es években azonban még tovább próbálkoztak csapást mérni a spanyol monarchiára. 1574-ben végérvényesen visszafoglalták Tuniszt a spanyoloktól. Ugyanebben az évben újra kapcsolatba lépnek a moriszkókkal. Kérik, hogy megbízottjukat Algíron keresztül küldjék el Isztambulba, ahol megbeszélik a felkelés kirobbantásának előkészületeit, a török segítség módját stb. Ugyanebben a levélben arra biztatja a szultán a moriszkókat, hogy a moriszkóknak nem csupán a törökökkel volt kapcsolatuk, hanem a dél-francia (Bearn) protestánsokkal is.<sup>30</sup> Az inkvizíció az örökös török veszélyre hivatkozva a 80-as évektől tüzelvással írtotta a moriszkókat. A bomló, marginalizálódó moriszkó közösségbe – kihasználva még az ott meglévő társadalmi ellentéteket is – provokátorokat épített be, akik nemcsak leplezték a készülő felkeléseket, hanem – az inkvizíció tudtával – maguk is „szervezték” azokat. Az 1570-es évek végétől egymást követő autodafék teljes vereséget mértek a moriszkók politikai-kulturális törekvéseire. Komoly segítségre már a hanyatló ottomán birodalomtól sem számíthattak, bár a remény még a XVII. század elején is élt bennük.<sup>31</sup> A lepantói vereséggel a török földközi-tengeri sorsa megpecsételődött. A csata évtizedében folytatott csatározások az 1580-ban megkötött fegyverszünethez vezettek, amelyet többször megújítottak, gyakorlatilag a két nagyhatalom békét kötött egymással a tengeren. Új helyzet állt elő a Mediterránumban. Hogyan alakult az érdekelt felek további sorsa? A teljesség igénye nélkül csupán néhány, inkább hipotetikus következtetést kívánunk megfogalmazni a Maghreb-térség, Spanyolország és a Mediterránium további fejlődését illetően.

Miután a törökök lemondtak az aktív politikáról a Mediterránium nyugati részében, a meghrebi – elsősorban az algíri – „kalózok” válaszut elé kerültek: vagy alkalmazkodnak a békés időszakhoz, vagy önállóan cselekednek. Az utóbbi mellett döntöttek, s emiatt összeütközésbe kerültek a Portával. A 16. század utolsó évtizedében a szultánnak több alkalommal Isztambulból kellett küldenie magas rangú tisztségviselőt, hogy az ottomán fennhatóságot biztosítsa, és kibékítse az egymással is vetélkedő önálló akció-

<sup>28</sup> *Fernand Braudel*: I. m. II. k. 396. old.

<sup>29</sup> *Andrew C. Hess*: Id. cikk. 18–19. old.

<sup>30</sup> *Raphael Carrasco*: *Peril ottoman et solidarité morisque (la tentative de soulèvement des morisques des années 1577–1583)* *Revue d'histoire maghrébine*, 25–26. sz. 1982. 37. old.

<sup>31</sup> *Abdeljelil Temimi*: *Lettre du Sultam Ahmed I<sup>er</sup> an Doge de Venise en 1614 an sujet des morisques*. *Revue d'histoire maghrébine*, 7–8. sz. 1977. 259–261. old.

kat szervező riaszokat („kalózkapitányokat”). Így lett a szultán megbízottja 1580–82 között a magyar származású Dzsefár pasa.<sup>32</sup> Az erőtlen, hanyatló ottomán birodalom azonban nem tudta megakadályozni a Maghreb önállóságát, ahol a 17. században valóságos „kalózközársaságok” alakultak,<sup>33</sup> amelyeket egy, szinte jelképes összegű adón túl csupán vallási-kulturális szálak kötöttek a török birodalomhoz. Ezek a szálak viszont igen erősnek bizonyultak és a 19. században a francia behatolással szembeni ellenállás idején, mind Tunéziában, mind Algériában megélenkültek.<sup>34</sup> Marakkó viszont, szemben a „kalózközársaságok” mediterrán irányultságával, az Atlanti felé nyitott és időnként kapcsolódási pontokat is talált a világkereskedelem fő áramával. Önállóságát mind a portugálokkal, mind az algíri-ottomán törekvésekkel szemben sikerült megvédenie a döntő jelentőségű Arzilai csatában 1578-ban.<sup>35</sup>

A spanyol monarchia nem volt képes kihasználni a törökök feletti győzelemből származó előnyt: „kivonult a Mediterránumból” (Braudel), súlypontja a külső tartományokra kezdett áthelyeződni, de ugyanakkor mégis mediterrán maradt, mert a spanyol társadalomban nem voltak meg azok a modern polgári társadalmi-gazdasági erők, amelyek továbbra is biztosították volna a gazdasági kapcsolatokat az atlanti világpiaci központok és a mediterrán területek között, ahol még a 17. században is viszonylag élénk kereskedelem folyt.<sup>36</sup> Ám ennek a kereskedelemnek a haszonélvezői vagy azok az országok (Anglia, Hollandia) voltak, ahol a kapitalista viszonyok kerekedtek felül, vagy azok a városok, amelyek mögött a feudális viszonyokat egyre dinamikusabban szétörő szívóhatásukkal országnyi méretekben ható pénz- és piacközpontok álltak: Marseilles mögött ott találjuk Lyont és Genfét. Ezek az országok és városok képesek voltak összekapcsolni az atlanti központot a mediterrán régióval. Nagy éleslátásról tanúskodik a marseilles-i kereskedelmi kamara egyik jelentésének következő megállapítása: „Minden kereskedelem egymáshoz kötődik, mondhatjuk kezét fog

<sup>32</sup> *D. de Haedo: Histoire des rois d'Alger. Revue africaine, 1881. 145. sz. 17–26. old. Dzaefár pasáról magyarul: Hadtörténeti Közlemények, 1892. 399–403. old. A közleményben, amely Pecseni művén alapszik, Dzsefár pasa algíri tevékenységéről nem esik szó. Haedo, benedek rendi szerzetes viszont jól ismerhette, mert 1578–1581 között Alírban tartózkodott.*

<sup>33</sup> *Jean Monlau: Les Etats barbaresques. Paris, 1973. 67. old.*

<sup>34</sup> *Abdeljelil Temimi: Recherches et documents d'histoire maghrétine. L'Algérie, la Tunisie et la Tripolitaine (1816–1871). 2. kiadás. Publications de la Revue d'histoire maghrébine. vol. 3. Tunis, 1980.*

<sup>35</sup> *Abdullah Laroui: I.m. II. k. 31. old.*

<sup>36</sup> Lásd pl.: *Káldy-Nagy Gyula: Adatok a levantei kereskedelem XVII. század eleji történetéhez. Századok, 1967. 1–2. sz. 138–147. old.*

egymással. Az amerikai csak úgy tarthatja fenn magát, ha továbbra is könnyen találunk piacot azoknak az árucikkeknek, amelyeket onnan hozunk Levantéba, máskülönben a kereskedelem kereke nem forog”.<sup>37</sup> A spanyol gazdaság és kereskedelem kerekei nem az idézett módon forogtak, leragadtak a 16. század végére, a spanyol gazdaság és társadalom, ha „ki is vonult a Mediterránumból”, nem tudott a világkereskedelem fő áramába bekapcsolódni. Megerősítve látjuk tehát Wittman Tibornak azt a megállapítását,<sup>38</sup> amely a spanyol monarchiát *mediterrán* abszolutizmusnak minősíti.

### LÁSZLÓ J. NAGY

#### ESPAÑA Y ÁFRICA DEL NORTE EN EL SIGLO XVI

(Aportes para la historia de las luchas español-turcas en el Mediterráneo)

El ensayo analiza las etapas principales de la rivalización español-turca, exponiendo algunas conclusiones hipotéticas en cuanto a la área de Maghreb, a España y al Mediterráneo en lo que se refiere al progreso ulterior mediterráneo.

En el giro del siglo XV–XVI la monarquía unida española y el imperio otomí llevaban una política activa, expansionista en el mar Mediterráneo. Los españoles como la continuación de la Reconquista pasando por el estrecho de Gibraltar conquistaron importantes bases estratégico-militares. En aquel entonces empieza la lucha por la hegemonía mediterránea entre el imperio otomí y la monarquía española. Con el paso de Granada -del último centro islámico- bajo la soberanía de la monarquía española (1492) nace el problema de los moriscos que se agudiza en el siglo XVI en la época de la rivalización español-turca y quienes junto con los piratas de Algir se convertirán en aliados del imperio otomí en la lucha por el mar. Los españoles en vano instalan guardias para vigilar la costa, la posición de los otomíes llega a ser más significativa con la alianza de Francia contra Carlos V. En los años 40–50 obtienen éxitos tanto en el mar como en la tierra pero los españoles temiendo un ataque general turco se deciden a emprender un combate decisivo marítimo y en la batalla de Lepanto de 1571 infligen una derrota a los turcos.

Los turcos en 1574 todavía reconquistan Tunis pero su suerte ya estaba echada en el mar Mediterráneo. La persecución cruel de los moriscos se formula en las actividades de la Inquisición. La rivalización concluye con la conclusión de la paz en el mar. Las „re-

<sup>37</sup> Ch. Carriere – M. Courdurie: L'espace commercial marseillais aux XVII<sup>e</sup> et XVIII<sup>e</sup> siècles. In Aires et structures du commerce français au XVIII<sup>e</sup> siècle. Szerk. Pierre Leon. Lyon, 1975. 97. old.

<sup>38</sup> Wittman Tibor: A spanyol abszolutizmus néhány vonása a XVI. században. Acta Univ. Szegediensis. Acta Historica. XV. 1964. 28. old.

públicas de los piratas" de Algír muestran una orientación mediterránea, Marruecos abre para el Atlántico mientras la monarquía española no puede aprovecharse de las ventajas de las victorias. El centro de interés se traslada a las regiones de fuera, pero dado que no poseía modernas fuerzas socio-económicas burguesas no podía entrar en la corriente principal del comercio mundial -o sea-, asegurar relaciones económicas en los centros del mercado mundial y los territorios mediterráneos. Por eso podemos calificar la monarquía española como representante del absolutismo mediterráneo.



## KÖZPONTOSÍTÁS ÉS ABSZOLÚTIZMUS A 16. SZÁZADI SPANYOLORSZÁGBAN

Az ibériai félsziget a 700-as évek elején az arab hódítók kezére került. Az Európa belseje felé haladó mohamedán hódítókat csak 732-ben a Poitiers melletti csatában sikerült megállítania Martell Károlynak. Ezután megindult a harc a mórok kezére jutott területek visszafoglalásáért. Az ibériai félsziget, amely néhány év alatt a mórok kezére került, csak 7 évszázados harc után, 1492-ben szabadult föl végleg. A hosszú küzdelem, a reconquista során több állam is létrejött a Pireneusoktól délre: az aragón, a kasztíliai és a portugál királyság, valamint a Franciaországgal szomszédos kis fejedelemség, Navarra. Ezek egymástól függetlenül léteztek, politizáltak, sajátos földrajzi, gazdasági és politikai meghatározottságuk szerint. Ebből következően a gazdasági-társadalmi fejlődésük is eltérően alakult.

### *A Katolikus Királyok*

A feudalizmus európai fejlődése és a reconquista előrehaladtával egyre inkább fölmerült az igény a különálló államok egyesítésére, de a személyes érdekek, belső harcok miatt erre csak a 15. század második felében kerülhet sor. Mivel Portugália nyelvileg, etnikailag és politikailag elég korán különvált, Navarra pedig nem akart az egyesülésben részt venni, a két nagy királyság, Aragónia és Kasztília egyesüléséből jött létre 1479-ben az új állam, a spanyol királyság. A politikai megoldást a középkorban oly jellemzően házasság révén oldotta meg a két ország uralkodója, Kasztíliai Izabella és Aragóniai Ferdinánd. A vitathatatlan közös vonások mellett számos, alapvető különbség volt a két állam berendezkedésében, amely a későbbiek során Spanyolország és az egyes országrészek sorsát, fejlődését is meghatározta.

Aragóniában a reconquista során a felszabadult területeken számos kisbirtok jött létre, és a királyi hatalom ura maradt a helyzetnek, a nemesség a parlamentben, a cortesban gyakorolta a hatalmat az uralkodóval közösen hozott törvények segítségével. A királyság maga is három külön részből állt:

Katalóniából, Valenciából és az aragón királyságból. A Földközi-tenger mel-  
léki katalán városok Barcelonával az élen intenzív kereskedelmet folytattak,  
polgárságuk és kereskedelmi tőkájük igen jelentős volt. Ide tartozott Szi-  
cília, Szardínia és a nápolyi királyság, valamint a Baleári szigetek. Joggal  
mondhatjuk, hogy Aragónia ezidőben komoly európai kapcsolatokkal rendel-  
kező, aktív külkereskedelmet folytató ország. De amíg a 14. században rend és  
nyugalom volt, addig a 15. században sorra következtek a belső és külső ba-  
jok, kereskedelmi és polgárháborúk. Ennek következtében az egyesülés előtt  
Aragónia egy gazdag, az uralkodó és alattvalói közti viszonyt törvényekkel  
szabályozó, de az egyes részek között föderatív kapcsolattal rendelkező, le-  
hanyatlóban levő ország volt.

Ezzel szemben Kasztíliát teljesen lekötötték belső problémái. A felsza-  
badított területeken hatalmas nagybirtokok jöttek létre, ezek földesurai  
önálló életet éltek, a királyi hatalommal nem sokat törődtek. A városok  
nem ipari és kereskedelmi centrumok voltak, hanem adminisztratív és kato-  
nai központok, a polgárság is igen gyöngye volt. A fő termelési ágazat a mező-  
gazdaság, ezen belül is elsősorban az állattenyésztés. A juhokat télen a déli  
legelőkön, nyáron az északi hegyvidéken tartották, ősszel és tavasz-  
szal az állatok millióit hajtották végig az országon. Ezek a földművelő te-  
rületeken komoly károkat okoztak, kiélezve ezzel a viszonyt az állattenyész-  
tők és a földművelők között. Közben folyt a mohamedánok elleni harc, még  
tartotta magát a mórok utolsó fejedelemsége, Granada. Ebben a folyamatos  
harcban gyakorlatilag az egész kasztíliai társadalom militarizálódott. A ve-  
zetőszerep a nemességé volt, létszámuk, politikai és gazdasági súlyuk révén  
ők lettek az ország irányító erejévé. Az egész kasztíliai társadalom sajátos,  
hármass meghatározottságú volt: a több évszázados mórok elleni keresztes  
hadjáratokból következően erősen vallásos, militarista és arisztokratikus.  
Ennek következménye az a szemlélet is, hogy a kétkezi munkával nyert va-  
gyon nem dicsőség, hanem csak a fegyverrel szerzett. Maga a reconquista  
ugyanis tagadhatatlanul egyfajta zsákmányszerző hadjárat is volt.

A 14–15. század folyamán a kasztíliai uralkodók fokozatosan erősít-  
ették hatalmukat. A corteseken belül képviselve volt a nemesség, a polgár-  
ság és a klérus. De üléseit nem meghatározott időnként tartotta, mint  
Aragóniában, hanem csak akkor, amikor a király összehívta. Ráadásul ennek  
nem volt törvényhozó, hanem csak adómegajánló szerepe. Az ország gaz-  
dasági helyzete is sokat javult. Különösen nagy bevétel származott a gyap-  
jú eladásából, amelyet főképp flandriai kereskedők vettek meg. A 15. század-  
ra tehát Kasztília egy fölvirágzóban lévő, energikus, gazdaságilag és katonai-  
lag erős ország, amelyben a királyi hatalom egyre jelentősebb befolyással  
bírt. E két eltérő hatalom egyesülése következett be 1479-ben.

Megközelítőleg ugyanebben az időben fejezte be XI. Lajos Franciaország területi egyesítését, Angliában pedig VII. Henrik teremtett rendet a rózsák harca után. Uralkodásuk alatt jelentősen erősödött a királyi hatalom és a centralizált feudális állam. Ha valami hasonlót keresünk Spanyolországban is, akkor hamarosan be kell látni, hogy tévedtünk. Gyakorlatilag egy dualista állam jött létre, amelynek élén a király – törvényesen – csak saját országában parancsolt. Ha Ferdinánd valami ügyben eljár Kasztíliában, akkor azt mint Izabella megbízottja tehetette, Izabella pedig Aragóniában csak Ferdinánd felesége volt. Ezért érdemes megvizsgálni, milyen intézkedésekkel próbálták az új államon belül az uralkodók hatalmukat erősíteni.

Aragóniában Ferdinánd 1494-ben átszervezte az egykori királyi tanácsot, amely az Aragóniai Tanács nevet kapta. Ennek élére alkancellár került, helyet kapott benne a főkincstárnok, 5 régenskormányzó, valamint hivatalnokok. Ez az új szerv a király személyéhez kötődött, és egyszerre volt tanácsadó és végrehajtó szerv. Az egyes országrészek, Valencia, Katalónia élén alkirályok álltak. Jól látható a föderatív jellegű aragon rendszer lényege: a király kinevezte alkirály és a király személyétől függő tanács az a két intézmény, amely a hatalom gyakorlását biztosítja. Együttal azt is jelenti, hogy itt egységes, központi rendszerről, beolvasztásról szó sincs, tehát a központosítás korlátai is adóttak. Ebből az szintén látszik, hogy a 16. században kialakult németalföldi, itáliai, amerikai kiterjedésű spanyol birodalom ezt az aragón, „alkirály plusz tanács” rendszert vette át. Az egyes részek megtartották a maguk törvényeit, külön üléseztek a cortesek, a király ezeken személyesen vett részt, trónra lépésekor külön-külön esküt tett. Palacios Rubios – már elméleti szintre emelve a gyakorlatot – így fogalmazott: „A király csak az ország adminisztratív rendszerének a vezetésével van megbízva, nem pedig az ügyek általános uralmával, mert az állam javai és jogai közösek és nem képezhetik senkinek a kizárólagos tulajdonát.”<sup>1</sup>

Kasztíliában hasonlóképpen, nem annyira új intézmények mint inkább a régiek újrászervezése, az eredetitől eltérő tartalmúvá alakítsa jelezte a két király tevékenységét. Mert ha a törvények nem is ismerték el Ferdinándot Kasztília királyának, a két uralkodó a legteljesebb összhangban élt és dolgozott. A királyi hatalom megerősítésének legfőbb feltétele a nemesség erejének megtörése volt. Ezt a kasztíliai városok segítségével oldották meg. A városi polgárok fegyveres rendfenntartó ereje a „hermandad” volt. Ezt újíították föl, és a 18 tartomány élén álló városok létrehozták 1476-ban a Santa Hermandadot (Szent Testvériség), azt a szövetséget, amely fegyveres erejét egyesítve hathatósan föl tudott lépni a vidéket rettegésbe tartó rablóbandák, magánhadseregek ellen, helyreállítva az ország belső erejét. A városok arra

<sup>1</sup> Idézi *J. H. Elliott: La España imperial*. Barcelona, 1982. 85.

ügyeltek, hogy a hermandadokba nemes véletlenül se jusson be. A Santa Hermandad egyszerre lépett föl a törvény és a fegyver erejével, ugyanis bíraskodási joga is volt. A többszöri sürgetés után a király csak 1498-ban osztotta föl, a központi hatalom számára oly hasznos szövetséget. (Az eredeti cél teljesítése után ugyanis a városok nem akarták ezt az elég költséges fegyveres erőt fenntartani.)

A királyi hatalom jelentős előrelépését biztosította a három egyházi lovagrend, a Santiago, a Calatrava és az Alcántara feletti ellenőrzés megszerzésével, amely oly módon történt, hogy a megürült nagymesteri tisztre Ferdinándot választották meg (1476; 1487; 1494). Ez nem csak gazdaságilag volt fontos – hiszen Kasztília legjobb minőségű földjeinek java e három rend kezén volt –, de a rendek tagjai fölötti irányítás révén a kasztíliai arisztokrácia színe-java Ferdinánd irányítása alá került. Újjászervezték a Királyi Tanácsot is, Kasztíliai Tanács néven, amely az ország irányításának legfőbb szervévé lett. Ebben többé már nem egymással rivalizáló főnemesek, hanem szakemberek foglaltak helyet, akiket a király nevezett ki. Így ülésein részt vehettek a királyság egyéb tisztségviselői és méltóságai is, de nem szavazhattak. A diplomáciai testületbe szintén a kismanesi családok rendszerint egyetemet végzett tagjai kerültek, akárcsak a hadsereg vezetői rétegébe is – kivéve a legmagasabb posztokat. Megszaporodtak a tisztségviselők között a polgárok, sőt még converso zsidók is akadtak szép számban. Mivel a cortes szerepe nem volt döntő a politikai életben, a királyi hatalom valóban jelentősen megerősödött.

A Katolikus Királyok 1480-tól kezdve egyébként is arra törekedtek, hogy a cortesba csak a városok képviselőit hívják össze – a 18 város 2–2 fővel képviseltette magát – akik a kívánt adót a királynak megszavazták. Ezek a városok közvetlen királyi irányítás alatt álltak, mert bár saját tanácsuk, bírái, tisztségviselőik voltak, az élen a király által kinevezett regidor illetve corregidor állt. Mivel ezek hatalma a 14–15. század folyamán csökkent, Izabella királynő újraszabályozta hatáskörüket, egyszerre töltötték be így a közigazgatási és bírói funkciót. Ugy szintén erősítették a királyi hatalmat a falakkal körülvett kisebb városokban és falvakban is a földesúri befolyás rovására. Ezt a földesúri tiszteletet gyakran egyházi méltóságok töltötték be, ez is sürgette, hogy az egyház ügyét megreformálják.

A reconquista során az egyház óriási birtokokat kapott, templomok, kolostorok ezrei épültek. Az utolsó mór terület visszafoglalása után Spanyolország területén összesen 7 érsekség és 40 püspökség volt. Ezért első lépésként a püspöki kinevezések jogát szerezték meg Izabellától a pápától, amit a visszafoglalandó Granada területére 1486-ban meg is kaptak. A teljes szabadságot a kinevezéshez végül is V. Károly nyerte el 1523-ban. Az Újvilág egyházi felügyelete teljesen a spanyol király alá tartozott. 1491-ben szi-

gorú reformot hirdettek meg a szerzetesrendeknél, hogy a fegyelmet megszilárdítsák. 1478-ban létrehozták a koronának közvetlenül alárendelt inkvizíciót, amelynek legfőbb szerve az Inkvizíció Tanácsa lett, 1483-ban. Ez az intézmény volt az egyetlen, amely mindkét országrészben közösen, korlátozás nélkül fölléphetett és közre is működött. Vallási jellege és tevékenysége ellenére a központi hatalom eszköze volt.<sup>2</sup> A királyság az egyháznak nem csak politikai értelemben lett fölöttese, de igyekezett maximálisan anyagi előnyt is húzni belőle – komoly sikerrel. Az egyháznak járó tizedekből Kasztíliában a király a teljes összeg egyharmadát kapta, (tercias reales) már a 13. század óta.<sup>3</sup> A hitetlenek elleni harc céljára gyűjtött egyházi jövedelmet (cruzada) – a pápa engedélyével – rendszeresen a korona kapta. Emellett igen jelentős egyéb alkalmi jövedelmek is a kincstárt gyarapították.

Mindezek az intézkedések valóban megerősítették a központi hatalmat. A nemesség befolyását korlátozták, de elsősorban olyan területeken, ahol az 1464 és Izabella trónralépése, 1474 közti zűrzavaros időben növelte befolyását. A régi, hagyományos kiváltságaik, előjogaik érintetlenek maradtak.

A gazdasági élet is fölvirágozott. A belső nyugalom kedvezett a kereskedelemnek, az Amerika fölfedezése után megindult gyarmatosítás ösztönzőleg hatott az atlanti forgalomra. Ennek központja Sevilla lett, és az egész gyarmatosítás egyedül Kasztília vállalkozása. Ezekben a városokban komoly szerephez jutott az itáliai, főleg genovai banktőke. Sevilla monopolhelyzete az Atlanti-óceán térségére, Burgosé viszont az észak-európai területre terjedt ki. A Mesta, a juhtenyésztők érdekvédelmi szerve, királyi védnökség mellett folytatta jövedelmező tevékenységét, jelentős bevételt biztosítva az uralkodóknak és tulajdonosoknak. A gyapjú rendkívül keresett volt, főleg Németalföldre szállították. Ennek a központja lett Burgos, ahol 1494-ben szervezték meg – aragón mintára – a Consulado-t, amely a védszövetség és a kereskedelmi bíróság elemeit egyesítette. Ezáltal a korona számára hatékonyabbá lett a gyapjúexport és könnyebbé az ellenőrzés. Az is igaz viszont, hogy a 15. század végére gyakorlatilag Kasztíliában is kialakult a személyében szabad parasztság, amely azonban a fokozódó juhtenyésztés miatt egyre kevésbé tudott a földművelésből megélni, sokan közülük a városokba mentek, mások a hadseregbe vagy a gyarmatokra.

Kasztíliában a középkorban nem voltak céhek. Aragóniában viszont fejlett, jól működő gremiok (céhek) léteztek, és a Katolikus Királyok ennek mintájára szervezték meg a kasztíliai céheket. Elgondolkoztató, hogy mennyire volt előnyös a nemlétező céhrendszert királyi akarattal megteremteni

<sup>2</sup> R. Trevor Davies: *The Golden Century of Spain*. London, 1961. 11–13.

<sup>3</sup> Walter Gerard: *El legado de los Reyes Católicos*. In: *Salvador de Madariaga*: Carlos V. Barcelona–Buenos Aires–Mexico. 1981. 23.

akkor, amikor Európában már a céhek kezdenek fölbomlani, átadva helyüket a manufaktúrának.<sup>4</sup> Az iparos és kereskedő rétegnek egyébként sem volt könnyű dolga. Nem csak azért, mert az Atlanti-óceán és a Földközi-tengeri térség között nem volt közvetlen kapcsolat, lévén a két országrész között vámhatár, más pénzrendszer, de azért sem, mert Kasztíliaiban magában is fejletlen volt a belső kereskedelem: nagy távolságok, rossz utak, belső vámok, stb. Ráadásul hitbeli indokokra hivatkozva kiűzték 1492-ben a gazdasági-pénzügyi élet legdinamikusabb tényezőjét, a zsidóságot.

A Katolikus Királyok egyesítették a két koronát, de csak formálisan. Újjászervezték a gazdasági életet, de azon az áron, hogy konzerválták az állattenyésztő nagybirtokokat a földművelés rovására. Meghonosítottak Kasztíliaiban több aragón intézményt anélkül, hogy hogy a két gazdaság közelebb került volna egymáshoz. Rendet teremtettek Kasztíliaiban, de egyúttal tönkretettek több olyan jó kezdeményt, amely az abszolutizmus kiépítése során hasznos lehetett volna, végül kiűzték a zsidókat, megrendítve a föllendülő törekeny pénzügyi és kereskedelmi életet. Igaz, már ez sem tudott változtatni azon, hogy az új spanyol állam három különböző kultúra – a mór, a zsidó és a keresztény – egybeolvadásából jött létre.

Isabella és Ferdinánd felemás intézkedésekkel önmagukban még nem tették lehetetlenné egy pozitív irányú fejlődés kibontakozását a 16. században. A lehetőség adva volt, a realizálásra pedig új, ifjú jelölt akadt, a Habsburg-házból való Károly, 1519-től V. Károly néven német-római császár.

## V. Károly uralkodása

Ferdinánd 1516 januárjában bekövetkezett halála után lányának, Jolánnak a fia, Károly került a trónra. Ő volt az első uralkodó, aki egy személyben egyesítette a kasztíliai és aragón koronát. Mindkét országban igen bizalmatlanul fogadták az 1517 szeptemberében odaérkező uralkodót. 1518-ban mindkét helyen megtörtént a koronázás, de a rendek és a cortesbeli képviselők igyekeztek alkotmányukat, kiváltságaikat a királlyal elfogadtatni, illetve azok megtartását koronázási esküvel biztosítani. Bizalmatlanságukat csak fokozta, hogy Károly kísérete flamandokból állt, és hamarosan jobbnál jobb tisztségeket juttatott nekik, ami kifejezetten ellenérzést keltett. Ilyen helyzetben következett be I. Miksa császár halála 1519 elején, és helyére Károlyt választották meg.

<sup>4</sup> Elliott i.m. 127.

Kétségtelen, hogy e rangbeli növekedés fokozta a tekintélyét Spanyolországban is, de méginkább az elégedetlenséget. Tartottak attól, hogy növekednek a kiadások, és az uralkodó még kevesebbet lesz az országban. A megnövekedett adók, az idegen tisztségviselők működése, az uralkodó távolléte végül is fölkelésbe torkollott, amely 1520–21-ben folyt le, és amelyet comuneros fölkelés néven ismerünk. Vezetői között fő- és kisnemesek egyaránt voltak, és részt vettek benne a kasztíliai városok is. Egyfajta alkotmányos mozgalomnak is tekinthetjük, amennyiben a cortes három évenkénti összehívását követelték, továbbá, hogy azok a városi tisztviselők, akiket eddig a király nevezett ki és fizetett is, kerüljenek a város ellenőrzése alá (procurador, corregidor). 1520 nyarán a királyi seregek a fölkelők elleni harcban fölégették az egyik legvirágzóbb kasztíliai várost, Medina del Campót. Ettől kezdve a mozgalom radikalizálódott, és határozottan nemességellenessé vált. Így leváltak, és a királyhoz pártoltak a nemesek, a királyi seregek ezután már könnyen elfojtották a fölkelést. Jellemző tény, hogy a mozgalomnak Aragóniában semmi hatása nem volt.

A comuneros mozgalom döntő fordulatot hozott a spanyol abszolutizmus fejlődésében. Az uralkodó ennek során leszámolt a neki segítséget nyújtható városokkal, amelyek kiváltságaik és addigi vívmányaik jelentős részét elvesztették. Igaz, a nemesség is végleg elvesztette a politikai hatalmat, de gazdasági és társadalmi súlya megmaradt. Károly ekkor építette el a nemességen belüli hierarchiát. 1520-ban 25 grandot nevezett ki, akik a társadalom csúcsát jelentették és 35 titulust, vagyis cím szerint megkülönböztetett főnemest. Még fokozottabb jelentőséget kapott az elsőszülöttség, és egyáltalán mindenféle nemesi cím, amit címer bizonyított. Ekkortól méginkább fölértékelődött társadalmilag az arisztokrácia. Károly utódai a grandok és címzetesek számát állandóan növelték.<sup>5</sup>

V. Károly uralkodása alatt a két országrész semmit sem közeledett egymáshoz. Ugyanis az uralkodó természetesnek tartotta, hogy a családi örökség révén neki teljesen különböző országai voltak – Németalföldön, Ausztriában, Németországban, Itáliában, stb. – és így semmi kivetnivalót nem talált abban, hogy Kasztília és Aragónia két külön államként létezett egymás mellett. Ahogy hosszú uralkodása alatt föl sem merült valami egységes birodalmi uralkodási rendszer szükségessége a csásárságban, ugyanúgy nem gondolt erre Spanyolországban sem. Kontinensnyi birodalmát a Habsburg családi érdekek meghatározottsága szerint igyekezett kormányozni. Még jó dolognak is tartotta az egyes országok szeparált voltát, mert így nem kellett attól tartania, hogy összesövetkeznek ellene. Azt látta nagyapja, Miksa uralkodásából,

<sup>5</sup> J. Lynch: Spain under the Habsburgs. 2. kötet: Spain in America. Oxford. 1969. 132.

hogy a császár mennyire ki volt szolgáltatva a birodalmi rendeknek, ezért ő a szükséges anyagi segítséget Németországon kívülről, Spanyolországból kívánta biztosítani. Mivel pedig ez elsősorban Kasztíliaból volt beszerezhető, Károly uralmát még fokozottabban erre az országra helyezte, növelve ezzel Kasztília egyébként is meglévő túlsúlyát az államon belül.

Károly alatt fejeződött be az abszolútizmus intézményeinek a Katolikus Királyok által megkezdett kiépítése. A legfontosabb szerv az Államtanács volt, amelyet Gattinara kancellár 1522-ben szervezett meg. Két titkárság működött: egy spanyol, Francisco de los Cobos vezetésével, amely a spanyol és itáliai, földközi tengeri ügyeket intézte, és egy francia – Nicolas Perrenot irányításával – amely az Alpoktól északra eső területeket igazgatta. Ehhez tartozott régi császári birodalmi kancellária is.<sup>6</sup>

Az egyes területek élére aragón mintára alkirályokat, helytartókat nevezett ki, de rendszerint a saját családtagjaiból. Uralkodása alatt fejeződött be a spanyol hadsereg átszervezése, amely ekkortól közel két évszázadon át Európa legjobb fegyveres ereje volt. A legendás terciók 1534-ben jöttek létre, gyalogosokból álltak, de a korszak szokásaitól eltérően ezek igen jól el voltak látva muskétákkal és tüzérség is támogatta őket.

A birodalom kancellárja, Gattinara végezte el az egyes intézmények megreformálását, majd a kiterjedt pénzügyi és gazdasági feladatok ellátására létrehozta az ún. Hacienda Tanácsot 1523-ban. Az amerikai gyarmatok fejlődése hívta életre a Kasztíliai Tanács mellé rendelt Indiák Tanácsát. (1524) 1517 körül keletkezett a Haditanács, de ez is Gattinara 1522-es átszervezése révén vált igazán jelentőssé. Megnövekedett a papírmunka, az akta-termelés. Az írott anyag fontosságát bizonyította, hogy 1543–45 között létrehozták az állami levéltárat, amely gyakorlatilag a királyság okmányait gyűjtötte egyetlen helyre, a simancasi várkastélyba.

V. Károly uralkodása alatt megerősödött egy kasztíliai gazdaságra végzetes tendencia: a hatalmas mennyiségű, kitűnő minőségű gyapjú szabadon áramlott ki az országból, ahelyett, hogy ott dolgozták volna föl. Sőt, a kedvezőtlen körülmények ellenére fejlődésnek indult ipar is lehanyaglott a kormányzat szűk látókörű, csak a pillanatnyi érdeket tekintő politikája miatt, ugyanis a hazai ipar védelme helyett szabad utat biztosítottak a külföldi iparcikkek áramlásának, amelyek a jobb minőség és olcsóbb ár révén tönkretették a hazai ipart. A kormányzat tervszerűtlen, koncepció nélküli intézkedéseit mutatja az is, hogy teljesen ötletszerűen folyt az amerikai gyarmatok természeti kincsének a kiaknázása. Sőt, engedték az amerikai területeken olyan iparágak létrehozását és fejlesztését, amely a hazai hasonló

<sup>6</sup> H. G. Koen Igsberger: *The Habsburgs and Europe. 1516–1660.* Ithaca–London, 1972. 15.



ágazat tönkretételét eredményezte (pl. a granadai selyemipart).<sup>7</sup> Az ipar elsorvadása lehetetlenné tette az országon belüli munkamegosztás fejlődését. A Mesta terjeszkedése miatt föld nélkül maradt parasztok nem tudtak fölszívódni az iparban, hanem a gyarmatok, az egyház és a hadsereg mellett a városi lumpenproletáriátus létszámát gyarapították.

A hazai pénztőke sem tudott fejlődni, mert a Kasztília déli részén nagy befolyással bíró genovai bankárok mellett V. Károly alatt megjelentek a németek, a Fuggerek és a Welserek. De a Habsburg családi érdek védelmében folytatott háborúk olyan összegeket emésztettek föl, amelyek nemcsak Kasztília erőforrásait merítették ki, de csődbe juttatták a külföldi hitelezőket is. Károly uralkodása alatt végül is Kasztília lett Spanyolország terheinek fő hordozója. A külföldi bankárok aránytalanul nagy teret nyertek a gazdasági életben és az adórendszer révén a fő teher azon osztályokra hárult, amelyek ezt a legkevésbé bírták el. Mindezt tetézte, hogy Spanyolország volt az egyik első és legfőbb szenvedője az európai gazdasági életben bekövetkezett sajátos jelenségnek, az árforradalomnak. Ez a pénz elértéktelenedését, az árak emelkedését jelentette. Okai között kétségtelenül ott találjuk az amerikai nemesfém beáramlását, de komolyan hozzájárultak Károly hatalmas adósságai és a spanyol arisztokrácia fényűző, pazarló életmódja is.

## *II. Fülöp birodalma*

V. Károly uralkodása alatt Spanyolország egy hatalmas birodalom részeként tevékenykedett. II. Fülöp alatt ez megváltozott, mert a császári cím a Habsburg család osztrák ágához került. De a megmaradt területek, Németalföld és Itália védelme továbbra is szükségessé tette az ismételt hadjáratokat, katonaság fenntartását, flotta építést stb., ami az ország erőforrásait fokozottan igénybe vette. Viszont Fülöp helyzetét megnehezítette, hogy uralkodását az apjától örökölt pénzügyi csőddel kezdte.

Fülöp királysága még határozottabban Kasztília központú, mint az előzőké. 1561-ben az udvar Toledóból Madridba költözött és ezzel vége szakadt a vándorlásnak. Ez a tény egyértelműen a többi állam fölé emelte Kasztíliát, mert a király itt választott végleges, állandó székhelyet – ami sértette Aragónia alkotmányát. De Fülöp ezzel nem sokat törődött. Míg Károly rendszeresen, (5 évenként) összehívta az aragón cortest, Fülöp összesen csak kétszer, 1563-ban és 1585-ben tette ezt meg. Mindez komoly viszályt keltett. Fülöp uralkodása alatt az udvarban elkeseredett küzde-

<sup>7</sup> Elliott i. m. 121.

lem folyt két párt között: a kasztíliai Alba herceg és az aragón Gómez-Pérez irányzata között. Az előbbieket a birodalom kasztíliai mintájú központosított átszervezését kívánták megvalósítani, az aragón párt viszont a föderatív rendszert fenntartani. A 80-as évekre a pártviszály személyi változások miatt alábbhagyott, de a kérdés nem dőlt el. Maga Fülöp sem tudott dönteni, a gyakorlat felemás megoldást tükröz.

A király nem kívánt birodalmában nagy változásokat, ellenkezőleg, konzerválni akarta a meglévő állapotokat. Az államapparátus bürokratikus jellege addig nem látott szintre emelkedett. A hivatalnoki gépezet működése kétségtelenül hozott bizonyos javulást, de egy fokon túl már önmaga ellen fordult: túl nehézkes és mechanikus volt, gyors döntésre és reagálásra egyaránt képtelen. Fülöp összegyűjtötte és önálló kötetben kiadatta a kasztíliai törvényeket, több mint négyezret. Térképeket, összeírásokat készíttetett, ami az irányításhoz elengedhetetlen volt.<sup>8</sup> A meglévő kormányzati rendszer igényei szerint 1582-ben létrehozta a birodalomhoz csatolt Portugália irányítását végző Portugáliai Tanácsot, majd a németalföldi tartományok kezelését végző Flandriai Tanácsot (1588). De mindkét rész az aragón módszerrel kapcsolódott Spanyolországhoz: saját törvényeiket megtartva, helytartóval az élen.

Ebben az időben is folytatódott az amerikai nemesfém beáramlása, amely azonban csak átment az országon anélkül, hogy ebből a kasztíliai gazdaság hasznot húzott volna. Véglegessé vált, hogy a külföldi konkurenciának védelem nélkül kitett hazai ipar tönkrement, és ezért a kormányzat volt a felelős. Az ország meglévő politikai kettőssége a gazdasági életben is megfigyelhető. Aragóniát továbbra is a Földközi-tengeri, itáliai érdekeltség határozta meg, Kasztíliát viszont az atlanti térség és észak-nyugat-európai területek. A döntő az, hogy a két országrész elkülönültsége miatt ebből nem egy gyümölcsöző, hasznot hozó szimbiózis, hanem egymás mellett párhuzamosan működő, egymást negligáló formátum lett. Ennek igazi vesztese Spanyolország és a spanyol abszolutizmus volt, de ez utóbbi egyúttal okozója is. A spanyol abszolutizmus fő jellegzetessége ez az elkülönültség, a tartományi rendszer, amelyet a szakirodalom a „mediterrán abszolutizmus” jelzővel illet.<sup>9</sup> Az elmondottakból az is következik, hogy a spanyol abszolutizmus alatt mindvégig kasztíliai abszolutizmust kell értenünk.

Fülöp maga is beismerte a tehetetlenségét, illetve azt, hogy nem akart változtatni a kialakult helyzeten. 1591–92-ben az aragóniai rendi fölkelést

<sup>8</sup> *H. Lapeyre: Les monarchies européennes du XVI<sup>e</sup> siècle. Paris, 1975. 307.*

<sup>9</sup> *Wittman T.: II. Fülöp. Bp., 1967. p. 113. v.ö. Wittman T.: A spanyol abszolutizmus néhány vonása a XVI. században. Acta Historica, JATE, Szeged, 1964. 27–28.*

a királyi seregek könnyedén leverték. A király fölszámolhatta volna az aragón szeparatizmust, megszüntethette volna a cortest stb. Ehelyett beírte azzal, hogy a legkiváltóbbrendi kiváltságokat és előjogokat megnyirbálta, de a rendszert alapvetően a régi módon megtartotta. A jelek szerint Fülöp maga is tudatában volt, hogy az aragón társadalmi-politikai rendszer nem alkalmas a kasztíliai abszolutizmus bevezetésére. Ekkor, a 16. század végén már valóban túl késő volt.<sup>10</sup>

A spanyol központosítás és abszolutizmus útja tehát a Katolikus Királyok alatt kezdődő folyamat, amely csúcspontját II. Fülöp uralkodása első felében érte el, de egyúttal már megjelentek a kudarc jelei is. Az armada veresége és az 1591–92-es aragón fölkelés ezt bizonyította, az összeomlás pedig a 17. század közepén következett be, a harmincéves háború idején. (Hollandia függetlenné válása, a katalán fölkelés, Portugália elszakadása stb.) Az 1479-ben létrejött Spanyolország számára adott volt a lehetőség, hogy a formális egyesülést tényleges kövesse. Izabella és Ferdinánd életében országaik külön-külön életet éltek, de a két uralkodó személyes kapcsolata miatt az egyenlőség látszata megmaradt. Károly uralkodása folyamán Spanyolország maga is része lett egy hatalmas politikai konglomerátumnak. Habár Kasztília túlsúlya és vezető szerepe egyértelmű volt a Habsburg birodalmi érdekek diktálta politikában, de még nem vált oly terhesé, mint a 16. század második felében, II. Fülöp uralkodása idején, akinek hatalma ismét „csak” a spanyol érdekeltségekre terjedt ki. Kasztília hegemóniája ekkor már nyomasztó, de úgy, hogy Aragóniát meghagyta a saját politikai rendszerében, ami az ismert 1591–92-es robbanáshoz vezetett. Sematikusan tehát a 15. század végi területi egyesülést Károly alatt a Habsburg birodalom keretében óriásira duzzadás jellemezte, Fülöp alatt ismét kisebb lett az ország, amit a 17. században fokozatos széthullás követett.

A spanyol abszolutizmus nem idegen, importált modell szerint jött létre. Szorosan azokon az alapokon épült, amelyeket a Katolikus Királyok — a középkori előzmények megújítása révén — leraktak. V. Károly uralkodása alatt is csak bizonyos technikai, illetve etikettbeli importról lehetett szó. Egyik legfőbb sajátossága, hogy hiányzott belőle a rendi küzdelem. A rendek sem egymás között, sem a király ellen nem folytattak harcot és arra sem került sor, hogy az uralkodó valamely rend segítségével erősítse hatalmát. A főurak hatalmát sikerült hamar korlátozni, a kisnemesség, a hidalgók óriási tömegét pedig azzal megnyerni, hogy a hadsereg-

<sup>10</sup>Wittman T.: A latin-amerikai „feudalizmus” kialakulásának vitás kérdései. Századok, 1972. pp. 1293–1333. 1305.

ben, a tisztviselőgárdában és a gyarmatosításban jól jövedelmező álláshoz juttatta őket. A polgárság erejét a korona megtörte, még mielőtt igazán renddé fejlődhetett volna. Ezzel maga tette tönkre azokat az erőket, amelyek az abszolutizmus ismert változataiban az uralkodó politikai támaszai-ként közreműködtek. Igaz, hogy a király anyagilag nem szorult a rendekre, mert a bevételi forrásainak jelentős része (nemesfémszállítmányok, vámok, az alcabala, az egyházi jövedelmek stb.) független volt a cortestől. Kétségtelen, mindezért nagy árat fizetett.

A spanyol állam dinasztikus kapcsolatai révén egyesülésétől kezdődően fontos érdekeltségekkel rendelkezett az ibériai félszigeten kívül – Itália, Németalföld, Indiák stb. Ezért politikája kezdettől fogva extrovertált jellegű. Az állam fejlődésének egyik fő meghatározója a 15. század végétől a szakadatlan külső háborúskodás. Sajátos módon a helyzet 1558 után sem változott, a német császárság és a spanyol királyság szétválása után is ez utóbbinak jutottak a „problémás” területek (Németalföld, Itália). Az extrovertált nagyhatalmi politika oltárán a spanyol abszolutizmus fölázdozta saját gazdaságát, rövidtávú előnyök fejében hagyta tönkremenni a hazai ipart és pénztőkét, az állattenyésztésből nyert jövedelmek fejében eltúrte a földművelés háttérbeszorítását, a Mestát pedig – akárcsak a külföldi bankházakat – csődbe vitte a fokozott hitelek révén. A spanyol abszolutizmus mindvégig megőrizte kasztíliai jellegét, csak erre az egy területre terjedt ki, nem volt összekovácsoló hatása, az ország megmaradt különböző tartományok laza konglomerátumának. Joggal nevezi ezt a sajátos, nyugat- és kelet-európaiól eltérő típust a szakirodalom mediterrán abszolutizmusnak.

*ISTVÁN ZOMBORI*

#### CENTRALIZACIÓN Y ABSOLUTISMO EN ESPAÑA DEL SIGLO XVI

El estudio examina el desarrollo del Estado español desde el reinado de los Reyes Católicos hasta la muerte de Felipe II. Presenta brevemente la diferente instalación estatal de los dos países unidos en 1479 y las diferencias visibles en el sistema económico y político. Se extiende sobre las medidas tomadas por Isabel y Fernando que se dirigían a la consolidación de su poder. Analiza los cambios sucedidos bajo el reinado de los Habsburgos, el reinado de Carlos y Felipe, pone de relieve el papel de la Iglesia y de la Mesta, destaca el funcionamiento de las casas bancarias italianas y alemanas del Sur, la exportación de lana y las consecuencias de la revolución de los precios.

Hace constar que el absolutismo español no se formó según un modelo extraño e importado sino basaba íntimamente en los fundamentos que echaban los Reyes Católicos, por medio de la renovación de los antecedentes de la Edad Media. Bajo el reinado de Carlos V también se podía tratar sólo de una cierta importación de técnica o de etiqueta. Una de las peculiaridades principales es que faltaba la lucha de los estamentos. Los estamentos no llevaban lucha ni entre sí ni en contra del rey y tampoco sucedió que el monarca fortaleciera su poderío con la ayuda de uno de los estamentos. Pronto se logró poner freno al poderío de los aristócratas y ganar la masa enorme de los hidalgos a medida de que les concediesen empleos bien lucrativos en el ejército, en el terreno de la administración y en la colonización. La Corona rompió con la fuerza de la burguesía antes de que ésta llegase a convertirse en un estamento propiamente dicho. Así la Corona misma arruinó las fuerzas, las cuales en las variantes conocidas del absolutismo concurrían como apoyo político del monarca.

El ensayo pone en evidencia que el Estado español — por medio de sus lazos dinásticos — desde la unificación disponía de importantes intereses fuera de la Península Ibérica — en Italia, los Países Bajos, etc. . Por eso su política desde los comienzos es de tipo extrovertido. Una de las determinantes principales del desarrollo del Estado son las guerras exteriores continuas desde fines del siglo XV. De una manera particular la situación no cambió después de 1558 tampoco, después de la separación del Imperio alemán llegó a poseer este último los territorios “problemáticos”. (Países Bajos, Italia). En holocausto de la política extrovertida de gran potencia el absolutismo español sacrificó su economía propia, a cambio de ventajas de corto plazo dejaba arruinarse la industria y el capital monetario nacionales. A cambio de las ganancias obtenidas de la ganadería toleró la reledación a segundo plano de la agricultura y condujo la Mesta — igual que las casas bancarias extranjeras — al fracaso mediante los préstamos cada vez mayores. El absolutismo español hasta el fin conservó su carácter castellano, sólo se extendió a este único terreno, no tenía una influencia unificadora, el país seguía siendo una conglomeración floja de las comarcas diferentes. La literatura especializada con derecho denomina este tipo particular diferente al de Oeste y de la Europa Oriental como absolutismo mediterráneo.



## HARMADIK RÉSZ





## AZ AZTÉKOK MISZTIKUS-HÁBORÚS VILÁGKÉPE

„Mikor az ember behatol az indián gondolkodás világába, az az érzése, hogy egy olyan kastélyba lép, melynek falai mintha tükörből lennének, vagy inkább egy megszámlálhatatlan visszhangtól zengő erdőbe, ahol az illatok, színek hangok egymásnak felelgetnek” – írja Soustelle. Valóban, az aztékok világképében minden elem csodálatos egységbe épül, és ami nehezíti ezek vizsgálatát, az egy olyan akulturációs folyamat, mely a szinkretizmus különböző formáinak gyümölcseként a toltékok kulturális örökségének asszimilációjából fakad.

Tanulmányunk annak a szinte megfoghatatlan nagyságnak a mozgatórugóit igyekszik feltárni, melyet az aztékok alig száz év alatt értek el; régi kulturális korokba visszanyúlva doktrináik közös szubsztrátumához.

Először a legfelsőbb istenség felfogásának legrégebbi eredetét vizsgálom, mely legalább a tolték időktől kezdve élt, – mint ahogy azt írásos dokumentumok\* is megerősítik – és mely istenség később éppen a napmítoszhoz kapcsolódva jelenik meg.

Az aztékok Közép-Amerika kultúráival kapcsolatba lépve és mindenek előtt „toltekizálódva” – a toltékok kulturális örököséivé váltak. Megőrizve a régi világképet, azt új gondolatok fényében értelmezték, így sajátos interpretációt adva a régi náhuatl kozmológiai gondolatkörnek. Beleszótték a „Nap népének” misztikus-háborús szellemét, melynek életre hívásában Tlacaélel, az azték királyok tanácsadója meggyökereztetette a „virágos háborúk” eszméjét és így megszilárdította az aztékok hatalmát.

Mint kiindulási ponthoz, mindenek előtt az univerzum térbeli víziójához kell fordulnunk, ehhez a koherens náhuatl koncepcióhoz, hogy megértsük az azt benépesítő elemek hierarchiáját, szerepüket, összetett szimbolikájukat, összefüggéseiket és működésüket.

\* Különböző náhuatl szövegek, kódexek, krónikák, melyek eredetileg piktográf, ideografikus és fonetikai jelek használatával készültek, kb. 1540-től náhuatl nyelvre, majd spanyolra írták át.

Az univerzumot vallási értelemben fogták fel, de ebben a képben találhatunk földrajzi jelenségekkel kapcsolatos asszociációkat is. Azonban számunkra itt a leglényegesebb a vallási értelem kidomborítása.

A kozmológiai kép két részre osztható: vagyis a náhuák\*\* a világmindenséget vízszintesen és függőlegesen képzték el. A Földet, vagy jobban mondva a Föld felszínét, mint egy nagy korongot látták, mely az univerzum középpontjában található és vízszintesen és függőlegesen terjed ki. De még ennél a korongnál maradva, azt vizek által határoltnak látjuk, melyet, „Anáhuatl”-nak, azaz teljes körnek fogtak fel. A vizek által övezett Föld középpontjában, vagyis a „Föld köldökében” nyílik a négy nagy körnegyed, melybe az univerzum tagolódik, és ezek a vizeken át meghosszabbodva elérik az égi határokat. A négy égtáj szimbólumok tömegét rejtí magában, melyekre később visszatérünk.

Lássuk tehát tovább az univerzum vertikális síkját, melyet asztronómiai képnek is nevezhetünk. Ennek értelmében a világot paradicsomokra és poklokra osztották. Megemlíthető itt, mielőtt még a kereszténység által befolyásolt gondolkodási sémánk buktatóiba ütköznénk, hogy ez a felosztás morális jelentőségtől mentes volt. Ez a logika nem köti az erkölcsi viselkedést a halál utáni sorshoz. A náhuatl vallási mentalitás egy merőben különböző etikus koncepciót mutat, melyben a bűnhődés gondolata a másvilágon teljesen hiányzik. Vagyis a náhuatl vallás nem foglalta magában a megváltás doktrínáját, a végső sorsot nem a földön felmutatott viselkedés rendelte el, hanem azt az a halálfaj szabta meg, mellyel erről a földről eltávoztak. Így ez a felosztás csupán felsőbb, vagy alsóbb szférákat jelentett, más megszokott konnotáció nélkül.

A paradicsomok száma 9 és 13 között ingadozik, míg a poklok száma állandóbb, számuk 9-et ad.

A náhuák úgy fogták fel, mintha a 13 égi szféra egymást követő kozmikus régió lenne, melyeket „utak” választanak el egymástól, ahol a különböző égitestek haladnak. A legelső égen a felhők helyezkednek el és itt folytatja útját a Hold. A második égen a csillagok állnak, melyek az északi 400 és a déli 400 csillagra oszlanak. A harmadik a Nap „ége”, azé az elemé, mely oly különös jelentőségre tett szert az azték világképben. A negyedik égen halad a Vénusz, az a planéta, melyet a leginkább tanulmányoztak, és az ötödikben az üstökösök. A 6. és a 7. az est és a nappal régiói, a 8. pedig a viharoké. A 9., 10., 11. az istenek lakhelye és végül a két utolsó „ég” alkotja az Omeyocant, a legfelsőbb lény, Ometéotl lakhelyét.

\*\* A Mexikói-völgyben és környékén különböző korokban letelepedett népek, melyek a tolték kultúra örökösei voltak és egyazon nyelvet, a náhuatl-ot beszélték. (pl.: aztékok, tezcocóiak, cholultékok, tlaxcaltékok, stb.)

A nahuák az univerzum felosztására és az istenekre való utalással, azokat nem úgy kezelték, mint valami időn kívüli koncepciókat, melyeknek nincs eredete és fejlődése. Ellenkezőleg, nagy történeti és tradíciótudattal fogadták el, hogy régmúlt korok örökségéről van szó.

Néha ezeket a korokat a tolték időkkel azonosították, máskor meditációik bölcsőjét régebbi korokba helyezték, Teotihuacan, az istenek városa virágzásának korszakára. A régi kulturális korok ritusai, mítoszai és naptárai alkotják azt az szubsztrátumot, melyből a gondolkodási formák fognak táplálkozni. De ami most érdekel bennünket, az az, hogy megtaláljuk a mítoszok, ritusok és kalendáriumok legősibb eredetét. Ebben a vizsgálatban az archeológia és maguk az indián szövegek sietnek segítségünkre, melyek Mexikó középső vidékének kulturális eredetéről szólnak. Egyes források, a toltékokra, Teotihuacan alapítóira emlékeznek, kik a Mexikói-öböl partvidékéről jöttek; nekik tulajdonítják a naptár feltalálását és szent könyveik is voltak – az írásos emlékek szerint. Más szövegek nagyon régi időkre utalnak, mint a gondolkodás bölcsőjére, „mit már senki sem számolhat, mikre már senki sem emlékezhet”, vagyis a Teotihuacan előtti időkre. Ezek a meditációk a kulturális örökségről, a nahuák azon meggyőződéséről adnak tanúbizonyságot, hogy milyen régiek azok a kulturális elemek, melyek lassacskán övéiké váltak. Tudatában voltak a naptárak, valamint a legfelsőbb istenségbe vetett hit és a tolték művészet ősiségének. Hogy igazoljuk a szövegek állításait, az archeológiához szükséges fordulunk.

Ami a naptárakat illeti, a vizsgálódások már a teotihuacani és a maya világbeli jelenlétüket igazolják. Alfonso Caso az i.e. 6. századot jelöli meg, mint a naptár eredetét, mely a Mexikói-öböl vidékéről származik. Ily módon tehát a szövegek és a régészet eredményei teljes megegyezést mutatnak, ami a naptári- és írásrendszerek régiségét illeti. Bizonyított tehát, hogy több századdal a keresztény korszak előtt éltek emberek, kik az asztronómiai megfigyelésekkel oly szoros kapcsolatban lévő matematikának szentelték magukat, azoknak a tudományoknak, melyek a gondolkodás más formáinak alapját alkotják és a prehiszán intellektuális kultúra fejlődésének első fázisát képviselik. Az indián szövegek szintén tesznek említést a legfelsőbb istenségbe vetett hitről, a teotihuacani tündöklés előtti időkbeli.

Lássuk, csak milyen mértékben bizonyítható a bennszülött informátorok ezen hipotézise. A náhuatl szövegeken kívül a quiché Popol Vuhja és a mayák Chilam Balamja szintén utal a legfelsőbb istenségre. A címek, melyekkel illetik, különbözők, de attribútumaik egybeesése szembeötlő; hiszen ez az istenség egységes és ugyanakkor duális lényegű.

Tehát a posztklasszikus kortól létezik ez a hiedelem, és ez a tény a koncepciók egésze eredetének kérdését veti fel. A kérdés elkerülhetetlen, hiszen ez a hiedelem- és mítoszkör egymástól távolos és különböző nyelve-

ket beszélő népek között terjedt el, mint a mistékok, mayák, quichék, nahuák. Ha Mexikó középső területe, a maya és az Oaxaca-térség népcsoportjai a naptárt és az írást egy előző kultúrától kapták, melyet „anya-kultúrának” nevezhetünk, nem lenne-e lehetséges, hogy ebből eredjenek a későbbi mítoszok és hiedelmek legalább csírájukban? Ha ez bizonyítást nyert, a gondolkodás különböző formáinak fejlődési gyökerei a keresztény kor előtti több évszázadra nyúlhatnak vissza.

Hogy lássuk a régi Mexikó gondolkodásának fejlődési folyamatosságát, nyúljunk vissza az aztékok Tenochtitlánja előtti kultúrákhoz, ahhoz a szubsztrátumhoz, melyből a „Nap népe” koncepciói fognak kibontakozni.

Nézzük tehát először Teotihuacán korát, mely az i.u. 1. és 9. század között helyezhető el. Ez a korszak még számos talányt rejteget és jöllehet tudunk papok és tudósok létezéséről, nem ismerjük gondolkodásukat és annak fejlődését. Tehát a régészet az, mely segítségünkre siet azokkal a vizsgálatokkal, melyek az ún. anya-kultúra naptárának jelenlétét igazolják. Ami a festészetet, a kerámiát és a szobrászatot illeti, ebből a kultúrából származó elemeket találhatunk. Talán az egyik legjellemzőbb a tigriscarcú isten ábrázolása, mely a teotihuacani kultúrában kifejlődve Tláloc, az esőisten atriútumaiban jelenik majd meg. A templomok és szentélyek eredeti koncepciói építészeti megformálásukkal a régi vilákképet idézik. Mintha az építők a csonka piramisokkal láthatóvá akarták volna tenni a világgépüket. Szerkezetük az univerzum vertikális felosztási képeinek tetszik égi „emeletekkel”, melyeket egymásra helyezett teraszok ábrázolnak, melyek csúcán helyezkedik el maga a szentély – a legfelsőbb „emelet” megfelelője, vagyis az istenek lakhelye.

De nem lenne teljes ez a kép, ha elfeledkeznénk a horizontális felosztásról, mely itt a piramisoknak a világ 4 égtája felé való kitekintésében ölt testet. De ami különös, hogy a mayák, zapotékok és mixtékok körzetében a szentélyek ugyanezen orientációja nyomot hagyott, tehát ez a tény újabb adalék, hogy feltételezzük e kultúrák régmúlt korokban való közös eredetét, mely folytonosságában a teotihuacani periódus Közép-Amerika számos pontján hatalmas befolyást gyakorolt. A maya zóna szintén részesült ebben a hatásban, de mint közismert, főleg Mexikó középső területe az, melyet az istenek városa legközelebbi örökösének tekinthetünk.

Mielőtt megvizsgálánk a többi kort, vissza kell térnünk a már említett „anya-kultúrához”, melyből a teotihuacani kultúra is eredeztethető. A Mexikói-öböl nagy partmenti síkságán virágzott a ventai, vagy olmék kultúra, melynek fénypontja a preklasszikus érára tehető, valószínűleg az i.e. I. évezred óta létezett. Kivételes földrajzi elhelyezkedésének köszönhetően az olmékok, vagyis a „kaucsuk országának lakói” nagy hatást gyakoroltak egész Közép-Amerikára. Az olmék civilizáció különböző központokban fej-

lődött. Ők voltak az elsők, akik kitalálták a kereszt hieroglafikus formáját, mely a négy világtáját ábrázolja, azt a fogalmat, mely később a csonka piramisok építését is inspirálja. Az olmékok ezen kívül fejlesztették a naptárt és az aritmetikát. Tőlük származnak Közép-Amerika legrégebbi olvasható dátumai és feliratai. Ezek a nyomok bizonyítják az írás ősrégi felfedezését, melynek tudatában voltak az aztékok. Ez a korszak hatott az oaxacai maya világra és Teotihuacanra a klasszikus korban. Mint ahogy már a fentiekben említettük, a Tlálóc motívumos kerámia és a szobrászat előzménye a tigris álarc volt és a nagy szent építmények az anya-kultúra egyházi központjainak bélyegét viselték.

Jóllehet, semmi biztosat nem tudunk az olmék civilizáció eredetéről, mégis elfogadhatjuk az előbb említett bizonyítékok alapján, hogy ez a kultúra az eredete a nagy klasszikus maya, zapoték és teotihuacani kultúráknak. Az olmék kultúrát jellemezve Miguel Cavarrubias ezt írja: „Egy olyan művészetről van szó, melyben nincs semmi primitív és amely nem egyike a megannyi helyi stílusnak, hanem egy nagyon régi anya-kultúra, mely meghatározó hatást gyakorolt az archaikus kor és a klasszikus kultúrák felé vezető formálódási folyamat művészeire.”

Ezen kívül, ama szoros kapcsolat értelmében, melyet a Közép-Amerikában később elterjedt hiedelmek őriznek a naptárral, az anya-kultúrát azon koncepciók bölcsőjének tekinthetjük, melyek közel két évezredes utat bejárva az azték civilizációban sajátos értelmezést nyernek majd. Az anya-kultúra és a klasszikus teotihuacani kultúra néhány jegyét felfedve nézünk meg most egy, már történelmi horizontot, hogy a régi Mexikó gondolkodási folyamatát jobban megvilágítsuk.

Tehát a posztklasszikus korszak tulai toltékjai voltak a teotihuacani civilizáció legközvetlenebb örökösei. A Mexikói-völgy tavainak térségéből érkezett népek az i.u. 13. században kapcsolatba léptek a tulai toltékokkal, és az ősi kulturális intézmények örököseivé váltak. A náhuatl gondolkodók szerint a toltékoknak tulajdonított ősi világkép Quetzalcóatl bölcselő és pap alkotásaként jelenik meg, ki történelmi és misztikus figura is egyidejűleg.

A náhuatl mítoszok azt mesélik róla, hogy fiatalon visszavonulva magányosan élt és a meditációnak szentelte életét. Megkísérelt az istenség misztériumához közeledni. Spekulációinak végén megtalálta az istent, azt mint egy és duális istenségnek fogva fel, mely egyidejűleg szubjektum és objektum: eredetet és létet ad mindennek, ami létezik.

Nyilvánvaló, hogy noha a legfelsőbb rendezőelv hiedelmét Quetzalcóatl-nak – Tula kormányzójának – tulajdonítják, tehát egy viszonylag új kor gyümölcseinek véve azt, ma ma már tudjuk, – miután figyelemmel kísértük a kulturális előzményeket –, hogy a duális ősök igazi eredete a prekolombián múltban gyökerezik. A szövegek tanúbizonysága szerint a legfelsőbb isten-

séget különböző nevekkal illették, hogy ábrázolják lényegének alapvető koncepcióját.

Hogy jobban leírják Ometéotl, a legfőbb istenség kettős természetét, a náhuatl bölcselők különböző formákat találtak ki, hogy megmutassák minden létező alkotójának eredetét, hatását és tevékenységét.

Foglaljuk most össze mindazt, mit megtudtunk róla a különböző krónikákból.

Létezik tehát egy duális rendezőelv, legabsztraktabb nevével Ometéotl, vagyis a dualitás ura és asszonya: Ometecutli és Omecihuatl. Mielőtt részleteznénk tevékenységét, vizsgáljuk meg eredetének problémáját. Egyike náhuatl neveinek: Moyocoyani már megvilágítja a talányt, bemutatva őt, mint „aki saját magát találja fel”. Ő senki koncepciójának sem gyümölcse, őt senki sem formálta meg.

Ugyanakkor férfi és női aspektusokkal bír, következésképpen aktív és passzív, megtermékenyítő és befogadó, saját magában fogan, kettős természetének köszönhetően létezik, önmegtermékenyítésből ered, melynek színhelye az Omeyocan, vagyis az istenség lakhelye, az eget feletti tér. Születésének ideje szintén meghatározatlan, létének kezdete minden időn kívüli, hiszen ő egyben az „Idő ura”.

Misztikus természetét szépen fejezi ki egy másik meghatározás: Yohuallihécatl, melynek nyersfordítása est-szél. Sahagún, – az amerikai etnográfia atyja szerint – láthatatlan és érinthetetlen, vagyis nem látható, mint maga az éjszaka és nem tapintható, mint maga a szél. Ometéotl realitása tehát érzékfeletti.

Ami a világgal való kapcsolatát illeti, az „In Tloque in Nahuayue” név felfedi, hogy végsősoron minden, ami létezik, a birtokában van, lévén ennek az elnevezésnek a fordítása: a „Közel és az egész ura”. Vagyis Ometéotl uralma kiterjed az égi szintekre, ezek közelében lévén, míg a vizek által övezett Föld felett uralkodik. Ő az, ki fenntartja a Földet köldökénél – a vízszintes felosztás eleme – és aki ugyanakkor a felhőkben honol, azokat hívja, hogy fedjék be az eget – már a függőleges felosztás eleme. Ezek az elemek világosan mutatják már az univerzum náhuatl koncepciójának integritását. Megjelenik Tezcatlanextia és Tezcatlipoca funkciójában, vagyis éjszaka a csillagokat ragyogtatja, míg nappal ő az, ki megvilágítja a dolgokat, a Nappal azonosulva. Mixtlanban lakik, a halottak régiójában, a „Halottak Birodalmának Ura – és Úrnője”-ként megjelenve. Ő a „Mi urunk, az ég, a föld és a halottak birodalmának ura”. Az univerzum minden részén jelenléve legjellemzőbb attribútuma a mindenütt jelenvalóság.

De a világ nemcsak a legfelsőbb ősök uralma alatt van, hanem inkább egy „omeyotizációról” van szó, hiszen bármilyen történés Ometéotl intervenciójának köszönhető.

Az univerzum tehát a kozmikus megtermékenyítés-befogadás eredménye és minden, mi benne történik, ebben a mágikus történetben gyökerezik.

Ometéotl életét szerepét plasztikusan fejezi ki egy új megnevezés: „Ipalnemohuani”. Az elnevezést elemeire bontva jutunk a megszólítás értelméhez; vagyis az ő érdeme eredményeképpen van mozgás, tehát élet is, mivel ezen szavak eredete: élet és mozgás – közös a náhuatl nyelvben. Hiszen az élet elképzelhetetlen attribútuma, a mozgás nélkül.

Ezen a ponton jutunk el az egész azték világkép kulcsához, vagyis koncepciójuk dinamikus faktorához, mely sajátos értelmezést fog adni a fentebb leírt statikus kozmológiának és mely kiindulópont a napkultusz kialakulása megértésében.

Nem bocsátkozva itt részletekbe a dinamizmus magyarázatát illetően, szükséges megemlíteni, hogy csak a kozmikus mozgás fenntartása révén – a vér, vagyis a legnemesebb áldozattal – érhető el a legkonkrétabbra, az emberi életre kivetített mozgás.

De térjünk vissza most Ometéotl attribútumainak összefoglalásához. Tudván, hogy végső soron minden tőle függ és kapja az életet, csak utalunk itt az emberekkel való kapcsolatára a következő elnevezésekkel: „Az emberek feltalálója, Testünk ura és úrnője, Apánk és anyánk”. De anya-apaszerepe kiterjed az istenekre is, lévén ő az „Öreg Isten”.

Ezek tehát a legfőbb álarcok, melyek Ometéotl arcát fedik és mivel a dualitásról van szó, különböző arcai párokban fejeződnek ki. Így az ellentétes arculatok a teljességet sugallják.

Az isteni pár az univerzum egyetlen és azonos alapja és a különböző kozmikus erők ezen rendezőelv kisugárzásai és végső soron az azték panteón megszámlálhatatlan istenei ebből a legfelsőbb istenségből eredeztethetők és úgy foghatók fel, mint az ősök megannyi új arculata. Tudjuk, hogy a dualitás koncepciója a preklasszikus korra nyúlik vissza, mely Quetzalcóatl meditációjában éri el teljes kifejezését.

A szövegeket elemezve igaznak tűnik Beyer azon megállapítása, miszerint a 2000 isten ugyanannak az egynek a kifejeződése. Hogy még egyszer aláhúzzuk a duális eszme gyökereit, vessünk egy pillantást a kerámiára, ahol a kétnemű, vagy kétféjű figurák olyan előkelő helyet foglalnak el, viszsztatükrözvén azt a szintetikus kifejezést, mely ennek a kozmogóniának sajátja. De a természet ritmusát megfigyelve egyre inkább jelennek meg istenségek az eredeti kapcsolódás nélkül, önálló életre kelnek, mely idővel egy politeista képbe torkollik.

Ez a politeizmus még jobban kiteljesedik azáltal, hogy az utolsó Moteuhzoma uralkodása alatt nagy toleranciával fogadták el más népek isteneit. Azonban a nép vallási magatartása és a papi körök óhaja, hogy megőrizték az egységes világképet, éles ellentétet mutatott.

Ez a kontraszt készíti Casót arra a következtetésre, hogy a műveletlen osztályok között létezett egy tendencia, mely eltúlozta a politeizmust, több istennek fogva fel azt, ami a papok gondolkörében csak ugyanannak az istennek a megnyilvánulásai voltak. Így egy népi politeista és egy papi szubsztrátumot fektet el azzal a megjegyzéssel, hogy a filozófusok istenei soha nem voltak igazán népszerűek, minek következtében az azték nép kozmovíziója „saját számlájára” fejlődött tovább.

De az isteneknek ez a csoportja a nahuatl kozmogónia legabsztraktabb síkján redukálható arra a négy erőre, melyekre Ometéotl osztódik. Léván Ometéotl az Öreg Isten, Istenek apja és anyja, ez a pár 4 gyermeknek adott életet, duális lényük első osztódásaképpen.

Mint tudjuk, kezdetben Tezcatlanextia és Tezcatlipoca, – isten-pár, mely megvilágítja a csillagokat és a dolgokat – ugyanannak az Ometéotlnak volt két arculata. A krónikák tanúsága szerint a 4 gyermek teremtése akkor történt, „mikor még éj honolt”, tehát megfelel ennek a napszoknak Ometéotl egyik álarca, éji arca, vagyis Tezcatlipoca. Ez az arculata, mely az első négy istenre osztódik. E név nagyon plasztikusan utal az időre, mikor teremtették őket. Ometéotl életet adva négy fiának, ezt a saját nevét adta nekik; egyikét sok megnevezésének, azt amelyik leginkább kapcsolatban volt azzal az idővel, mikor életre keltek. Így a négy új erő a Tezcatlipoca nevet kapja, de színük szerint különböznek.

Ez az a pont, ahol az elemek összekapcsolódása kezdődik, amelyek egymásba hatolva olyan egységet képeznek, ahol minden mindenre felel: színek, szimbólumok, irányok; tér és idő.

Mint az előzőekben láttuk, az univerzum vízszintes felosztása 4 irányt foglal magába. A Tezcatlipocák ezen irányok felett uralkodnak, és következőképpen az égtájukhoz hozzárendelt megfelelő színekkel azonosulnak. Így megjelenik a vörös, fekete, fehér és kék Tezcatlipoca, mindegyik egy-egy irányhoz rendelve, kezdve Keletről Észak felé.

Tehát Ometéotl nem maga által, hanem fiai révén kezdett el tevékenykedni. De minthogy a 4 isten közül egyik sem saját maga által létezik – léván Ometéotl kisugárzásai – az ő létük bizonytalan és kétes. Ezek az istenek feszültséggel teli erők, harcuk az univerzum története; egymást váltó győzelmeik megannyi új teremtés forrásai.

A náhuatl kozmogóniát az jellemzi, hogy egyetlen teremtés helyett többet feltételez. A másik különös tényező, hogy ezek a teremtések nem fizikai világok létrejöttére vonatkoznak, hanem időbeli periódusokra, melyeket „napok”-nak, vagy koroknak neveznek. Mindegyik korban a négy isten egyike akar felülkerekedni, magában foglalva egy-egy elem szimbólumát, melyek a föld, levegő, tűz és víz, míg bevezetik a négy világrészre való felosztás elemét. A kísérlet, hogy a különböző elemek, a rivális erők meg-



szerezzék a hatalmat, alkotják a korokat. De az elemek egyikének hatalmát egy másik megdönti, és ezek a kataklizmák vezetnek a természet megváltozásához.

Az első napot tigrisnek nevezik, hiszen ez az oka pusztulásának. A tigrisek, vagyis a Föld szörnyei felfalják az embereket, így szimbolizálva ezen első elem működését.

Mint ahogy az előbbieken rámutattunk, a különböző Tezcatlipocák az univerzum irányával és a természeti elemekkel azonosulva vezetik a világra a harc elemét. Minden napban egyikük uralkodik.

De az istenek egymást kiírtva kozmikus küzdelmükben hirtelen új nap, a szél napja kezdődik. A Földön mindent elsöpörnek a hurrikánok és az emberek majmokká válnak.

A harmadik nap az esőé, melyben megjelenik a tűz, hiszen ez az az elem, mely tüzesóval véget vet ennek a kornak és az emberek madarakká változnak.

Következik a negyedik nap, a vízé, amikor egy 52 évig tartó özönvíz az embereket hallá változtatja. Ez a négy nap tehát, mely az ötödikkel, a miénkkel fejeződik be. Mielőtt még e nap teremtését vizsgálnánk, vessünk egy pillantást az ötödik kor teremtésének előzményeire.

A negyedik nap után a helyzet szomorú, az emberiség eltűnt. Az istenek arról tanácskoznak, ki lakja a Földet. Quetzalcóatl vállalkozik rá, hogy újratermelti az embereket. Mixtlanba megy, a Halottak Birodalmába, hogy megszerezze az előző korszakokban élt emberek csontjait. Az emberi lények újratermetésének gondolata a földi maradványok újjáélesztésében rejlett. Quetzalcóatl végrehajtja ezt a feladatot. Ometéotl tudásának és mindenhatóságának megjelenési formája ő, ő szolgál eszközzel, hogy megvalósítsa Ometéotl akaratát.

Megjelennek az emberek a Földön, kik benépesítik azt, és elérkezik az idő, mikor az isteneknek választaniuk kell az alig megjelent teremtmények közül, ki kell jelölniük azt, aki a világot megmenti a pusztulás fenyegetéséről, vagyis aki Nappá változik majd.

Itt kezdődik tehát az ötödik nap teremtésének története, mely Teotihuacanhoz, az Istenek Városához kapcsolódik. Mikor még éj volt, miután a víz korának a negyedik kataklizma véget vetett, az istenek tanácskoztak, hogy kijelöljék azt az embert, kinek az a küldetése, hogy Nappá legyen. Az első jelölt, a Csigák Ura önkéntesen jelentkezett, de az istenek nem elégedtek meg vele, szükség volt egy másik jelöltre is. Az istenek választása a szerény Nanahautzinre esett. Mindketten elkezdene felkészülni: bűnbánatot tartanak, mielőtt a tűzbe vetnék magukat, hogy Nappá változzanak. Elérkezik az áldozat ideje. A Csigák Ura kísérletei kudarcba fulladtak, nem viselven el a máglya melegét, végül is nem áldozta fel magát, elvesztette a

Nappá válás lehetőségét. Ő utána következett Nanahuatzin, ki bátran a máglyára vetette magát és Nappá változott. Látva ezt a hőstettet, a Csigák Ura is követi őt, de későn cselekedvén csak Holddá változik. Az istenek várakozva figyelik, hol tűnik fel a Nap. Végül Keleten mutatkozott vakító fénnel, nyomában a Hold. Az istenek nyugtalankodnak, hogy Nap és Hold együtt jár és hogy közös útjukat megszakítsák, egy isten a Hold elé vet egy nyulat, hogy az ne kövesse a Napot és csak éjszaka világítson. De a Hold és a Nap hirtelen megáll. Az istenek kétségbeesnek, hogy veszendőbe ment a munkájuk, és elhatározzák, hogy meghalnak.

Tehát Teotihuacanban nemcsak halandó emberek válnak istenekké, az istenek is halandók, hiszen áldozatuk a világ fennmaradását biztosítja, mivel az égbolton erőt adnak a Nap útjának. A Nap ismét elkezd mozogni, kezdetét veszik a napok és éjszakák. Így esett tehát az ötödik nap teremtése, a mozgás kora, melyben mi is élünk. De ez a nap sem fogja elkerülni az előzőek tragikus végét, katasztrófával fog végződni, földrengés és éhínség formájában és így eltűnik majd az emberiség, – szól a jövődőlés.

És most nézzük meg közelebbről, mit is rejt magában ez a nap-legenda. Egy olyan természetmagyarázatról van szó, amelynek alapja a különböző elemek dinamikus együttélésén nyugszik. Ez a mozgatóereje az egész azték világképnek. A kozmikus erők, melyek a négy égtájon működnek, nem statikusak, váltásaik radikálisak és ezek a változások adják a kozmikus történet lényegét. Az Ometéotl által fenntartott Föld négy fiának hatása alatt van, melyek nem lehetnek állandóak, hiszen nem maguk által léteznek, a Földet hadszíntérré változtatják. Uralkodási vágyukkal mindegyik igyekszik felülkerekedni és a világ urává válni. A 4 isten a 4 elemet szimbolizálja és ugyanakkor az univerzum 4 égtáját is magukban foglalják. Egymással harcolnak, és mikor megnyugszanak, jön létre egy új nap, egy új kor. De a rivális erők nem tűrik sokáig a nyugalmat, az egyikük által fenntartott befolyás mulandó és egy meghatározott időben elvész az egyensúly, egy másik elem tör elő erőszakosan egy más égtájról és bekövetkezik a katalizma.

De nemcsak időbeli fejlődésről van szó, mivel a világ vízszintes felosztásával belép a tér faktora is. Mivel a 4 isten a világ 4 égtájáról származik, meghatározott uralkodási és nyugalmi idejük van; ezek a ciklusok a tér 4 irányának felelnek meg.

Tehát minden kor az irányok egyikének uralmát jelenti. Így megjelenik az Észak, Nyugat, Dél és Kelet iránya. A korok az univerzum irányainak felelnek meg, következésképpen az idő „tériesül”.

A naptárrendszer vizsgálata vet fényt az idő és tér összekapcsolódására. Nem bocsátkozva részletekbe, megfigyelhetjük, hogy egy 52 éves periódusban, mely 365 nappól és 18 hónapból állt, a hét napjainak 20 jel felelt meg. A forgás következtében csak négy jel kezdhették évet. Ezek a

jelek a négy égtájnak feleltek meg, lévén a nád a Kelet szimbóluma, a kő az Északé, a ház a Nyugaté és a nyúl a Délé. A számlálás keletről kezdődik – a Nap járásának megfelelően – és a forgás következtében 13 év felel meg a jelek mindegyikének és az égtájaknak. Így az összes égtáj 13 évnek felel meg, melynek összege 42 évet ad, minek végén meggyújtották az „új tüzet”, „mint az istenek szolgálatára tett fogadalom feújítását”. A jósolási naptár hasonló szisztémát mutat; minden 65 napos egység a négy égtájnak volt alárendelve.

Mint látjuk, nemcsak az évek, de a napok felett is érvényesült a tér egyik irányának hatása. Az időnek ez a „tériesülése” tette lehetővé az istenek harmóniáját: az istenek a teret és az időt egymást közt felosztva létrehozták a kozmikus erők egyensúlyát. Így megteremtődött a kozmikus harmónia és ez az a kedvező idő, mikor új korszak veheti kezdetét. A világ dinamikája érvényes marad, de már nem az előző korszak formájában, mely az egymást megsemmisítő harc jegyében telt, hanem abban a mozgásban, amiből valódi élet fakadhat. Az új korszak érkezésének feltétele adott, míg minden 52 éves ciklusban van négy 13 éves egység, melyet az égtájak és rajtuk keresztül a kozmikus erők uralnak. Tehát ily módon az istenek „békés egymás mellett élése” biztosított. De hogy teremtdődik meg ez az új kor?

Az egyedüli megoldás az emberi élet szimbólumának, a szívnek feláldozása, vagy elvonatkoztatottabban a mozgásé, mely nélkül elképzelhetetlen az élet.

Nanahuatzinnak jutott a misszió, hogy Nappá változzon. De nem véletlenül volt ő, ki ezt a fennkölt szerepet volt hivatva végrehajtani, csak az a hatalmas energia, mellyel ő bírt, volt alkalmas arra, hogy a megváltó szerepét teljesítse. Megszületett a Nap, de úgy tűnik, Nanahuatzin áldozata kevés volt, a vakító fényen kívül nem volt elég a mozgásra. Megállt és ekkor volt szükség az istenek áldozatára is, akik megmentették a világot Teotihuacanban.

Az ötödik nap tehát a világ középpontjának kora, a mozgás napja. És itt kezdődik a mozgás és az idő végtelen egymásbafonódása. Nanahuatzin áldozatával az emberi mozgás kivetítődött az univerzumra, de a kozmikus mozgás az, mitől ugyanakkor az emberi szív mozgása, az élet függ. Szükséges tehát az univerzum ezen mágikus mozgását fenntartani, és csak egy mód nyílik ezen megmentő cél elérésére, mely maga az emberi élet feláldozása.

E kör lényege tehát: mozgás a mozgásért. Ez az élet ára! De majd katalizma, – szól a baljós prófécia, hogy „földrengés lesz és éhínség, és mindannyian itt pusztulunk” – gigantikus lökést adott az aztékok azon meggyőződésének, hogy minden lehetőet elkövessenek, hogy ha nem is lehet elkerülni a véget, de legalább elhalasszák a katasztrófát.

Hogy elkerüljék a katasztrófát, életerőt kaptak az aztékok, hogy a „vér misztériumától misztikusan hipnotizálva” kielégítsék a Napot a csodás életerővel.

Meggyőződve arról, hogy tőlük függ, hogy a Nap folytassa útját és a világmindenség fennmaradjon, a Nap táplálásának gondolata megszállottaká tette őket. Az aztékok az istenek szövetségeseinek tartották magukat, különösen a Nap Istenének. Az aztékok úgy képzelték el a Napot, mint aminek minden új nap a Föld-Istennő adott életet és meghal, mikor lenyugszik a Halottak Birodalmában. De hogy bejárhassa ezt az utat, szükséges Hold-nővére és Csillag-fivérei ellen győznie. Este újból testvéreie a hatalom és hogy újra felkelhessen, a Napnak le kell győznie őket, hogy új nap virradjon, és hogy az emberek tovább élhessenek.

A Nap ezen isteni küldetését a véráldozattal kell erősíteni, hogy képes legyen folytatni harcát, vélték:

Az emberáldozat, mint a véráldozat formája már biztosan előbb létezett az aztékoknál, de ilyen arányokat Tlacaélel – az azték királyok tanácsadója – hatására ért el. A Nap-Istennek, Huitzilopochtli tiszteletére főtemplomot emeltek, ahol végrehajtották az áldozatokat. De az áldozatok egyre nagyobb száma – mely a főtemplom kibővítésekor 20 ezret is elért – felvetette annak szükségességét, hogy ún. „áldozat-piacokat” alakítsanak ki, hogy kielégítsék e gigantikus igényeket.

Így alakította ki a tanácsadó az ún. guerras floridas-t, melyek periódikus harcok voltak, hogy áldozatokat ejtsenek. Ez az új életforma tehát a harcon alapult. Az aztékoknak, mint a Nap kiválasztott népének rendkívüli missziója volt, hiszen ez a misszió kozmikus dimenziókat ölelt fel azzal a céllal, hogy elkerüljék a végső pusztulást. Ez az elhivatottság maga az élet értelme, létük teljes egészében a vallás körül mozgott.

A vallás a magán- és közélet minden tettebe behatolt, egyéni, társadalmi, katonai, politikai létük gerince lett. Nem említve most az ellenségek szívének áldozatát, a saját véráldozatokat, a mageytüskével történő vérfakasztás, csonkítás szokásos aktusok voltak; minél magasabb társadalmi ranggal bírt az egyén, annál szigorúbbak voltak az önkínzások.

De ez az áldozat volt az állam fő értelme is. Így tehát kifejlődött egy mély háborús magatartás, egy „imperialista miszticizmus”. Az aztékok meggyőződve arról, hogy a Nap szövetségeseiként a Jó oldalán állnak, igazolva látták hódításaikat. Népeket leigázva birodalmukat egyik óceántól a másikig terjesztették ki alig száz év alatt, a legfelsőbb küldetés végrehajtásától indítva. Az aztékok a Nap-Istenről beszélve nem feledkeznek meg az ő és mindenek premisszájáról. Egy szövegben Ometéolt invocálják, életadó funkciójában, a birodalom patrónusában. Ő az, ki mindenek felett uralkodik.

A huitzilopochtlii vízió tette az aztékokat háborús néppé, a Nap népévé emelve őket. Az önálló kérdés és vizsgálódás tárgya kell legyen, hogy milyen geográfiai-gazdasági-demográfiai-politikai összetevői voltak annak, hogy az azték vallási ideológia ilyen irányban fejlődött. Tény azonban, hogy a háborús-misztikus világkép az aztékok mentalitásától elidegeníthetetlen. A háború, a kozmikus harc emberi visszatükröződése a vallásuk. Ez a koncepció vált életelemüké és igazolássá, mely az univerzum és az emberiség létének megóvását célozta. Ebben a „misztikus hipnózisban” rejlik Tenochtitlán nagysága. Ez az a tény, mely megmutatja a mexikói azték vallás hatalmas erejét, mely képessé tette lakóit, hogy egy nomád törzsből ilyen magasságokba emelkedjenek, mikor birodalmuk óceántól óceánig ért. Az aztékok e vallásos világképe Teotihuacan és a toltékok Tulájának teológiai koncepcióiból fakad és rendkívül gyors léptekkel fejlődött, kikristályosítva a dualitás gondolatát és a naplegendát.

Kulturális elődeik örökölt teóriáit új vízióba gyúriák, egy olyan doktrínát alakítva ki, ahol a legkövetkezetesebben deriválják az adaptált elemeket; olyan koncepcióhoz jutnak, mely kozmikus jelentőségű és mely a legbelsőbb módon kapcsolódik a halandó emberhez.

Gondolkodásmódjuk dinamikus eleme elsőrendű és ez a dinamizmus vezet az élet működési sémájának felismeréséhez, mely csak a Nap mozgásának funkciójában képzelhető el.

Egy másik, a dinamizmushoz legszorosabban kapcsolódó sajátosság az idő és a tér átfonódása. Ezek elválaszthatatlan faktorok, nincs egy tér és egy idő, csak „időterek”, ahol a természet és emberi aktusok kölcsönhatásban vannak. És minthogy ezek az időterek vallási dimenzióban jelentkeznek, a vallás minden egyéni cselekedetbe beszűrődik és saját törvényeivel szabja meg az állami életet is.

## IRODALOMJEGYZÉK

- Baudot, Georges*: Las letras precolombinas, Ed. Siglo XXI, México, 1979.
- Casas, fray Bartolomé de las*: Los indios de México y Nueva España; antología, Ed. Porrúa, México, 1979.
- Chavero, Alfredo*: Los azteca o mexica. Fundación de la ciudad de México-Tenochtitlán; Biblioteca Mínima Mexicana, Volumen 3, México, 1955.
- Díaz de Castillo, Bernal*: Historia verdadera de la conquista de la Nueva España; Ed. Nacional de Cuba, 2 vols., La Habana, 1963.
- Garibay Kintana, A. M.<sup>a</sup>*: Historia de la Literatura Náhuatl, Ed. Porrúa, 2 vols., México, 1971.
- Garibay Kintana, A. M.<sup>a</sup>*: La literatura de los aztecas.
- Garibay Kintana, A. M.<sup>a</sup>*: Épica náhuatl.
- Garibay Kintana, A. M.<sup>a</sup>*: Veinte Himnos Sacros de los Nahuas; Informantes de Sahagún, Seminario de Cultura Náhuatl, Instituto de Historia, UNAM, 1958.
- Garibay Kintana, A. M.<sup>a</sup>*: Panorama de la poesía d' Anahuac; México en el arte, México, 1952.
- Guzmán, Eulalia*: México, sus antiguos pobladores; Enciclopedia Popular. Ed. Nacional de Cuba. La Habana, 1963.
- Hagen, Victor W. von*: Aztecas, mayas e incas; Ed. de Ciencias Sociales, Instituto Cubano del Libro, La Habana, 1971.
- Lehmann, Walter*: Altmexikanische Kunstgeschichte; Verlag Ernst Wasmuth A. G., Berlin.
- León-Portilla, Miguel*: Los antiguos mexicanos a través de sus crónicas y cantares; Fondo de Cultura Económica, México, 1972.
- León-Portilla, Miguel*: Trece poetas del mundo azteca; México, 1972.
- León-Portilla, Miguel*: La Filosofía Náhuatl, estudiada en sus fuentes; UNAM, México, 1974.
- León-Portilla, Miguel*: Így látták; Indián és spanyol krónikák; Európa, Budapest, 1977.
- Portillo, José López; Sodi, Demetrio; Díaz Infante, Fernando*: Quetzalcóatl, México, 1977.
- Portillo, José, Lopez*: Quetzalcóatl; Ed. Arte y Literatura, La Habana, 1980.
- Robelo, Cecilio A.*: Diccionario de Mitología Náhuatl; Ed. Innovación, 2 vols, México, 1980.
- Sahagún, fray Bernardino de*: Historia General de las Cosas de Nueva España; Ed. Porrúa, México, 1979.
- Séjourné, Laurette*: Antiguas Culturas Precolombinas; Ed. de Ciencias Sociales, Instituto Cubano del Libro, la Habana, 1974.
- Simor András*: Sasok és Kondorkeselyük, Navatl és kecsua költészet; Magvető, Budapest, 1977.
- Soustelle, Jacques*: Les Azteques; Presse Universitaires de France, Paris, 1974.
- Soustelle, Jacques*: Les quatre Soleils; PLON, 1967.
- Vaillant, George C.*: La Civilización Azteca; Fondo de Cultura Económica, México, 1960.
- Yáñez, Agustín*. Mitos indígenas; Biblioteca del Estudiante Universitario, UNAM, México, 1979.

## LA VISIÓN MÍSTICO-GUERRERA DE LOS AZTECAS

Los aztecas al entrar en contacto con las formas de cultura de la América Média y sobre todo "toltequizándose", se hicieron herederos culturales de los toltecas. Conservaban la visión del mundo de sus antecedentes culturales y sus mitos que se nutren de la llamada cultura-madre desde el primer milenio antes de Cristo y después de esta era preclásica seguían desarrollándose en la época de florecimiento de Teotihuacan y de Tula. Los aztecas interpretaron esta visión del mundo a la luz de nuevas ideas, dando así una interpretación peculiar al antiguo pensamiento cosmológico náhuatl. Partiendo de la concepción dual de la divinidad suprema formaron el culto al Sol, introduciendo así en la cosmovisión de entonces el espíritu místico-guerrero del "Pueblo del Sol" en cuya formulación Tlacaélel-consejero de los reyes aztecas- estableció la idea de las "guerras floridas", contribuyendo de este modo en no poca medida a la consolidación del poderío de los aztecas. La visión "Huitzilopochtlica", o sea la creencia en su centro con el Dios-Sol hizo de los aztecas un pueblo guerrero. La visión místico-guerrera puede ser considerada como inherente a la mentalidad del pueblo azteca. La guerra, o sea el reflejo humano de la lucha cósmica-esta interpretación peculiar del dinamismo del mundo- es su religión. Esta concepción llegó a ser el móvil de su vida, sometida a la conservación de la existencia del universo y por lo tanto de la humanidad. Consiste en "esta-hipnosis mística" la supremacía de Tenochtitlan, hecho que demuestra la fuerza inmensa de la religión de los aztecas del México antiguo, que capacitaba a sus pobladores elevarse de la condición de una tribu nómada a tales alturas cuando su imperio llegaba de un océano a otro. Esta visión del mundo religiosa de los aztecas nutre de las concepciones de sus antepasados, asombrosamente presuroso, perfeccionando la idea de la dualidad y el mito de los Soles. Montando las teorías antiguas en una nueva visión forman una doctrina donde derivando lo más consecuentemente los elementos adoptados llegan a una concepción que abarca resonancias cósmicas lo más íntimamente relacionadas con el hombre mortal. El factor dinámico del molde de su pensar es esencial y este dinamismo conducirá al reconocimiento del esquema del funcionamiento de la vida que es concebible solamente en función del movimiento del Sol. Otra peculiaridad lo más estrechamente ligada al dinamismo es la compenetración del espacio y tiempo. Estos son factores inseparables, no hay un espacio y un tiempo, sólo "espacios-tiempos" donde naturaleza y actos humanos se interrelacionan. Y como estos espacios-tiempos son percibidos en una dimensión religiosa, la religión interviene en toda actuación individual y tiñe por sus leyes la vida del estado también.





## VITÁK A LATIN-AMERIKAI ENCOMIENDA ÉS HACIENDA KÖZÖTTI KAPCSOLATRÓL, ILLETVE KONTINUITÁSRÓL

Az 1930–40-es években indult vitában a történész kutatók többé-kevésbé biztosra vették, hogy az hacienda (nagy, magántulajdonú földbirtok), az encomienda (a 16. században a spanyol korona által, elsősorban a hódítóknak adományozott járadék), vagyis az indián munkaerő-juttatásnak a közvetlen folytatása volt. (Mörner 1971, 85; stb.). Mendieta y Núñez szerint például minden, indiánokat juttató encomienda feltételezte a föld birtoklásának, tulajdonának az adományozását is. (Zavala 1940. 8.). Mc. Cutchen és Mc. Bride felfogása szerint rövid idő után az encomienda-rendszer elvesztette eredeti jellegét és egyszerűen a földbirtoklás egy válfajává vált, vagyis a szerzők azt állítják, hogy a szűkkörű encomenderói jogok, az indián munka járadékának élvezete, fokozatosan összekeveredtek a földbirtokosi jogokkal (Lockhart 1969, 411).

Ezzel a felfogással szemben Silvio Zavala és Lesley B. Simpson foglaltak állást (Lockhart 1969, 411 lábjegyzet, Zavala 1940; Macera 1971, 6.). Kimutatták, hogy az encomienda-jogcíme nem nyújtott semmiféle területiális, földhöz fűződő jogot az encomenderónak az „osztott” indiánok földjeire vonatkozóan (Mörner 1971, 85.). Az encomienda csupán, – elvileg – állami koncesszió volt, az indián adók beszedésére, annak részbeni élvezetére, bizonyos kötelezettségek (például indiánok vallási nevelése, stb.) fejében. E felfogás látszólag pusztán a törvények szellemét tükrözte. Igazolásához e törvényekben megszabott feltételeket ütköztetni kell megvalósulásának gazdasági-társadalmi vonatkozásaival. Erről természetesen ennek az új interpretációnak a megteremtői sem feledkeztek meg. Silvio Zavala például a 16. századi Új-Spanyolország és a Karib-térség egyes vidékeinek konkrét példáin igyekezett fent említett elméletét bizonyítani, nem sikertelenül (Zavala 1940.). Már tulajdonképpen ő maga is túllép a legalizmuson (Lásd: földbirtoklással kapcsolatos pereskedés, encomiendán belül 3. személy estanciát kaphat, Zavala 1940, 30–33, 47–49.), s ez a túllépés a II. világháború utáni tanulmányokban általánossá válik.

A kutatók az utóbbi 10–15 évben elfogadva, vagy vitatva a Zavala-féle elméletet, a történeti dokumentumok alapján, főleg az hacienda történetjé-

lődésének vizsgálatával igyekeznek pontosítani a képet. José Miranda megkülönbözteti a Korai Antillák-beli „szigeti encomienda” (encomienda insular) fejlődését a „kontinentálistól” (encomienda continental, Miranda 1965. 5–7.). Az általa vázolt felosztás nagyjából tükrözi a kutatóknak Zavala és Simpson elméletéhez való viszonyulását. Akik a szigetvilág, Venezuela, Új-Spanyolország korai (16. század eleji, közepe-beli) encomienda-fejlődését kutatják, általában elfogadják, igazolni tudják Zavala elméletét, vagyis a két intézmény különböző voltát. Akik viszont az encomienda kontinentális válfajával foglalkoznak, ha vitatkoznak is Zavalával, egészében nem vetik el az elméletét. A kutatók többsége rámutat a törvények, illetve megvalósításuk körülményei nyújtotta kiskapukra, félreértésekre és visszaélésekre (Salas 1971, 144–146; Burga 1976. 55; Malavé Mata 1974, 36–39; Mörmer 1970, 85; stb.), amik a későbbiekben hozzájárultak ahhoz, hogy a kutatók a két intézményt egymás folytatásának tekintsék.

Először nézzük meg, mivel indokolták az ún. legalisták, aminek Zavala-t is minősítik, azt az álláspontjukat, hogy az encomienda és a földbirtoklás egymástól különböztek? Zavala többek között a föld-, és encomienda-juttatás módjában és a juttató személy, ill. intézmény különbözőségével magyarázza álláspontját. Új-Spanyolországban és az Antillákon a földadományozás jogát a Korona a városi Cabildókra (tanácsokra) ruházta, míg encomiendát csak maga a kormányzó, vagy az alkirály adományozhatott. Mind a két esetben szükséges volt a Korona (a gyakorlatban utólagos) hozzájárulása is (Zavala 1940, 22; Arcila Farias 1966, 284.).

Továbbá indokaik közé tartozik az adományozó okirat tartalmának különbsége is (Zavala 1940, 22–23.). Földadományozásnál a birtok területe pontosan meghatározott és földrajzilag is körülhatárolható. Encomienda-juttatás esetén először a leendő encomendero személyét, tetteit ecsetelik, majd – s ebben különbözik a földadományozástól – pontosan felsorolják, hogy az adott helyen, bizonyos indián előljáró (principal) pontosan név szerint megnevezve, hány házzal (casas poblados) és hány indiánnal köteles az encomendero szolgálatára lenni (Arcila Farias összesen 38 okiratot idéz, illetve elemez 1552-ből. Arcila Farias 1966, 101–112.).

A különbséget azzal is magyarázzák, hogy miután az encomendero tisztában volt azzal, hogy az encomienda jogcíme a föld birtoklására nem jogosította fel, külön kellett kérvényezzen földet állattartásra vagy földművelésre, akár encomiendáján kívül, akár azon belül (Zavala 1940. 20.).

Amennyiben az encomiendát új encomenderónak adományozták, az külön meg kellett hogy vásárolja a régi encomendero földbirtokát (estancia), ha arra is igényt tartott, tehát az encomienda jogcíme eredetileg nem tartalmazta a földbirtokot (Zavala 1940, 30). Zavala bizonyítja továbbá azt is, hogy az encomendero nem birtokolta az encomienda területén fekvő földe-

ket, hogy azokat más, ún. „harmadik személy” is megkaphatta mint földadományt (merced de tierras, Zavala 1940, 47–49.). Erősíti ezt a feltevést továbbá, hogy a Korona – védve adóalanyát – számos rendeletet bocsátott ki, melyben megtiltotta, hogy az encomendero családja és kísérete az encomienda területén telepedjen le, és az indiánok terhére éljen. E rendeletek másik indítéka az indián és a fehér „köztársaságok” (repúblicas), közösségek elkülönítése volt (Wittman 1972, 1314.). Tehát az ellen léptek fel, amit az encomenderók a valóságban tettek (Konetzke 1958, 23, 71, 137, 137 számú stb. dokumentumok a 16–17. századból; Mörner 1970, 88.).

E feltevések, illetve indokok az encomienda „szigeti” periódusára igazak, mely tulajdonképpen – nemcsak az Antillák szigetvilágát értve – nemcsak földrajzi, hanem kronológiai meghatározást is jelent, mégpedig a gyarmatosítás kezdeti szakaszát: az Antillák szigetvilágán és Karib-tenger partvidékén főleg a 16. század első felét (Kuba egész encomienda-fejlődése ennek a korai korszaknak a klasszikus példája lehet), a kontinensen pedig a 16. század közepétől a 16–17. század fordulójáig, az „aranykorszak” lezárásáig tartó időszakot jelenti.

Az encomienda-repartimiento, az encomienda korai szakaszában, az indiánokat kényszermunkára kötelezte, vagy a nemesfémbányászatban, vagy a földművelésben, a hódítók bányáiban, illetve földjein, mégpedig pontosan meghatározott körülmények között. Az encomienda jogcíme meghatározta, hogy hány indián, kinek, esetleg mennyi ideig, milyen munkát köteles végezni.

A Zavala-féle állásponttal vitakozók, helyesebben ezt az álláspontot továbbfejlesztők, Pablo Macera, Manuel Burga, Alvaro Jara, és Mario Góngora egyrészt elismerik, hogy az encomienda és az hacienda a gyarmatosítás kezdetén két különböző intézmény volt (Macera 1971, 5–6; Burga 1976, 69–71; Alvaro Jara 1969, 11; Góngora 1970.). Azonban – az encomienda kontinentális fejlődésének példáit elemezve – rámutatnak arra is, hogy ahol a nemesfémbányászat maradt az egyik fő gazdasági tevékenység, ott a repartimientónak, az indián munkaerő-juttatásnak a helyi gazdasági-társadalmi viszonyoknak megfelelően szabályozott formája, a mita és a cautequil maradt fenn. Ahol pedig az aranyosás, vagy bányászat helyett a földművelés vált a gazdaság fő forrásává, ott az indián encomienda eredeti szerepe, illetve a juttatott indián munkaerő felhasználása is megváltozott.

Tehát mind az ún. legalisták, mind a velük vitakozók a föld- és munkaerőbirtoklás kapcsolatában, illetve e kettő viszonyának változásában látják az elméleti félreértéseket, valamint a gyakorlati, gyakran szándékos félremagyarázások és visszaélések okát.

Végül is: milyen kapcsolat volt a föld- és a munkaerőbirtoklás között? A hódítások időszakában – Celso Furtado meghatározása szerint (Furtado

1972, 14) – mind a földadományozás, mind az indián munkaerőjuttatás egyforma szellemben és szándékkal történt, egyrészt, hogy egyengessék a további hódítások útját, másrészt, a spanyol korona számára jövedelmeket biztosítsanak. A föld magában nem volt elegendő a célok megvalósítására, hiszen a hódítók maguk, a gyarmatosítás kezdeti időszakában személyesen nem vettek részt sem a nemesfémkitermelésben, sem a mezőgazdasági termelésben. A föld hasznosíthatóvá csak akkor vált, ha indián munkaerő-juttatással párosult (Sánchez-Albornoz 1977, 78–79; Malavé Mata 1974. 35). Tehát az adminisztratívén szigorúan megkülönböztetett két intézmény, a földbirtok (estancia) az esetek többségében gyakorlatilag a munkaerőbirtoklásra (encomienda) volt utalva a kezdeti időszakban, és ott ahol a fémtermelés jelentős maradt a későbbiekben is. Tehát az encomienda, ha nem is közvetlen előzménye, de az estanciából kifejlődő haciendának egyik előfeltétele lehetett. Ugyanakkor nem szabad megfeledkezni arról, hogy számos esetben ott jött létre hacienda, ahol előzőleg nem volt encomienda. Ezt Lockhart azzal indokolja, hogy Latin-Amerika legtöbb vidékén több hacienda keletkezett, mint ahogy encomienda volt azt megelőzően (Lockhart 1969, 418).

A téves értelmezések következő forrása éppen a juttatásokra vonatkozó kifejezésnek, a repartimiento terminusának encomienda (Sánchez-Albornoz 1977, 78–79; Malavé Mata 1974, 35) értelmében való használata volt. Ugyanis, mind a föld-, mind a munkaerőjuttatásra, a megfelelő jelzővel együtt a repartimiento terminus szerepelt az okmányokban (repartimiento de tierra, repartimiento de indios – ez utóbbinak egyik változata az encomienda, Arcila Farias 1966, 165; Burga 1976, 72). A félreértések, illetve félremagyarázások további forrása, a spanyolországi és a latin-amerikai gyarmati repartimiento különbségéből ered. Számos megkülönböztető jegyük közül a legjelentősebb talán az örökölhetőség, illetve a tulajdonjog (señorío) kérdése. Latin-Amerikában ugyanis az encomenderóknak nem volt tulajdonjoguk az encomiendára, sőt eleinte birtokjogukat sem örökíthették. Így állandó törekvésük a tulajdonjog megszerzése volt, de a gyakorlatban az encomiendával mint saját tulajdonukkal rendelkeztek (Macera 1971, 6; Wittman 1972, 1313; Zaval a 1967, 116, 334; Lockhart-Otte, 1978 p. 65.). E félreértés, vagy talán félremagyarázás tehát már a 16. századi gyakorlatban is tapasztalható, az encomenderók részéről. E mellett az a tény, hogy az encomenderói cím előjogot jelentett földadomány kérésére, szintén hozzájárulhatott ahhoz, hogy később a kutatók azonosnak fogják fel az encomienda és az hacienda intézményét.

Gyakori forrása a későbbi téves kutatói értelmezésnek az is, hogy a földbirtokos (hacendado) földjei (estancia, hacienda) megművelésére indiánokat kapott repartimiento formájában, tehát rövidebb, meghatározott idő-

re, vagy encomienda formájában „egy” vagy később „több életre”, vagyis nemzedékre (Ots Capdequí 1965, 27; Konetzke 1953. I. 182, 234, 244, 255. stb. számú dokumentumok.).

Az encomenderók, jogaik ismeretének ellenére, gyakran visszaéltek helyzetükkel, és gyarapították földbirtokukat az encomiendájuk alá tartozó indián közösségek földjeinek bitorlásával, elrablásával, vagy megvásárlásával. Erre lehetőséget – Pablo Macera kifejezésével élve – az „hacendado-corregidor-encomendero társulás” nyújtott. Vagyis az hacendado-corrigidor férj, mint egy bizonyos közigazgatási terület (corregimiento) spanyol állami előjárója, kötelezte a corregimiento területéhez tartozó indiánokat, hogy bevetetlen földjeiket adják el a feleségének, aki ugyanezen indiánok encomenderója volt (Macera 1971, 6–7, „corregidor-encomendero y hacendado consorte”).

E viták során, tehát az encomienda és az hacienda kapcsolatának a következőkben vázolt képe rajzolódik ki: A gyarmatosítás kezdeti időszakában (kb. a 16. század II/III-áig), a keletkezésekor két különböző intézmény, a földbirtok (estancia) és a munkaerőbirtok (encomienda de indios) egymás mellett, gyakran egymást feltételezve fejlődött. A 16. század végétől, de döntően a 17. század folyamán a birtokjogú estanciákból fokozatosan kinőttek a nagy földtulajdonok az haciendák. Az haciendák, vagy encomienda-előzmény nélkül, vagy az encomienda alá tartozó indiánok közösségi földjeinek bekebelezésével gyarapodtak. Történhetett ez vagy törvényes úton, vagy visszaélésekkel. Ennek hátterében egyrészt a latin-amerikai gazdaaság szerkezetének változása, az exportpiacra termelő ültetvényes gazdaság fokozott térhódítása volt, másrészt pedig az indián őslakosság számának nagymérvű csökkenésével, illetve az Antillákon kipusztulásával kapcsolatosan – az encomienda rendszer visszaszorulása következett be.

## IDÉZETT IRODALOM

- Arcila Farias, Eduardo*: El régimen de la encomienda en Venezuela, Caracas, 1966.
- Burga, Manuel*: De la encomienda a la hacienda capitalista. El valle de Jaquetepequen del siglo XV al XX. Lima, 1976.
- Góngora, Mario*: Encomenderos y estancieros. Estudios acerca de la constitución social aristocrática de Chile después de la Conquista. 1580–1660. Santiago de Chile, 1970.
- Furtado, Celso*: Breve historia económica de América Latina. La Habana, 1972.
- Jara, Álvaro*: Problemas y métodos de la historia económica hispano-americana. Caracas, 1969.
- Konetzke, Richard*: Colección de documentos para la historia de la formación social de Hispanoamérica. Madrid T. I. 1953, T. II. 1958.
- Lockhart, James*: Encomienda and Hacienda: The Evolution of the Great Estate in the Spanish Indies. The Hispanic American Historical Review, 1969. T. XLIX.
- Lockhart, James – Otte, Enrique*: Letters and People of the Spanish Indies. Sixteenth Century. Cambridge, 1978.
- Macera, Pablo*: Feudalismo colonial americano: el caso de las haciendas peruanas. Acta Univ. Szegediensis, Acta Historica T. XXXV. Szeged, 1971.
- Malavé Mata, Héctor*: Formación histórica del antidesarrollo de Venezuela. La Habana, 1974.
- Miranda, José*: La función económica del encomendero en los orígenes del régimen colonial (Nueva España 1525–1531). México, 1965.
- Mörner, Magnus*: Problemas y controversias en torno a la “hacienda” hispanoamericana del siglo XVII. Anuario de Estudios Americanos, XXVIII. Sevilla 1971.
- Mörner, Magnus*: La Corona española y los foraneos en los pueblos de indios de América. Estocolmo, 1970.
- Ots Capdequí, J(osé) M(aria)*: El estado español en las Indias, México, 1965.
- Salas, Julio C.*: Tierra Firme (Venezuela y Colombia). Estudios sobre Etnología e Historia. Mérida, Venezuela 1971.
- Sánchez-Albornoz, Nicolás*: La población de América Latina desde los tiempos precolombianos al año 2000. Madrid, 1977.
- Wittman Tibor*: A latin-amerikai „feudalizmus” kialakulásának vitás kérdései (XVI–XVII. század). Századok 1972. 6. sz.
- Zavala, Silvio*: De encomiendas y propiedad territorial en algunas regiones de la América Española. México, 1940.
- Zavala, Silvio*: El mundo americano en la época colonial. Ts. I–II. México, 1967.

POLEMICAS ACERCA DE LA CONTINUIDAD DE LA ENCOMIENDA  
Y LA HACIENDA DE AMÉRICA LATINA

La ponencia es un resumen historiográfico que bosqueja el desarrollo de las polémicas científicas acerca de la conexión y continuidad entre la encomienda y la hacienda latinoamericanas, eso es, entre la posesión de fuerza de trabajo indígena y las donaciones territoriales.

Hasta los años 40 los investigadores tomaban por segura la relación directa entre las dos instituciones. Desde los años 40, los "legalistas" a base de las leyes, la forma y el contenido distintos de las cartas de donaciones consideraban la encomienda y la hacienda como dos instituciones enteramente diferentes. En los últimos 15 o 20 años se formó por fin la opinión "amalgama" que reconociendo las diferencias legales, basándose en el análisis de los casos realizados, diseñando las confusiones debidas a las malas interpretaciones intentadas, nos presenta conexiones diferentes según las regiones y las etapas del desarrollo de las dos instituciones, donde había y donde no existía encomienda antes del auge de la hacienda. Por fin los investigadores diseñan un cuadro más o menos semejante: En las primeras etapas de la colonia existían la encomienda (la posesión de fuerza del trabajo) y la estancia (la posesión pequeña de tierra) yuxtapuestas y muchas veces necesitándose una a otra. Desde los mediados del siglo XVII — paralelamente a la expansión de la economía de plantaciones orientada al mercado mundial iba desarrollándose la hacienda (la gran propiedad territorial) absorbiendo las tierras comunales de los indios encomendados o no-encomendados también, legal o ilícitamente, y paralelamente al retiro de la institución de la encomienda.





A SZERVEZETT MUNKÁSSÁG ÉS A MEXIKÓI FORRADALOM  
(A „vörös” zászlóaljok kérdéséhez)

Elégé közismertté vált az a – véleményünk szerint túlzottan leegyszerűsített – tétel, hogy a mexikói forradalomban a munkásság jelentős mértékben járult hozzá a burzsoázia győzelméhez azzal, hogy fegyveresen segítette a burzsoázia vezette hadsereget a parasztseregekkel szemben. Ez a tétel azt sejteti, hogy az egész munkásság részt vett a burzsoázia oldalán a harcokban és a részvétel szinte feltétel nélküli volt. Dokumentumok (köztük a levéltári anyagok), egyes újkeletű feldolgozások bizonyítják a fenti leegyszerűsítés tarthatatlanságát. Tanulmányunkban a kérdés árnyaltabb megközelítését kíséreljük meg.

\*

Az ipari munkásság fő forrása a volt indián kézművesek; a városba költözött, földdel nem rendelkező, volt mezőgazdasági bérmunkások a peónok voltak. Mexikóban az európai bevándorlás nem játszott olyan nagy szerepet a munkásosztály formálódásában, mint pl. Argentínában vagy Braziliában. A bevándorlók között több anarchista munkás volt. (A forradalom alatt tevékenykedő anarchisták döntő többsége azonban már mexikói születésű.) A munkásság osztályöntudata igen alacsony szintet ért el a forradalom előtt. Porfirio Díaz diktátor-elnök hosszú uralma alatt (1876–1911) a munkáskérdést rendőrségi kérdésnek tekintették. A nagyobb sztrájkokat katonasággal verték le, megtiltották a szervezkedést. A munkaidő 12–14 óra, a bér igen alacsony volt. Az ipari munkásság létszáma 1910-ben 803 000 főt tett ki, a munkaképes lakosság 15%-át.<sup>1</sup>

A munkásság döntő többségét nem a nagyipari munkásság, hanem a kisiparosok, a kisüzemek dolgozói alkották. (Ez utóbbiak aránya 64,2%-ot tett

<sup>1</sup> *Jorges Basurto*: El proletariado industrial en México (1850–1930). México. 1975. 28. o. 6. táblázat.

ki.) A legnagyobb munkáslétszámmal a bányáipar és textilipar rendelkezett.

Az ipar területi megoszlása igen egyenletlen képet mutatott. Három nagy ipari körzetben koncentráldott az ipari munkásság zöme. México, Nuevo León (Monterrey környéke) államokban a feldolgozó ipar és a bányászat, Veracruz, Puebla államokban a textilipar volt a jelentős. Fontos ipari körzetet alkottak Tamaulipas-Veracruz olajmezői. A forradalom előtti harminc évben az ipar fejlődése igen nagyarányú volt. Az ipari össztermelés értéke 101, 424 000 pesóról 475, 540 000 pesóra nőtt.<sup>2</sup> Az ipari növekedés mögött elsősorban külföldi tőke állt. Pl. a 170 legjelentősebb vállalat 77,7%-a külföldi kézben volt.<sup>3</sup> A bányákban és a petróleumvállalatokba befektetett mexikói tőke 1910-ben éppen, hogy elérte a 4%-ot.<sup>4</sup>

A béremelés volt az 1881–1910 között lezajlott 250 sztrájk fő követelése (legtöbbet a textilmunkások és a vasútasok sztrájkoltak 75 ill. 60 esetben).<sup>5</sup> Több esetben a rendőrség és a katonaság különös kegyetlenséggel folytatta vérbe a sztrájkokat.<sup>6</sup>

Az ipar fejlődése korántsem jelentette azt, hogy Mexikó megszűnt agrárország lenni. Díaz elnök alatt a gazdaságpolitika az egyik fő hangsúlyt a mezőgazdaság tőkés fejlődésének elősegítésére helyezte. Törvények, rendeletek segítettek a földbirtokkoncentráció felgyorsítását. Az indián falu- és földközösségektől, az ejidóktól tömeges méretekben vették el a nagybirtokosok a földet. 1910-ben Mexikó 15 milliós lakosságából 11 milliót tett ki az agrárnépeség. A gazdaságilag aktív összlakosság 5 263 753, ebből a mezőgazdaságból élő gazdaságilag aktív lakosság 3 535 150 fő volt. A földközösségek kisajátítása olyan méreteket öltött, hogy 1910-ben már 3 123 975 főt tett ki a földnélküli peónok tömege, szemben a 410 345 kis- és közép-birtokosokkal és a 830(!) hacendadóval (latifundistával.)

A nagyfokú polarizáció is mutatja, hogy az 1910-ben kitört forradalom központi kérdése a földkérdés, a földreform volt.<sup>7</sup>

<sup>2</sup> *Jorge Basurto*: i.m. 23. o.

<sup>3</sup> *José Luis Ceceña*: La penetración extranjera y los grupos del poder económico en el México porfirista. In: *Antología. México en el siglo XX. 1900–1913. Textos y documentos. Textos y documentos. Tomo 1.* 177. o.

<sup>4</sup> *Wittman Tibor*: Latin–Amerika története. Gondolat. 1971. 277. o.

<sup>5</sup> *Jean Meyer*: Los obreros en la Revolución Mexicana; Los “Batallones Rojas”. *Historia Mexicana*. 1971. vol. XXI. No. 1.

<sup>6</sup> A rendőri erők kegyetlenségének szimbólumaivá váltak a cananei (1906), a rio blancói események. Vö: *Kenneth Turner*: México barbaro. México. 1965.

<sup>7</sup> A forradalom eseményeire, a földreformra nem térhetünk ki, csak azokat az eseményeket érintjük, amelyek témánkkal szoros kapcsolatban vannak. A forradalomról lásd: *Wittman*, i.m. 357–368. o.

*A központi, koordináló szerepet betöltő munkásszervezet  
(Casa) megalakulása*

Francisco Madero elnöksége alatti (1911–13), a korábbinál jelentősen demokratikusabb politikai légkörben sorra alakultak meg a munkásság különböző érdekvédelmi szervezetei, a szakszervezetek, szövetségek, úniók.

Madero nem akart mélyreható gazdasági, politikai változást. Szerinte a tisztességes (és „hatásos”) választások, a legmagasabb posztokon történt változások „garanciát” nyújtanak a demokratikus fejlődésre. A munkáskérdést „humanitárius” kérdésként kezelte. Szerinte a munkásoknak a jobb életkörülményeket, a magasabb fizetést a tulajdonosoktól (a velük való tárgyalások útján) és nem a kormánytól kellett remélniük. Egyik beszédében a következőket jelentette ki: „A kormánytól nem függ a fizetés emelése, a munkaidő csökkentése és mi, akik megtestesítjük törekvéseiteket, nem azért jöttünk, hogy ilyen dolgokat ígérjünk, mert nem ezt akarjátok; ti a szabadságot akarjátok. . . ti nem kenyeret akartok, csakis szabadságot, mert a szabadságtól függ majd a kenyér”.<sup>8</sup>

Azért, hogy a tőkések és a munkások közötti párbeszéd fórumot kapjon, 1912 elején a kormány összehívta a textilipar tőkéseinek és munkásainak a konferenciáját, amely hosszú viták után sem jutott kézzelfogható eredményre. Végül Gustavo Madero (az elnök fivérének) javaslatát fogadta el a kormány. Ennek értelmében a textilgyárak által fizetendő állami adót a korábbi 5%-ról 8%-ra emelték, de csak 4%-ot kellett befizetni az államnak. A másik 4%-ot „szociális” célokra, béremelésre használhatták. Ennek eredményeként a munkások napi 10 órai munkáért kaptak ugyanannyi fizetést, mint korábban a 12 órai munkáért. Ez a megállapodás csak a textiliparra vonatkozott. (Teljesítése is a tőkésekre volt bízva). Az elégedetlenkedő és sztrájkoló munkásokat sok esetben ismét a rendőrök kényszerítették a munkafelvételére.

A munkásság legcéltudatosabb képviselői Mexikóban ekkor az anarchisták voltak. Anarchista munkások alapították meg 1912. szeptember 22-én a Világ Munkásának Háza (Casa del Obrero Munkdial – a továbbiakban Casa) nevű munkásközpontot.

A mexikói anarchistáknak a forradalom alatt két, egymástól független szervezete volt. Az egyik a Ricardo Flores Magón által az USA-ból irányított és a forradalom kezdeti időszakában (1910–11) jelentős szerepet játszó

<sup>8</sup> Madero beszéde Orizabában 1910. május 22-én. Közli: *Federico González Garza: La Revolución Mexicana. Mi contribución Político-Literaria. México. 1936. 420. o.*

Mexikói Liberális Párt (Partido Liberal Mexicano – PLM) volt, amely az anarcho-kommunizmus azonnali bevezetéséért fegyveresen harcolt a forradalomban hatalomrakerült kormány ellen. A PLM a „termelők szabad társulásainak” Mexikójáért küzdött. Ellenzett minden, a kormány és a munkások közötti együttműködést. A kis csoportokban végrehajtott fegyveres akciók híve volt.<sup>9</sup>

A Casa alapítói viszont az anarchoszindikalizmus hívei voltak, akik a forradalmi harc lényegét nem a kormány elleni fegyveres harcban, hanem a szakszervezetekben és az általuk végzett forradalmi tevékenységben látták. A harc legfőbb fegyverének az általános sztrájkot tekintették. A Casa megalapítását Francisco Moncaleano kolumbiai, Eloy Armenta, Suárez López, César Pandelo, Casimiro del Velle, José Calado spanyol, Celestino Gasca, Antonio Diaz Soto y Gama, Gutiérrez Lara, Manuel Sarabia stb. mexikói anarchisták, anarchoszindikalisták határozták el. A Casa programját nem ismerjük, ugyanis írott programot nem adtak ki, azzal az indoklással, nehogy formalizmussal lehessen vádolni őket. A Casa alapítóinak egy része azonban három hónappal korábban létrehozta az ún. Luz (Fény) csoportot, amely 1912. augusztus 5-én megalapította a hasonló nevű, két hetenként megjelenő, lapot. Az első példány vezércikke J. Huitrón (a Luz és a Casa egyik alapítója) szerint tartalmazza azt az „ideológiát. . . amelyet később a Casa del Obrero Mundiál átvett”.<sup>10</sup> A Luz szerint a mexikói nép „a tudatlanság éjszakai sötétségében él”, és „. . . egy polip három karja – az egyház, a kormány és a tőke – szívja cseppről-cseppre vérért”. Elvetik a politikai harcot, de nem szólítanak fel (Magónnal ellentétben) az azonnali fegyveres harcra sem, bár kimondják, hogy céljuk a „rabszolga-munkás felszabadítása”.

Rosendo Salazar, a Casa egyik alapítótágya a legfőbb harci eszközzel, a szindikalizmusról ezt írta: „a proletárok messiását gazdasági szindikalizmusnak nevezik . . . a szindikalizmus elméletileg keveset, de gyakorlatilag mindent jelent.”<sup>11</sup>

<sup>9</sup> E dolgozatban nem térhetünk ki a R.F. Magón vezette anarchisták tevékenységére, akikről lásd: *Juan Gómez-Quiñones*: Los ideas políticas de Ricardo Flores Magón. México. 1973. *Diego Abad de Santillán*: Ricardo Flores Magón; El Apóstol de la Revolución Social Mexicana. México. 1978. E tanulmányban az általános anarchista fogalmak ismertetésére sem térünk ki, mivel azokat igen szemléletesen bemutatja *Vadász Sándor*: A klasszikus anarchizmus ideológiájának fogalomrendszere Proudhon és Bakunyin műveiben c. tanulmányában. A nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Évkönyv. 1982. 5–19. o.

<sup>10</sup> *Jacinto Huitrón*: Orígenes e Historia del Movimiento Obrero en México. México. 1976. 198. o.

<sup>11</sup> *Rosendo Salazar*: Obras I. Las Pugnas de la Gleba. México. 1972. (Az első kiadás 1923-ban jelent meg.) 42. o.

A Casa nem kívánt politikai szervvé válni. A különböző szakszervezetek (főleg gazdasági) tevékenységének összehangolását, új szakszervezetek alapítását, a munkások oktatását tartotta legfontosabb feladatának. Fórumot biztosított a szakszervezetek vezetőinek az eszmecserére, előadásokat, vitákat rendezett. A Casa székhelye Mexikóvárosban volt. Hatása 1912-ben még csak Mexikóváros munkásaira (főleg a kisiparosokra, kis- és középüzemek munkásaira) elsősorban a szabókra, cipészekre, nyomdászokra, festőkre, terjedt ki.

A Casa aktívan nem vett részt a forradalomban, nem csatlakozott egyetlen politikai, katonai erőhöz sem.

1913-ban Victoriano Huerta tábornok katonai puccsal megbuktatja Maderót. Huerta mellett felsorakoztak a forradalom ellenségei; a nagybirtokosok, az egyház, a régi (Madero által érintetlenül hagyott) hadsereg. Huerta ellen azonban egyre nőtt az ellenállás, majd Venustiano Carranza, Coahuila állam kormányzója, vezetésével újra egy táborba kerültek a volt „maderisták”. Carranza a nemzeti burzsoázia képviselője volt, de Carranza mellett harcolt a restauráció veszélye ellen, északon Francisco Villa, délen Emiliano Zapata parasztserege. A Huerta ellenes erők megalakították az ún. constitucionalista (constitución = alkotmány) hadsereget, amelynek vezetőjévé Carranzát választották. A constitucionalisták és Huerta erői között igen heves, kemény, sok véráldozattal járó küzdelem bontakozott ki. (A mexikói forradalom halottainak száma elérte az egy milliót!) A constitucionalisták és Huerta között nem lehetett szó kompromisszumról, mint korábban Madero és Díaz esetében. Carranza igyekezett megnyerni a társadalom legkülönbözőbb erőit, így a munkásságot is a Huerta elleni küzdelemhez.

A Casa semleges maradt a Madero – Huerta párharcban és Huerta alatt is. 1913 május elején 20 000 munkás ünnepelte a munka napját Mexikóvárosban. Huerta igyekezett megnyerni a Casát, ezért nem tiltotta be a május elsejei felvonulást. Mivel azonban Casa – a politikamentesség elvéhez híven – nem támogatta Huertát, az 1914 májusában bezáratta a Casa helységeit. A constitucionalisták győzelme után a Casa 1914 végétől újra működhetett.

A constitucionalisták között a korábbi hatalmi rivalizálás nyílt szakításhoz vezetett. Carranzának, aki nemzeti burzsoázia, a kispolgárság, jelentős középrétegek (1916-tól az USA) támogatását élvezte, el kellett hagynia Mexikóvárost és Veracruzban alakított ideiglenes kormányt. Villa és Zapata csapatai foglalták el Mexikóvárost és megalakították (a parasztseregek, egyes kispolgári körök képviselőiből álló) Konventet. A Konvent Eulalio Gutiérrez (Villa képviselője) személyében ideiglenes államfőt választott. Így egy sajátos „kettős hatalom” jött létre 1914 végén. Egyfelől a Carranza kormány, másfelől a parasztseregek által támogatott (és fenntartott) konvent. Ebben a helyzetben a Casa feladta „hagyományos” semlegeségét és csatlakozott – Carranzához.

Két alapkérdés vetődik fel. 1. Miért Carranzához csatlakozott a Casa, azaz miért került szembe a parasztseregekkel? 2. Mivel magyarázták a Casa vezetői, hogy feladták a politikamentesség elvét és fegyvert fogtak egy kormány védelmére.

Carranza felkelésre szólító kiáltványában a Guadalupei Tervezetben nem esik szó szociális reformokról. A minél szélesebb tömegbázis érdekében azonban Carranza még 1913 őszén megígéri, hogy a győzelem után a constitucionalisták foglalkozni fognak a szociális problémákkal. Idézet Hermosillóban elmondott beszédéből: „Tudja meg Mexikó népe, hogy amint befejeződik a fegyveres harc. . . el kell kezdődnie a nehéz, de fennkölt társadalmi harcnak, az osztályharcnak; akár akarjuk mi magunk, akár nem és bárhogy is ellenzik ellenzői, az új társadalmi eszmék behatolnak a tömegek gondolkodásába.”<sup>12</sup>

Sok, Carranza környezetében lévő kispolgári munkás származású katonatiszt komolyan vette Carranza ígését, és már a harcok alatt olyan rendelkezéseket hozott, amelyek könnyítettek a munkások helyzetén (munkaidő csökkentés, minimális bérszint megállapítása stb.).<sup>13</sup> A constitucionalisták erősen egyházellenesek voltak. (Ez mindenekelőtt azzal magyarázható, hogy az egyház Huertát támogatta.) Ott, ahol az egyház nyíltan ellenük fordult, a constitucionalisták lefoglalták a templomok egy részét és saját céljaikra (kórház, laktanya stb.) használták.<sup>14</sup> Carranza győzelme után a Casa is kapott több volt rendházat, templomot székhelynek, gyűlések tartására. A constitucionalisták és a Casa találkoztak az antiklerikális propagandában. (Meg kell jegyezni azonban, hogy amíg a Casa antiklerikalizmusa az anarchista elvekből fakadt, a constitucionalisták esetében nem egyszer áradikalista propagandafogásról volt szó.) Abban, hogy a Casa a parasztok ellen fordult, egyaránt szerepet játszott ideológiai gyöngesége és gyakorlati tapasztalatainak helytelen általánosítása. Az anarchisták elméletileg és általában nincsenek a parasztok ellen, ha a parasztok a forradalom mellett vannak. A Casa vezetősége azonban Carranzához hasonlóan „reakciósnak”

<sup>12</sup> A hermosilloi beszéd szövegét közli: Antológia. México en el Siglo XX. . . Tomo II. 161–164. o.

<sup>13</sup> Vö: *Jesús Silva Herzog*: Breve Historia de la Revolución Mexicana. México. 1973. (7. ed.) Bár az is tény, hogy sok tiszt egyáltalán nem törődött a szociális kérdéssel, csak saját anyagi előnyét tartotta szem előtt. Erről panaszkodik egyik – Carranzához írott – korabeli jelentés. Archivo de la Biblioteca de Museo Antropología y Historia (A Történelmi és Antropológiai Múzeum Könyvtárának Levéltára.) Rev. Mex. 4 a. Serie. Doc. Varios Legajo 183/doc. 10.

<sup>14</sup> Nemcsak templomokat sajátítottak ki, hanem erős anticlerikális propagandát folytattak, korlátozták a papok számát. Vö: *Juan Barragan Rodríguez*: Historia del Ejército y de la Revolución Constitucionalista. México 1946. I–II. k.

kiáltotta ki Villát és Zapatát, akik az igazi forradalom ellen törnek. Carranza ugyanis még 1914. december 12-én több rendeletet adott ki, amelyben megerősítette a korábbi, a szociális reformokra vonatkozó ígérletét, sőt 1915. január 6-án megszületett az agrártörvény, amely elismerte a parasztok jogát a földhöz, kilátásba helyezte a latifundiumok elvételét és a parasztok között való felosztását.<sup>15</sup> (A földtörvény időzítése fontos, mert azt a célt szolgálta, hogy a parasztokat elhódítsa Zapatától és Villától). Mivel Villa és Zapata a munkás- és földtörvényeket kibocsátó Carranza ellen harcolt, a Casa vezetőségének egy része (mint később látni fogjuk, nem mindenki) úgy vélte, hogy Villa és Zapata a forradalom és a munkásérdekek ellen vannak. Ezt a tudatot erősíthette az a tény, hogy Villa és Zapata csak agrártörvényt adott ki, azt is megkésve, a Konvert a maga szociális programját (amelyben már a munkásság helyzetével is foglalkozott) csak Villa seregeinek veresége után adta ki. A munkásság egy részét gyakorlati tapasztalata is szembefordította a parasztsággal. Pl.: Zapata előrenyomulása hírére bezárta a mexikói, pueblai gyárat, a munkások elvesztették munkahelyeiket. Északon hasonló volt a helyzet, csak ott Villa csapatai „fenyegették” a munkások állását. A fentiekhez járult még a parasztok (különösen Zapata embereinek) vallásossága, amire az anarchisták megvetéssel néztek. A fent felsoroltak voltak a Carranzával való együttműködést hirdető Casa-vezetők „érvei” az együttműködés mellett.

A Casa vezetése nem volt egységes a Carranzának nyújtandó támogatás ügyében. Egy kisebb csoport ki is vált a Casából és egy részük Villa táborába ment, más részük (köztük Antonio Díaz Soto y Gama, Luis Méndez) Zapatához csatlakozott. Ennek ellenére, bár hosszas vita után, 1915. februárjában megszületett a végleges döntés; a Casa Carranzát támogatja.

A Casa 1915. február 8-án gyűlést rendezett 1500 fő részvételével a Santa Brígida zárdában (amit a constitucionalistáktól kapott). Ezen a gyűlésen a vezetőség egy csoportja olyan kiáltvány-tervezetet ismertetett, amely szerint a Casa „nem támogatja egyiket sem a három erő közül, amely a hatalomért küzd és az eseményektől távol kell magát tartania”. Ezt az „elméleti tisztaság” követeli meg – érvelt a tervezet.<sup>16</sup> A vélemények azonban megoszlottak. Sokan hitelt adtak Carranza küldöttének, (Dr. Atl = Gerardo, Murillo), aki ismételt felszólításaiban azt bizonygatta, hogy Carranza az igazi forradalmár, aki kézzelfoghatóan ezt be is bizonyította törvényeivel. Dr. Atl úgy érvelt, hogy ha Carranzához csatlakoznak, nem sértik meg az elveiket, mert nem egyszerűen egy politikai erőhöz, hanem magához a forradalomhoz csatlakoznak. Ez sokakra hatott, de a Casa csatlakozását így is csak

<sup>15</sup> Antología. México en el siglo XX. . . Tomo II. 180–185. o.

<sup>16</sup> Luis Araúza: Historia del Movimiento Obrero Mexicano. México. 1975. 62. o.

egy puccsszerű gyűlésen tudták elfogadtatni az együttműködés hívei. Február 10-én a Santa Brigita templomba a vezetőség 67(!) előre kiválasztott munkást összehívott és elfogadtatta velük a csatlakozás tervét. Az itt készült jegyzőkönyv szerint a Casa „tökéletesen meg van győződve annak a szükségességéről, hogy fegyvert fogjon Mexikó népe érdekében. . . (és) . . . csatlakozik a (harcoló) csoportok közül ahhoz, ahol a társadalmi változásokra a nagyobb garanciát látja.”<sup>17</sup>

### *A „vörös” zászlóaljok megalakulása*

A Casa 8 fős küldöttsége (köztük Rosendo Salazar, Celastino Gasca) február 13-án indult Carranzához Veracruzba. Carranza hűvösen fogadta a küldöttséget (le sem ültette őket a beszélgetés során) és beszédében célzott arra, hogy nem örül az együttműködésnek, mert a Casa elvei tagadják a tekintély-elvet, a politikai hierarchiát. Carranzát azonban saját emberei, Alvaro Obregón hadügyminiszter és Rafael Zubaran Capmany belügyminiszter meggyőzték arról, hogy szükséges a Casával való együttműködés. Már 1915 elején kimutatható a constitucionalista táborban két – a munkáspolitikát eltérően értelmező – politikai vonal. Egyfelől Carranza, aki végszükség esetén fordult a munkásokhoz, parasztokhoz, és a felülről végrehajtott reformok híve volt, amelyekbe a munkások szervezetei nem szólhattak bele. Másfelől Obregón és a nemzeti burzsoázia azon képviselői, akik meglátták a munkásságban lévő erőt, a munkásmozgalmat reformista irányba kívánták fejleszteni.

Obregón, Capmany és Dr. Atl (Obregón barátja) nyomására Carranza megkötötte a Casával február 17-én a szerződést,<sup>18</sup> amelynek értelmében a Casa munkászászlóaljakat állít fel, amelyek elismerik Carranza főparancsnokságát és az általa meghatározott csapatokhoz lesznek beosztva. A zászlóaljakat szakszervezetek szerint szervezik, maguk választják parancsnokaikat és a „vörös” zászlóaljak (batallones rojos) elnevezést kapják. A Carranzának nyújtott segítség fejében a Casa azt kérte, hogy a „felszabadítandó” területeken szabadon szervezhesse a szakszervezeteket. (A szerződés 6. pontja.) A belügyminiszter a Casa szervezőinek speciális engedélyt adott ki a szer-

<sup>17</sup> Uo. 65. o.

<sup>18</sup> A Carranza-Casa szerződés eredetije a központi levéltárban (Mexikóváros) található. Archivo General de la Nacion (AGN). Fondo: Departamento del Trabajo. C. 105. Exp. 20. f. 5. Nyomtatásban megjelent pl.: Antología, México en el siglo XX. . . Tomo II. 191–194. o.



vezés megkönnyítése céljából, de egyúttal előírta, hogy a Casa szervezői kötelesek constitucionalista propagandát is kifejteni.<sup>19</sup>

1915 márciusában 6 „vörös” zászlóalj alakult Orizabában (Veracruz állam), döntő többségükben mexikóvárosi munkásokból: 1. zászlóalj: teljes egészében a Nemzeti Fegyvergyár munkásai, 2. zászlóalj: többségében a mexikóvárosi Villamos Vállalat munkásai, a közlekedési dolgozók szakszervezete. 3–4. zászlóalj: kisiparosok, kisüzemek munkásai. Főként: szabók, festők, ácsok, néhány textilmunkás szakszervezet tagjai. 5–6. zászlóalj: kőművesek, nyomdászok, műszerészek.

Egy-egy zászlóalj 700–1200 főt számlált. A zászlóaljak közül nagy-szabású komoly emberáldozattal járó hadműveletben csak az első (legmegbízhatóbb) vett részt Villa ellen az El Ébano-i csatában, amely az olajmezők birtoklásáért folyt. Villa ellen harcolt még a 3., 4., Zapata ellen az 5., 6. zászlóalj. (Bár inkább csak utóvédharcokban, tisztogatásokban vettek részt.) A munkászászlóaljak tevékenységét a constitucionalisták részéről igen nagy nyilvánosság, sajtókampány kísérte, azt a látszatot keltve, hogy a munkásság egésze a „forradalmár” constitucionalisták mellé állt és fegyveresen harcolt a „reakciós” parasztseregek ellen. (Ez az általánosítás sajnálatos módon a történelmi szakirodalomban is gyakori.) A valóságban azonban a Casa nem jelentette a munkásság egészét. Ellenkezőleg, egy kisebbségét, bár kétségtelesen aktív kisebbségét. Jelentős számú munkás harcolt Villa, Zapata mellett, csak kevésbé szervezett formában. Az egyes szakmákban is megoszlott a vélemény, hogy harcoljanak-e a Casa vezetésével vagy sem. Pl. a fővárosban a közlekedési dolgozók (a Villamos Vállalat munkásainak) egy része csatlakozott, más része viszont nem. Megtagadták a fegyveres harcot pl. Elektromos művek munkásai, távol maradt a nagyipari munkások döntő többsége. A legjellemzőbb példa, hogy magában Orizabában a „vörös” zászlóaljak, és a textilgyárak egyik fellegvárában jelentős összeütközésekre került sor a casa és a fegyveres harcot nem vállaló munkások között. Közrejátszott az ellentétekben az is, hogy a Casa – kihasználva előnyös helyzetét – erőszakos úton is igyekezett olyan szakszervezeteket szervezni, amelyek csatlakoztak a Casához. A Casa gyűléseket szervezett, amelyeken azokat az orizabai munkásokat, akik nem csatlakoztak a Casához tartozó szakszervezetekhez, „zapatistáknak, reakciósoknak, hazugoknak és árulóknak nevezte”.<sup>20</sup> A Carranza-kormány, amely megijedt a Casa radikalizmusától, a gyárakban a munkások között az ún. „ellenállási csoportosulások” (agrupaciones de resistencia) megalapítását szorgalmazta. Ezek a csoportosulások közvetlenül

<sup>19</sup> A belügyminiszter levele a Casa vezetőihez. 1915. márc. 13. AGN/Dep. del Trabajo. C. 105. Exp. 20. f. 5.

<sup>20</sup> AGN/Dep. del Trabajo. C. 99. Exp. 10 f. 4.

a kormányhoz kötődtek, így a munkások ellenőrzését megkönnyítették. A kormány szerint ezek a csoportosulások betöltötték a szakszervezet szerepét. Természetes, hogy a Casa és az „ellenállási csoportosulások” között éles ellentét alakult ki; gyakorivá váltak az olyan panaszok, hogy „a Casa emberei keményen bántalmazták” az „ellenállási csoportosulások” tagjait.<sup>21</sup> A hivatalos propaganda ellenkező állítása ellenére – a levéltári adatok tanúsága szerint – a Casa és a Carranza – kormány között sem volt felhőtlen a viszony: „a casa emberei a munkásoknak többször is kijelentették, hogy a Munkaügyi Osztály (Departamento del Trabajo – a Carranza-kormány egyik intézménye) semmit sem ér és semmit sem fog megoldani . . . és ha Orizaba munkásai valamit el akarnak érni, azt csak fegyverekkel érhetik el. . .”<sup>22</sup> Lombardo Toledano úgy értékeli ezt az időszakot, hogy a Casa emberei ebben az időben betöltötték „a társadalmi forradalom propagandistáinak szerepét is.”<sup>23</sup> Az elfoglalt területeken a Casa sorra alakította meg a helyi „casákat”). Különösen erős befolyásra tett szert a Casa 1915–16 folyamán Yucatánban, Veracruzban, Colimában, Tamaulipasban, San Luis Potosiban és természetesen Mexikóvárosban, ahol a szakszervezetek többsége a Casához tartozott).<sup>24</sup>

A Carranza kormány egyfelől gazdasági lépésekkel próbálta a Casa terjeszkedésének útját állni (1915. márciusában 35%-kal felemelték a textil-munkások bérét), másfelől utasította a helyi politikai katonai vezetőket, hogy akadályozzák a Casa politikai, gazdasági tevékenységét.<sup>25</sup>

A Constitucionalista csapatok nyomában a Casa 1915. augusztusában tért vissza Mexikóvárosba, ahol a fegyveres harcokban való részvételért – mintegy „ajándékképpen” – megkapták a volt Jockey Klub impozáns épületét és szabadon szervezhatték a munkásokat.

#### *A Carranza-kormány és a Casa viszonya 1916–1919 között*

A polgárháborús körülmények a termelés csökkenése, az élelmiszerhiány igen komoly gondot okozott Mexikóvárosban, ahol mindezek hatását közvetlenebbül érezték, mint az ország egyéb vidékein. A fentiekhez járult a rohamosan növekvő infláció. A constitucionalisták tábornokai közül többen

<sup>21</sup> AGN/Dep. del Trabajo. C. 99. Exp. 5. f. 5.

<sup>22</sup> AGN/Dep. del Trabajo. C. 104. Exp. 11. f. 17(1–2)

<sup>23</sup> V. Lombardo Toledano: *La Libertad Sindical en México*. México 1974. 62. o.

<sup>24</sup> Ramón Eduardo Ruiz: *La revolución mexicana y el movimiento obrero. 1911–1923*. México. 1976. 79. o.

<sup>25</sup> Luis Araiza i.m. 128. o.

1914–1916 között „saját” papírpénzt hoztak forgalomba. 1914 és 1917 között egyedül Carranza 30 millió pesót adott ki.<sup>26</sup> 1916 elején egy kiló kukorica 1,30 pesó, rizs 2,20 pesó, bab 2,20 pesó, ezzel szemben pl. egy bányász minimális napi bére 1,50 pesó volt.<sup>27</sup> Egy spanyol követ egyik jelentésében, amelyet 1916-ban írtak, ez olvasható: „ennek a szocialista forradalomnak az áldozatai maguk a munkások és a dolgozók, akik nagy áldozatot hoztak és hoznak érte”<sup>28</sup>

A béremelésért folytatott sztrájkharc nagymértékben felélénkült 1916 elején-dereván. A Casa támogatta a sztrájkharcot.

Carranza már az első nagy katonai győzelmek után leszereltette (1916 január-bebruár) a munkászászlóaljakat. Figyelmeztette a Casát, hogy nem veszi jó néven, hogy a Casa felkarolja a sztrájkmozgalmat. Ennek ellenére a Casa teljes erővel támogatta a sztrájkot, sőt fő szervezője volt az 1916. július 31-i általános sztrájknak, amely többek között megbénította Mexikóváros közlekedését, vízellátását.

Carranza a sztrájkot ürügyül használta a Casaval való leszámolásra. 1916. augusztus 1-én megjelent kiáltványában és rendeletében felújította azt a még 1862-ben hozott törvényt,<sup>29</sup> amely halálbüntetéssel sújtotta azokat, „akik a közszolgáltatásokat biztosító gyárakban munkabeszüntetést kezdeményeznek” (2. cikkely).<sup>30</sup> A Casa vezetőségét Pablo González tábornok katonákkal üzette ki a Jockey Klub volt épületéből.

A Casát ért támadások azonban nem jelentették azt, hogy a hatalomra jutott nemzeti burzsoázia a munkáskérdést rendőrségi kérdéssé minősítette volna vissza. A Casa szétverésével csak a munkásmozgalom vezetésében kívántak válságot elérni, amelyet aztán kihasználva, a reformista vezetők segítségével ellenőrzésük alatt tarthatják a munkásmozgalmat. Az 1917-es polgári demokratikus alkotmány<sup>31</sup> jó alapot teremtett a burzsoázia számára a munkáskérdés újszerű „rendezéséhez”. Az alkotmány 123. cikkelye a kor leghaladóbb munkásvédő intézkedéseit tartalmazta; 8 órás munkaidő, éj-

<sup>26</sup> Ramón Eduardo Luiz i.m. 66. o.

<sup>27</sup> Archivo de la Biblioteca de Museo Antropología y Historia. Col. Antigua. T-2-9. p. 109; AGN/Dep. del Trabajo. C. 110. exp. 17. f. 33.

<sup>28</sup> Archivo de la Embajada de España en México. (A Spanyol Nagykövetség levéltára). Micropelículas. 1920–1917. Biblioteca del Colegio de Mexico. Rollo 49. C. 314. Leg. 1–No. 3.

<sup>29</sup> Közli: Stanley Ross (szerk.): Historia Documental de México. México. 1974. 602–603. o.

<sup>30</sup> A letartóztatott sztrájkbizottság vezetőjét halálra ítélték, később azonban börtönbüntetésre enyhítették az ítéletet.

<sup>31</sup> Constitución Política de los Estados Unidos Mexicanos. (1917). México. 1980.

szaka 7 órás, sztrájkjog, szervezkedési, pártalakítási jog elismerése, a nők születés előtti és utáni fizetett szabadsága, minimális bérek megállapításának kötelezővé tétele, betegsegélyezés stb.

A Casa tapasztalatai megosztották a munkásvezetőket. Egy részük a „tisztá” anarchista elvekhez való visszatérésben látta a munkásmozgalom jövőjét. Szerintük a Casa-Carranza szövetség megmutatta, hogy a politikai életben való részvétel nem jár pozitív eredménnyel. Kezdeményezésükre jött létre 1916-ban a Mexikói Terület Munkászövetsége (Confederación del Trabajo de la Región Mexicana) nevű tiszavirág életű szakszervezeti központ Veracruzban. Az új szervezet céljának a termelőeszközök szocializálását tekintette, amelyet osztályharc útján érhet el. Tagjainak megtiltott minden politikai tevékenységet. Az új szervezet azonban nem bizonyult életképesnek, a vezetőség (amelyen belül ellentétek voltak) képtelen volt irányítani, működtetni a szervezetet. Frakcióharcok jellemezték a Tamaulipasban összehívott munkáskongresszust is 1917. októberében. Itt is az anarchisták kerültek ki győztesen. A mexikói anarchisták pozícióit erősítette az Industrial Workers of the World (IWW) erős jelenléte Tamaulipasban, ahol az olajmezőkön sok amerikai IWW-tag dolgozott. Tamaulipasban már megmutatkozott azonban, hogy erősödik a munkásvezetőknek az a szárnya, amely a Casa tevékenységéből azt a tanulságot szűrte le, hogy a hiba az anarchista szemlélet volt, valamint, hogy nem használták ki eléggé azt a lehetőséget, hogy a kormánynak szüksége volt a munkásságra. Szerintük az anarchista „direkt akció” (acción directa) helyett a „többoldalú akció” (acción multiple)<sup>32</sup> vezet eredményre. Ez utóbbi – szerintük – lehetőséget nyújtana arra, hogy a munkásmozgalom és a kormány között kölcsönösen előnyös kapcsolat alakulhasson ki. (Ennek a csoportnak a vezetője, a mexikóvárosi villamosipari dolgozók szakszervezetének főtitkára Luis N. Morones volt. A csoport tagjai magukat szindikalistáknak nevezték, szemben az anarchistákkal (anarcho-szindikalistákkal).

A szindikalisták megjelenésével és megerősödésével (amelyhez hozzájárult az a tény, hogy a munkásság többsége igen kedvezően fogadta az 1917-es alkotmányt) a kormány elérkezettnek látta az időt arra, hogy elősegítse a szindikalisták győzelmét az anarchisták felett. Coahuila állam kormányzója (Carranza barátja) 1918-ban egy munkáskongresszust hívott össze, azzal a céllal, hogy egy új szakszervezeti központnak adjanak életet.

<sup>32</sup> Rosendo Salazar, a Casa egyik vezetője szerint a direkt akció = „A proletariátus szemtől szembe a tőkésekkel és csak a szakszervezeti taktika által ajánlott eszközök – bojkott, szabotázs, sztrájk – veszi igénybe.” Többoldalú akció = „Munkás és tőkés közötti harc, amelyben a munkás minden eszközt igénybe vehet, beleértve a politikai eszközöket is.” *Salazar i.m. 428. o.*

A szakszervezetek többsége elküldte képviselőjét a kongresszusra. (Az utazási és az ott-tartózkodási költségeket a kormány fizette!) A kongresszuson már nem az IWW, hanem reformista American Federation of Labor képviselői voltak jelen vendégként. A kongresszus a szindikalisták győzelmével végződött. Az ott megalakított új szakszervezeti központ, a Mexikói Regionális Munkásszövetség (Confederación Regional Obrera Mexicana – CROM) végcélként a kapitalizmus felszámolását tűzte ki, amelyet az osztályharc segítségével kíván elérni.<sup>33</sup> A végcél elérését azonban a távoli jövőbe helyezi, addig a legfontosabb feladatának a „munkásosztály gazdasági és erkölcsi szintjének emelését” tekintette. A CROM vezetősége nem zárkózott el a kormánnyal való együttműködéstől, amelyre azonban Carranza alatt már nem került sor. 1919-ben Carranza ellen felkelés tört ki, amelynek vezetője Obregón tábornok volt. Obregón, mint korábban, most is kapcsolatot keresett a munkásság vezetőivel. A legnagyobb szakszervezeti központ 1919-ben már a CROM volt. A CROM, amelynek tagszervezetei között jelentős volt még az anarchista hagyomány, 1919-ben létrehozta a Munkáspártot (Partido Laboral).

A politikai életben így közvetlenül nem a CROM, hanem a Munkáspárt (amelynek vezetői azonosak voltak a CROM vezetőivel) vett részt. A Munkáspárt még 1919-ben titkos szerződést<sup>34</sup> kötött Obregónnal. A szerződés értelmében a Munkáspárt (és a CROM) támogatja Obregón tábornokot (később mint elnököt) aki viszonzásként anyagilag erkölcsi segítséget ad a Munkáspártnak. Ezzel megkezdődött az a folyamat, amely során a reformista vezetésű munkásmozgalom és a burzsoá kormányok között egy hosszú távra szóló kompromisszum jött létre. A Casa közben teljesen elvesztette befolyását és 1919 szeptemberében formálisan is felosztott.<sup>35</sup>

Az anarchista és anarcho-szindikalista hagyományok azonban még hosszú időn át éltek és hatottak a mexikói munkásmozgalomban, különösen az 1921-ben megalapított és a CROM reformista törekvéseivel szemben fellépő Általános Munkásszövetségben (Confederación General de Trabajadores).

<sup>33</sup> Constitución de la Confederación Regional Obrera Mexicana (A CROM alkotmánya, alapokmánya. *Eduardo Moneda* szerk.) México. 1923.

<sup>34</sup> A titkos vagy (ahogy 1919-ben nevezték) magánszerződést 1919. aug. 6-án kötötték meg, de csak 1928-ban került nyilvánosságra. A szerződés szövegét közli: *Historia Obrera* 1979. No. 15. (Documentos rész).

<sup>35</sup> Minderről lásd magyar nyelven *Anderle Ádám*: Munkásmozgalom Latin-Amerikában. 1870–1959. Kossuth, 1982 c. könyvét.

*GYULA HORVÁTH*

**EL PROLETARIADO ORGANIZADO Y LA REVOLUCIÓN  
MEXICANA**

Durante la revolución la mayoría del proletariado organizado pertenecía a la organización anarcosindicalista llamada Casa de Obrero Mundial. La Casa se formó en 1912 pero participó en las luchas de la revolución y de la guerra civil sólo a partir de 1915 -al lado de la burguesía nacional. El ensayo somete a examen la problemática por qué luchaba la Casa contra las tropas de los campesinos, cuáles eran las causas que la inducían a actuar así. Analiza la composición y la distribución territorial de la clase obrera. Saca a luz nuevos documentos en lo que se concierne a la alianza Casa-Carranza. Analiza detalladamente la composición de los llamados batallones "rojos" y sus actividades durante la revolución. El ensayo se extiende sobre la política de los obreros del gobierno de Carranza después de la victoria y sobre la problemática de la continuidad de las teorías anarquistas también.

## A POZITIVIZMUS BRAZÍLIÁBAN

A pozitívizmus Európa polgárosodottabb országaiban a polgári forradalmaktól az imperializmus korszaka felé haladó polgárság filozófiai irányzata volt. Azé a polgárságé, amely győztes forradalma után már az általa kialakított „rend” megszilárdítását, a további forradalmak elkerülését tartotta legfőbb feladatának. A revolúció helyett az evolúciót, mindenekelőtt a gazdasági növekedést hangsúlyozta. Olaszországban és több közép- és kelet-európai országban a feudális ideológiákkal szemben a demokratizmust, a racionalizmust képviseli.

A pozitívizmus – ha megkésve is – megjelent és erőteljesen hatott Latin-Amerika több országában, így Brazíliában is, ahol a pozitívizmus a gyakorlatban politikát formáló erővé vált.

Milyen történelmi feltételek segítették elő a pozitívizmus ideológiai, politikai nézetként illetve „vallásként” történő térhódítását Brazíliában?

Brazíliában a 19. század második felétől kezdődően nagy megújulás következett be a mezőgazdaságban és az iparban, amelynek hatásai a társadalom más területén is érezhetőek voltak. A burzsoá nemzetté válás, a kapitalista fejlődés történelmi szükségszerűséggé vált az 1870-es évektől kezdődően. Milyen változások mutatták ezt a történelmi szükségszerűséget?

Az 1888-as rabszolgafelszabadítás megrendítette a császárságot, ami 1891-ben a köztársaság kikiáltásához vezetett. Az események hátterét Brazília fejlődésének sajátosságai határozták meg. Brazília a latin-amerikai spanyol gyarmatoktól eltérően békés úton nyerte el függetlenségét.<sup>1</sup> 1822-ben önálló monarchia lett. A függetlenség békés úton való kivívása egyúttal azt jelentette, hogy a brazil uralkodó osztálynak, a földbirtokos arisztokráciának (főként az északkeleti ország rész cukornádtermelő latifundistáinak) sikerült megtartani a gazdasági és politikai hatalmat. Ez egyet jelentett az adott termelési viszonyok, intézmények, köztük a rabszolgaság

<sup>1</sup> A tanulmányban tárgyalt időszak eseménytörténetére nem térhetünk ki. Erről lásd: *Wittman Tibor: Latin-Amerika története. Gondolat. 1971. 233–236., és 343–350.*

konzerválásával. A rabszolgaság átmentése döntően a rabszolgamunkára berendezkedett latifundisták létérdeke volt. A császárság, mindenekelőtt a földbirtokos arisztokrácia legerősebb csoportja, az északkeleti cukornád-termelők érdekeit képviselte. A cukornádültetvényesek ugyanakkor a császárság fő támogatói voltak. A cukornád jelentősége gazdaságtörténeti szempontból tagadhatatlan, mivel a korábbi évszázadokban hozzájárult Brazília kolonizációjához, kialakítva a helybeli arisztokráciát, amely megerősödve képes volt arra, hogy 1822-ben megteremtse az ország politikai függetlenségét. Ugyanakkor jelentős vagyonok felhalmozását tette lehetővé, amely biztosította az egyre növekvő mennyiségű rabszolgautánpótlást. A 19. század derekán azonban jelentős gazdasági változások zajlottak le, amelynek előzményét a cukornádnál jobban jövedelmező termék, a kávé termelésére való átállás jelentette. A világpiacon is nőtt a kávé ára, amíg a cukoré csökkent. A kávétermelés hatására a gazdasági növekedés centruma az ország délkeleti tartományai (Rio de Janeiro, Minas Gerais, São Paulo) tevődött át.<sup>2</sup> A gazdasági hatalom egyre inkább a kávéültetvényesek (fazendeiro) kezében összpontosult. A politikai hatalom azonban továbbra is a cukornád-termelők kezében maradt, a délkeleti tartományok éghajlata jobban megfelelt az európai bevándorlóknak, mint a trópusi Északkelet. A bevándorlást azonban gátolta a rabszolgarendszer fennmaradása.

A kávétermelés Délkelet felé való terjedésével megnőtt São Paulo, Belo Horizonte, eddig jelentéktelen városok lakóinak száma. Viszonylag jelentős középrétegek jöttek létre a fejlődő városokban a 19. század végére. A század közepétől mindinkább kitűnt, hogy a további gazdasági fejlődés egyik fő akadálya a rabszolgaság, amely egyaránt akadályozta a mezőgazdaság és az ipar fejlődését. Az udvar a rabszolgaság megszüntetését egy hosszabb periódus alatt kívánta végrehajtani. Az első jelentős állomás a rabszolgafelszabadítás útján az 1850-es törvény volt, amely a rabszolgakereskedelmet megtiltotta. A rabszolgakereskedelem betiltása krónikus munkaerőhiányt idézett elő. A gazdag déli tartományok felvásárolták a rabszolgákat a depresszió által sújtott északi területek ültetvényeseitől. Ezzel egyidőben egyre több pénzt áldoztak a bevándorlás előmozdítására. A bérmunka és a rabszolgamunka évtizedekig együttélt. Az 1850-es törvényt követően a rabszolgák létszáma rohamosan csökkent. A forrás elapadása az ültetvényeseket intenzívebb munka megkövetelésére készítette. Elterjedté vált a rabszolgák szökése. Erre ösztönöztek a déli kávétermelő nagybirtokosok, ahol a munkaerőszükséglet égető volt. Az 1860-as években tömegessé vált ez a jelenség. A császári kormány kénytelen volt kiadni 1871-ben a Szabadon születés

<sup>2</sup> Horváth Gyula: A kávé expanziója Braziliában az 1929/33-as gazdasági világválságig. Agrártörténeti Szemle. 1979. 3–4. sz. 464–487.



törvényét (Lei do Ventre Livre), amelynek értelmében minden rabszolga-  
anyától született gyermek szabad. A törvény kompromisszumos jellegű volt,  
mivel a kormányt kényszerítette az objektív helyzet (a rabszolgák tömeges  
szökése), de egy olyan megoldást tartalmazott, amely az északi ültetvényese-  
ket is kielégítette. Így a törvény elrendelte egy központi pénzalap létreho-  
zását, amelyből az önkéntes rabszolgafelszabadító ültetvényeseket kártalanít-  
ják (300 milreist kaptak egy rabszolga felszabadításáért). Azonban az ültet-  
vényeseket ez az intézkedés nem elégítette ki. A császárság egykori hívei  
egyre közömbösebbekké váltak a császársággal szemben.<sup>3</sup> A politika terü-  
letén a Köztársasági Kiáltvány jelezte a déli államok (São Paulo, Rio Grande  
do Sul, Minas Gerais) politikai törekvéseinek zászlóbontását.<sup>4</sup> Ez egy olyan  
új párt manifesztumaként íródott, amely megtagadta a monarchiát és a szö-  
vetséges köztársaság létrehozását tűzte ki célul. Az ellenzék mindinkább az  
ügynevezett köztársasági klubokban tömörült. 1889-ben 237 republikánus  
klub volt Brazíliában és 74 újság íródott ebben a szellemben. A különböző  
köztársasági klubok egyesüléséből született meg a legális ellenzéki Köztár-  
sasági Párt. A Köztársasági Párt elsősorban a kávétermelő ültetvényesek ér-  
dekeit képviselte, de az egyre növekvő létszámú városi középrétegek is támo-  
gatták. Az igen fiatal és gyenge burzsoázia szintén a Köztársasági Párt prog-  
ramjában látta megerősödésének zálogát. A köztársaság mellett voltak a déli  
kávétermelő ültetvényesek, akik a köztársaságtól egyrészt azt várták, hogy a  
frissen megszerzett gazdasági hatalom mellé megszerezhessék a politikai ha-  
talmat. Másrészt azt, hogy a hatalom birtokában a centralizmussal szemben  
a föderalista köztársaság nagyobb önállósághoz juttatja a déli államokat.  
A kialakulóban lévő ipari burzsoázia,<sup>5</sup> városi középrétegek hasonlóképpen  
a köztársaság föderalizmusában és a gazdasági kötöttségek megszüntetésében  
látták a felemelkedés útját.

Ebben az időben vált erősen érezhetővé a pozitivisták nézetek hatása  
Brazíliában. A pozitívizmusban a köztársaság hívei ideológiai fegyverre leltek.  
A kor fő feladata a *megkésett tőkés fejlődés felgyorsítása* volt. A pozití-  
vistáknak Brazíliában így olyan fontos kérdésekben kellett állást foglalni,  
mint a *rabszolgafelszabadítás*, a *nemzetté válás*, a *köztársaság* kérdése.  
A pozitívizmus hatásának vizsgálatakor ezért a továbbiakban főként a fenti  
kérdésekre adott válaszok tárgyalását helyezzük előtérbe.

A pozitívizmus hatása Brazíliában a XIX. század második felében érez-  
hető, főleg az értelmiség körében. Cruz Costa véleménye szerint a kereske-

<sup>3</sup> Gilberto Freyre: *Order and Progress*. New York, 1970. 107.

<sup>4</sup> A köztársasági kiáltványt közli: E. Bradford Burns: *Documentary History of  
Brasil*. New York, 1966. 247–251.

<sup>5</sup> Az ipari burzsoázia eredetéről, az ültetvényesekhez való kötődéséről lásd:  
Dean Warren: *The industrialization of São Paulo 1880–1945*. Austin-London, 1969.

delmi burzsoázia és az állami hivatalnoki kar jogot tanuló gyermekei között terjedt el.<sup>6</sup>

A Rio de Janeirói főiskolákon, az Escola Central és Escola Militar-ban folytatták tanulmányaikat a középrétegek gyermekei. Ezek az intézmények a pozitivisták nézetek kisugárzói voltak, mivel itt a tanárok egy része Comte tudományrendszerét tanulmányozta és tanította. 1876. április 1-én megalakult Rio De Janeiróban az első pozitivisták társaság, amelynek két fő alakja Miguel Lemos és Teixeira Mendes volt.

A Pierre Lafitte vezetésével működő pozitivisták szervezethez csatlakoztak.<sup>7</sup> Mario de Lima véleménye szerint „Az Emberiség vallása, amely Franciaországban a szakadék szélére jutott, megtisztította a Rio de Janierót.”<sup>8</sup> J. R. de Mendança Pierre Lafitte-hez írott levelében beszámol arról a törekvéséről, hogy Rio de Janeiróban egy társaságot kíván szervezni, amelynek célja a nép pozitivisták szellemben való oktatása lenne.<sup>9</sup> Tervezett ezen túl egy ugyanolyan témájú előadássorozatot, mint amelyet Comte tartott Párizsban a Palais Royal-ban, az „Emberiség Általános története” címmel, amelynek anyagát újságban is közölték. J. R. de Mendonça egy évvel későbbi levelében már arról számol be Pierre Lafitte-nak, hogy 1878. szeptember 5-én A. Comte halálának évfordulóját megünnepelték és megalapították a pozitivisták Társaságát.<sup>10</sup> 1883-ban megalakult a pozitivisták egyház brazíliai apostolsága M. Lemos vezetésével. A legerősebb köztársaságpárti irányza-

<sup>6</sup> *Cruz Costa: Contribuição a História das Idéias no Brasil.* Rio de Janeiro, 1956. 131.

<sup>7</sup> Auguste Comte halálával (1857) a pozitivisták szellemi irányzat véglegesen két iskolára bomlott szét. Az I. iskola: Émil Littré vezette csoportosulás, amely a pozitívizmus alatt csak módszert értett és Comte tanításaiból csak a Cours de philosophie positive-ban körvonalazott nézeteit fogadta el. A II. iskola vezetője Pierre Lafitte, az „orthodox” irányzat képviselője a pozitívizmus vallásként való fenntartását és elterjesztését szorgalmazta. A mester halálával megürült a pozitívizmus főpapi hivatala. Ekkor Pierre Lafitte-ot választották meg. De az egyetértés csak látszólagos volt, mivel 1878-ban elszakadt a csoporttól az angol iskola, 1883-ban pedig az angolokat követte a brazil iskola is Miguel Lemos vezetésével. Elszakadásukkal Comte tanaihoz való viszonyt hirdettek. Pierre Lafitte két havonta megjelenő folyóiratában a Revue Occidentale-ban (1878. május 1-től kezdődően) terjesztette és irányította az „Emberiség Vallásának” kultuszát.

<sup>8</sup> *Mario de Lima-Barbosa: Les Français dans l'histoire du Brésil,* Paris, 1923. 395.

<sup>9</sup> *Ivan Lins: História do Positivismo no Brasil,* São Paulo. 1964. 642.

<sup>10</sup> A szervezet igazgatója: J. R. de Mendança, a gazdasági ügyeket Alvaro J. de Oliveira intézte, a könyvtáros Benjamin Constant volt, a szervezet titkári tisztségét Oscar Araujo töltötte be. *Ivan Lins, i.m.* 634.

tot a pozitivisták képviselték. Miguel Lemos Pierre Lafitte-hoz írott levelében (1881. augusztus 22.) beszámol a Köztársasági Párt 1881. augusztus 15-i gyűléséről.<sup>11</sup>

A levélíró ezen a gyűlésen a pozitivista republikánusok nevében hangsúlyozta, hogy a pozitivisták a párton belül csak tanácsadók és mérséklők lennének. Véleménye szerint a párt aktuális programját módosítani kellene, hogy „okos fejlődéssel saját mértékünk szerint készítsük elő a köztársaság létrehozását.”<sup>12</sup> Javasolja, hogy a köztársaság kikiáltása előtt hozzanak létre olyan polgári intézményeket, intézkedéseket, mint a születésnyilvántartás, polgári házasság. Javaslatát egyhangúan elfogadták, és rögtön megválasztották „président ad hoc”-nak. Ugyanebben a levélben ír a pozitivisták sajátos helyzetéről. „Nincs nálunk igazi proletáriátus. Ez sokat változtat a brazil pozitivisták helyzetén, nem úgy mint Londonban vagy Párizsban, ahol a pozitivisták akciója látsens.

A nagyvárosokban el lehet veszni, ahol a proletáriátus elitjére lehet támaszkodni. Mi ellenkező helyzetben vagyunk – hozzánk liberális osztályok kötődnek, akikre mi egyenesen tudunk hatni – mindenki ránk figyel, minden szavunkra. A reakció ellentámadása nagyobb. Ezért a pozitívizmus elsőrendű fontosságú helyzetben van és a közjót szolgálja. Holnapra lesznek államférfiaink, magas beosztású embereink, akik a pozitívizmus hívei lesznek. Mindehhez csak szervezet kell és megfelelően kialakult fegyelem.”<sup>13</sup> A pozitivisták a hadseregben is jelentős erővel rendelkeztek. A hadsereg tisztikarának jelentős része a császárság végén már a városi közép-rétegekből verbuválódott) egyre gyakrabban tagadta meg a szökött rabszolgák üldözését elrendelő parancs teljesítését. A rabszolgákkal szembeni közömbösség a hadseregben a paraguayi háború alatt változott meg, ahol a rabszolgaezredek hősiességükkel tűntek ki (kb. 20 000 rabszolgát szabadítottak fel a háború után).

A pozitivisták a rabszolgafelszabadítás feltétlen hívei voltak, de a megoldás módját tekintve két ellentétes felfogás alakult ki. Miguel Lemos Pierre Lafitte-hoz írott levelében a pozitivista társasághoz való tartozás kritériumának tekinti a rabszolgatulajdonról való lemondást akkor is, ha ajándékozás útján került hozzá.<sup>14</sup> A levélíró Comte-ra hivatkozik, mivel úgy emlékszik, hogy a pozitívizmus megteremtője megbélyegezte a rabszolgaságot. Pierre Lafitte válaszlevelében teljesen egyetért Miguel Lemos-szal.<sup>15</sup> Teixeira

<sup>11</sup> *Ivan Lins* i.m. ; Miguel Lemos levele P. Lafitte-hoz, 590.

<sup>12</sup> Uo. 591.

<sup>13</sup> Uo. 592.

<sup>14</sup> Uo. 615.

<sup>15</sup> Uo. 616.

Mendes is a rögtöni rabszolga-felszabadítást követelte és ezt a véleményt nyilvánosan is publikálta. A másik pozitívista társaságalapító J. R. de Mendança ugyancsak Lafitte-hoz írott levelében a következőképpen foglal állást: „a rabszolga-felszabadítás kérdésében nem egyezik véleményem társaimmal. Teixeira Mendes publikált egy cikket, amelyben rögtöni felszabadítást követelt. Szerintem ez túl radikális, lassabban kell végrehajtani, ezért, hogy ne kelljen – hibái ellenére – megváltoztatni az 1871. szeptember 28-i törvényt.”<sup>16</sup> J. R. de Mendança a fokozatosan és kártalanítással történő rabszolga-felszabadítás mellett állt. Ez a meggyőződése természetesen nem véletlen, mivel ő maga is rabszolgatulajdonos volt. Ez kitűnik egy Pierre Lafitte-hoz írott leveléből, amelyben Miguel Lemos-szal és a pozitívista társasággal való szakítását magyarázza: „A nézeteltérések ellenére dolgoztam tovább a társaságban, amíg nem kaptam M. Lemostól egy levelet, amelyben szemre hányja, hogy egy brazil pozitivistának nem lehet rabszolgája és el kell bocsátanom őket, és vissza kell vonulnom a pozitívista központtól.”<sup>17</sup> Az összes rabszolgaság-ellenes erő együttes és egyidejű nyomására az uralkodó 1888-ban aláírta az Aranytörvényt (Lei Aurea), amely azonnali hatállyal megszüntette a rabszolgaságot Braziliában.<sup>18</sup> Így a fokozatos és folyamatos rabszolga-felszabadítás ezzel befejeződött, lehetővé téve a szabad költözést. A rabszolgák jelentős része a városba ment, ahol hiába élhetett „szabadon”; szakképzettséggel nem rendelkezett, írni, olvasni nem tudott. (Az 1891-es Alkotmány szerint csak az írástudók szavazhattak.) Más részük volt ura földjén maradt, vagy bér munkásnak szegődött el a déli kávéültetvényekre.

Az északi cukornádtermelő ültetvényeseket érzékenyen érintette a rabszolga-felszabadítás. A császári udvar iránti közömbösség most többségükben ellenszenvvé fejlődött. A császárság e legfőbb támaszának elvesztését használták fel a köztársaságpártiak és a hadsereg, amely puskalövés nélkül eltávolította II. Pedrót és kikiáltották a köztársaságot.<sup>19</sup> A már idézett Mario de Lima véleménye az, hogy a brazil köztársaság kikiáltása Braziliában olyan ünnepnap, mint Franciaországban a Bastille lerombolása.<sup>20</sup>

A tőkés fejlődés előtt a politikai akadályt kompromisszum útján távolították el. Ez a kompromisszum a Köztársasági Párt heterogén társadalmi bázisából következett. A Köztársasági Pártban a politikailag legaktívabb ele-

<sup>16</sup> Uo. 641.

<sup>17</sup> Uo. 642.

<sup>18</sup> E. Bradford Burns i.m. 278–279.

<sup>19</sup> Helio Vianna: *Historia do Brasil*. Sao Paulo. 1977. (O advento da Republica) 554–557.

<sup>20</sup> Mario de Lima-Barbosa: *Les Français dans l'histoire du Brésil* 1923. 400.

mek a középrétegek képviselői voltak. A korabeli brazil értelmiségre ható legerősebb ideológiai áramlat a comte-i pozitivizmus volt. A pozitivizmus több évtizedes késéssel a 19. század utolsó negyedében jelent meg Braziliában. A brazil pozitivisták legmarkánsabb képviselői Miguel Lemos és Teixeira Mendes csak 1877-ben kerültek közvetlen kapcsolatba a párizsi pozitivisták iskolákkal. M. Lemos és T. Mendes levelei azt tükrözik, hogy Pierre Lafitte által vezetett „orthodox” iskolához csatlakoztak 1877-től 1883-ig, 1881-től M. Lemos lett a Brazíliai Pozitivisták Társaság vezetője. 1883-ban azonban lemondott a Brazíliai Pozitivisták Társaság igazgatói tisztéről, mert nem ismerte el a továbbiakban Pierre Lafitte fennsőbbiségét.

Pierre Lafitte-tal való szakítás oka – már az ezt megelőző levelekből is látható – a M. Lemos és Lafitte közötti vita, illetve a politikai cselekvés kérdésében kialakult ellentétes felfogásuk volt. M. Lemos ugyanis a pozitivizmusban csak elméletet illetve módszert látott, nem vette észre, hogy a pozitivizmus a politikai cselekvés eszköze is lehet. M. Lemos véleményét még sokan vallották hívei közül és követték is őt. Az elszakadással azt juttatták kifejezésre, hogy ők továbbra is pozitivisták maradnak, legtisztábban, torzítások, változtatások és ferdítések nélkül követve és terjesztve igazi mesterük, Comte nézeteit.

M. Lemos és T. Mendes körül megmaradt pozitivisták csoportja a Comte-i tanokat dogmaként alkalmazva, a párizsi központtól különálló szervezetként továbbra is működött, főleg vallási színezettel. A brazil pozitivizmus más képviselői azonban továbbra is kapcsolatban álltak Pierre Lafitte-tal. M. Lemos és csoportja tehát nem volt az egyedüli brazil pozitivisták csoportja, de tagadhatatlan, hogy közvetlen, személyes kapcsolatba a francia Lafitte-i iskolával csak M. Lemos és T. Mendes került. M. Lemos 1880. november 5-én P. Lafitte-hoz írott levelében részletesen ismerteti életrajzát, amelyből kiderül, hogy a republikánus tanokkal már az „École Polytechnique”-en eltöltött diákévei alatt megismerkedett, barátjával T. Mendes-szel együtt. Majd 1877-ben Párizsba utazott tanulmányai folytatására, ahová barátja is követte. Párizsban csatlakozott a pozitivistákhoz.

A fentiekén kívül Joaquim Ribeiro de Mendonça 1870-től, Antonio Carlos D'Oliveira Guimaraes matematikatanár 1876-tól állt levelezésben P. Lafitte-tal. Egy levelében arról számol be, hogy „Már sok brazil van, aki foglalkozik a pozitivizmussal és eléggé jól ismeri ezt az elméletet.”<sup>21</sup> J. R. de Mendonça és csoportja M. Lemos elszakadása után is közvetlen kapcsolatban marad P. Lafitte iskolájával. Ezt bizonyítja J. R. de Mendonça levele P. Lafitte-hoz, amelyben 1891-ben Benjamin Constant az Ideiglenes Kormány hadügyminisztere, majd közoktatási minisztere halálán sajnálko-

<sup>21</sup> *Ivan Lins* i.m. 578.

zik. Ivan Lins véleménye szerint, — amelyet a levelek is bizonyítanak — M. Lemos-tól és T. Mendestől Benjamin Constant 1882-ben eltávolodott és hű maradt a francia iskolához, mivel Benjamin Constant az előzőektől különbözött abban, hogy felismerte és felhasználta a pozitívista eszmerendszert a politikai cselekvés eszközeként és részt vett a császárság megdöntésében, a köztársaság kikiáltásában, majd az Ideiglenes kormányban is tisztséget vállalt.<sup>22</sup> (Hadügy- majd közoktatásügyi miniszter.) A brazil pozitivisták közül sokan húztak Lafitte-hoz, aki nagymértékben igyekezett befolyásolni Benjamin Constant az új Köztársaság megteremtésében, és bebizonyítani neki, hogy a diktatórikus köztársaság megvalósítása, amelyet M. Lemos és T. Mendes javasolt — nem helyes elképzelés. 1890. március 26-i levelében megmagyarázza B. Constant-nak, hogy Comte-ot rosszul értelmezik azok, akik szerint Brazíliában a diktatórikus köztársaságot alkotmányozó Nemzetgyűlés nélkül kellene létrehozni.<sup>23</sup>

A pozitívista republikánusok közül is sokan úgy gondolták, hogy olyan köztársasági diktatúrát szükséges megteremteni, amelyet nem a parlament, hanem egy népi vezér irányítana. Pierre Lafitte francia és angol történelmi példákkal bizonyította, hogy a köztársaság létrehozása is fontos politikai gyakorlatot jelent a pozitivisták számára. Ezen túl rávilágított arra, hogy Comte szerint a diktatúra nem abszolút uralmat jelent, hanem „erényes” diktatúrát, amelynek jellemzője az, hogy a kormány hatalma a parlamentben érvényesül. Ez az „érvényes” diktatúra valósult meg Angliában Robert Walpole, valamint Franciaországban Gambetta és Jules Ferry idején.<sup>24</sup> Benjamin Constant 1887. február 2-án egy katonai klubban tartott beszédében a jövőt vázolva leszögezte, hogy katonaeMBER létére sem híve a katonai diktatúrának: „Ha a demokratikus rendszerben elitéljük bárki uralmát, sokkal jobban el kell ítélnünk a kard uralmát, amely a legkönnyebb és a legjobb eszközöket biztosítja a visszaélések számára.”<sup>25</sup>

A comte-i pozitívizmus, ha több évtizedes késéssel jutott is el Brazíliába, hatása azonban tagadhatatlan úgy a szellemi, mint a politikai szférában. A pozitívizmus elterjedését többféle társaság létrejötte és működése mutatja (Rio de Janeiro, São Paulo, Bahia). Tagjaik vasárnaponként gyűltek össze és ekkor közösen tanulmányozták Comte műveit. Teixeira M. tanfolyamot vezetett a művészeti és szakiskolában, ahol Comte: Cathéchisme Positive művét ismertette meg 200 fős hallgatóságával. A sajtó és a könyvkiadás útján is terjesztették Comte portugál nyelvre lefordított műveit. (M.

<sup>22</sup> Uo. 329–330.

<sup>23</sup> Uo. 630.

<sup>24</sup> Uo. 631.

<sup>25</sup> Uo. 309.

Lemos és T. Mendes fordították le Comte: *La Géométrie Analytique* c. művét, M. Lemos menyasszonya fordította portugálra Comte: *Catéchisme Positive* c. könyvét.) Korábban, a császárság alatt II. Pedro felvilágosult abszolutizmusa is lehetőséget biztosított az új nézetek elterjesztésére. A pozitivisták a helyi sajátosságoknak megfelelő formákban mutatták be a nyilvánosságnak. Mivel a brazil nép és életforma jellemzője a gyakori ünneplés, így az ünnepi alkalmakat is felhasználták a pozitivisták eszmék továbbadására, pozitivisták jelleget kölcsönözve gyakran a nemzeti ünnepeknek. Ezt mutatja a Comte évforduló (szeptember 5.) együttes megünneplése a brazil nemzeti ünneppel (szeptember 7.). Ezentúl megemlékeztek a pozitivisták naptár előírásai szerint Mohamed, XI. Lajos, Condorcet és D'Alambert, Turgot évfordulóiról is. Benjamin Constant az Escola Militarban a pozitivisták tudományrendszer alapján megreformált tanterv szerint oktatott. Tanárokat küldött tanulmányútra Párizsba, a pozitívizmus alaposabb tanulmányozására.

A pozitívizmus nem maradt meg egy elméleti rendszer keretei között, mivel Brazília társadalmi valóságához közel kerülve politikai programmá vált, és a köztársaság kikiáltásával a politikai cselekvés eszköze lett. A pozitivisták az ország gazdasági és politikai életének korszerűsítését tartották fő feladatuknak. A gazdasági liberalizmus legfőbb akadályának a császárságot és intézményeit tekintették. A köztársaság létrejöttével pedig a tőkés fejlődést felgyorsító reformok kerültek napirendre. Lins a pozitivisták politikai programot a következőkben foglalta össze: „A köztársaság feadata lett, hogy Brazíliában megteremtse a tudományos ipari rendszert, egybeépítve a „haladás” és a „rend” erőit.”<sup>26</sup> 1889. november 19-én megjelent VI. dekretumban elfogadták a köztársaság zászlaját, amelyben a pozitivisták jelszó „Ordem é Progresso” (Rend és Haladás) volt olvasható. 1889. december 9-én az Ideiglenes Kormány első ülésén Demetrio Ribeiro, mezőgazdasági miniszter a pozitivisták nevében beterjesztette az állam és az egyház szétválasztásának törvényjavaslatát, amelynek első pontja szerint létrejött a teljes vallásszabadság, az egyház és az állam különvált.

A brazil pozitivisták ideológia bizonyos mértékig harcos jellege a latifundium-ellenes politikai törekvésekben mutatkozott meg. A latifundium-ellenes jelleg azonban csak addig terjedt, amíg nem sértette a kávétermelő ültetvényesek közvetlen érdekeit. A fokozatos politikai fejlődés parlamentáris úton, reformokkal, a forradalom elkerülését tette lehetővé, létrehozva a polgári köztársasági államszervezetet, a „rendet”: „A rend vált a leglényesebbé a Rio Grando do Sul állambeli politikai csoport számára 1889-től, a köztársaság első napjaitól kezdve egészen 1930-ig.”<sup>27</sup>

<sup>26</sup> Uo. 392.

<sup>27</sup> *Freyre, Gilberto: Order and Progress, New York, 1970. XVI.*

A Köztársasági Pártban, majd a köztársaság kikiáltása után az Ideiglenes Kormányban és az Alkotmányozó Nemzetgyűlésben is jelentős pozitívista képviselőt valósult meg. A pozitívista képviselők felszólalásaiból kitűnt, hogy a köztársaság legfőbb feladata három fő törekvésben foglalható össze, amelyek közül az első a rend vagy rendszer létrehozásában összegezhető, ezentúl az integrációban és az „inkorporációban”. I. Lins véleménye is az előzőeket látszik alátámasztani: „Az Alkotmányozó Nemzetgyűlésben nagy és heves viták voltak, a lehető legkülönbözőbb vélemények hangzottak el. Valóban egy olyan csoport volt, a pozitivisták, akik tudták, hogy mit akarnak.”<sup>28</sup> Az integrációs és az „inkorporációs” törekvések szükségességét a nemzetté válás folyamata tűzte napirendre a századforduló idejére. Az integrációs követelések mögött a bevándorlás felgyorsítása és a bevándorlóknak a brazil társadalomba való beillesztése húzódik meg. Az „inkorporációs” törekvés pedig a tőkés fejlődést kívánta elősegíteni a proletáriátus helyzetének javításával.

Az 1891. Alkotmány teljesítette az integrációs törekvéseket a föderatív köztársaság létrehozásával a törvényhozó, kétkamarás nemzeti kongresszussal, amely bizonyos mértékig korlátozott volt, de a szövetségi hatalmat megfelelően stabilizálta, a 20 szövetségi tagállam függetlenségét biztosítva. A szavazati jog nagyfokú kiválasztódást és korlátozást jelentett, mivel azt az írástudáshoz kötötték. Robert E. Poppino szerint az Alkotmány alapvetően azt az ellentmondást rejtette magában, hogy szabadságot adott az önálló államoknak az adószedésre, az export és az ipari adók megállapítására, amelyet azonban a kormány ellenőrzött. Ez a megoldás egyrészt elősegítette az ipar hivatalos támogatását a föderatív államokban, másrészt éppen a helyi iparfejlesztés vált az integráció gátjává.<sup>29</sup>

\*

Összegezőként megállapítható, hogy Braziliában a pozitívizmus „politikai erőként” hatott. Fő feladatának a tőkés fejlődés felgyorsítását tekintette. Sikerült békés úton eltávolítani a tőkés fejlődés útjában álló legközvetlenebb akadályokat, (az elavult intézményrendszert) amelyek az ültetvényes oligarchia dinamikus rétegeinek – a kávéültetvényeseknek – gazdasági megerősödését és politikai hatalomátvételt gátolták.

A pozitivisták által támogatott intézkedések (a rabszolgaság eltörlése, a bevándorlás elősegítése, önálló gazdasági döntéssel rendelkező államok

<sup>28</sup> *Ivan Lins* i.m. 337. o.

<sup>29</sup> *Rollie E. Poppino: The Land and People.* New York. 1973. 218.



szövetségének megteremtése) jelentős mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy 1895-től a tőkés fejlődés nagymértékben felgyorsult Braziliában.<sup>30</sup> A tőkefelhalmozás folyamatában az egyik legfontosabb tényezőnek a külföldi tőke befogadását tekintették, amelytől azt várták, hogy serkentően hat a belső tőke-akkumulációra. A pozitívizmus késői latin-amerikai megjelenése azonban azt eredményezte, hogy a brazil pozitivistáknak akkorra sikerült a belső fejlesztés felgyorsításával olyan feltételeket teremteni, amely „partnerként” fogadhatta volna a külföldi tőkét, amikor a legfejlettebb országokban már tőkés fejlődés új foka, az imperializmus jelent meg. Ily módon a pozitivisták mintegy előkészítették az imperializmus számára a talajt saját országaikban, magasabb fokon „újratermelve” a függőségi kapcsolatot a fejlett tőkés országokkal. A pozitivisták a feszített ütemű tőkés fejlődés erőltetésével a belső tőkefelhalmozás fokozását biztosító kizsákmányolás növelésével kiélezték a belső társadalmi ellentmondásokat az erőltetett fejlődés haszonélvezői és kárvallottai között. Ezt az ellentmondást azonban már nem a pozitivisták, hanem az 1930-as felkelés volt hivatva feloldani.

H. SÁRA SZABÓ

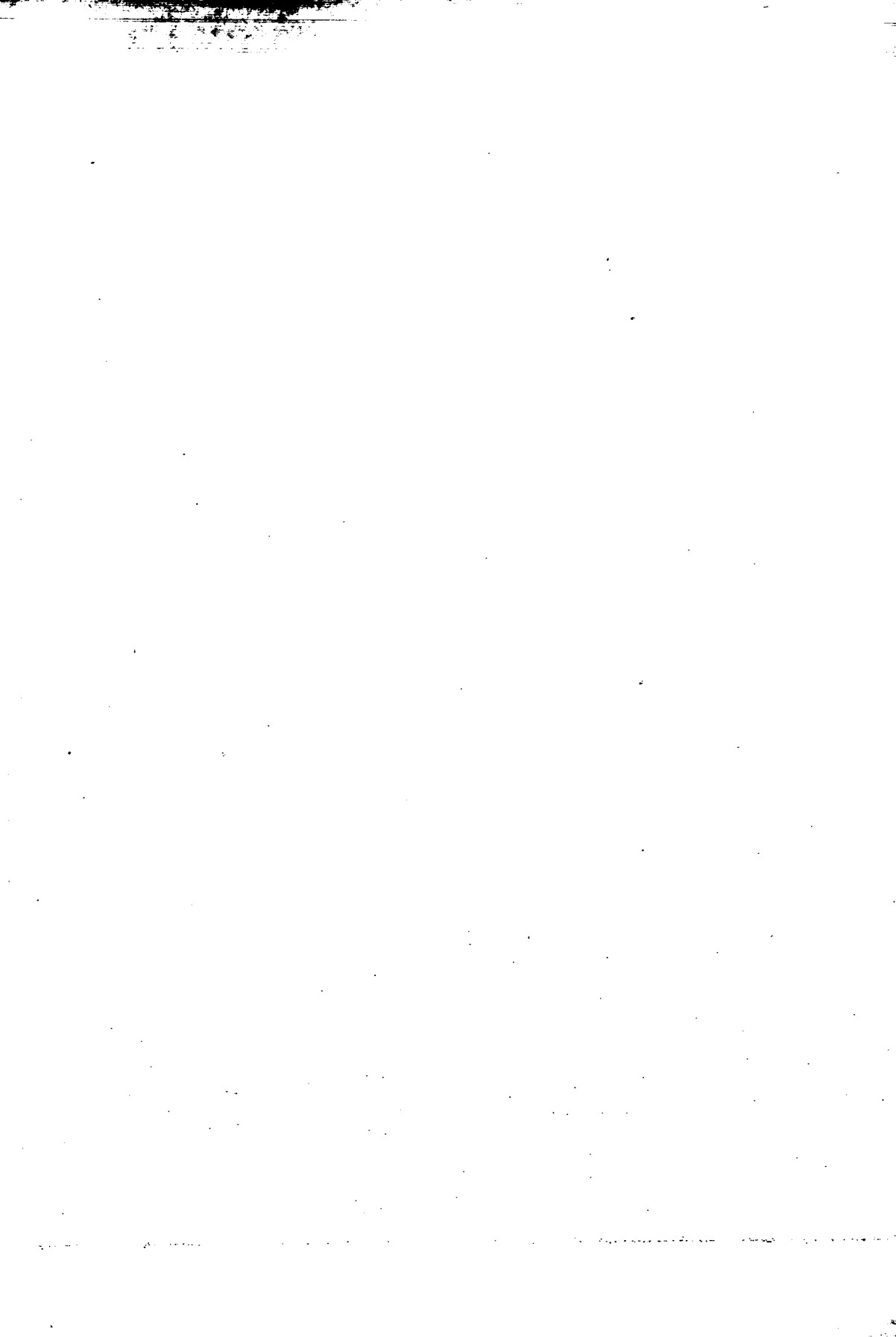
#### EL POSITIVISMO EN EL BRASIL

El sistema filosófico de Auguste Comte, el positivismo en la segunda mitad del siglo XIX. apareció y ejerció una influencia marcante entre varios países de América Latina en el Brasil también, donde el positivismo se convirtió en una fuerza modeladora de la política. El ensayo trata de sacar a luz todas las causas que condujeron al hecho que las metas de la formación de la nación burguesa y del desarrollo capitalista aparecieran bajo el apoyo teórico de la ideología positivista.

En el Brasil a partir de la segunda mitad del siglo XIX. se realizó una gran renovación tanto en la economía como en otros niveles de la sociedad. La sublevación de los esclavos de 1888 hizo estremecer el imperio, hecho que condujo a la promulgación de la república en 1891.

En el positivismo los partidarios de la república encontraron una arma ideológica que servía bien para los fines del desarrollo paulatino de la política en vía parlamentaria, la evitación de la revolución, instituyendo el sistema estatal republicano, el “orden”.

<sup>30</sup> Leoncio Basbaum: *Historia Sincera da Republica*. 2. São Paulo. 1976. 92.



**AZ AGRÁRKÉRDÉS A KUBAI POLITIKAI HARCOKBAN**  
(Az 1930–1952 közötti korszak néhány vonása)

A kubai gazdaság, s ennek következtében a társadalmi és politikai élet meghatározója századunkban a cukor lett. Már a gyarmati kor utolsó évszázadát is a cukor szakadatlan terjeszkedése, fokozatos dominanciája jellemezte, a cukorgazdaságban rejlő monokultúrás tendenciák igazi kibontakozása, a cukormonokultúra kiépülése és megszilárdulása azonban csak a 20. század első évtizedeiben ment végbe.

Ebben döntő szerepe volt annak, hogy a függetlenség elnyerése után az Egyesült Államok újgyarmati helyzetbe, neokolonialista függőségbe kényszerítette a fiatal köztársaságot, és az amerikai tőke – az USA kormányainak támogatásával – a maga érdekeinek megfelelően alakította át a kubai gazdaságot. A 20. század elejétől az 1920-as évek végéig – becslések szerint – 1,1–1,5 milliárd dollár amerikai tőke áramlott a szigetországba, s ebből csaknem 800 millió dollárt a jól jövedelmező cukoriparba fektettek be.<sup>1</sup> Ily módon az amerikai tőke nemcsak a cukortermelésben érdekelt kubai rétegeket (hacendado, colono) vonta a piac, a szállítás, stb. révén a saját érdekszférájába, hanem maga is latifundistává vált a „cukorszigeten”: a latifundista tőkés monopólium megteremtője lett. Amerikai cégek óriási földterületeket szereztek meg potom áron magánosoktól és a kubai államtól, kihasználva, hogy a Függetlenségi Háború éveiben a birtokosok tekintélyes hányada elszegényedett, ill. a tulajdonviszonyok sok esetben tisztázatlanok voltak. Különösen Orientében és Camagüeyben alakultak ki amerikai birodalmak a Cuba Sugar Cane Co., a West-Indian Co. és az United Fruit Co. égisze alatt.

Az amerikai tőke terjeszkedése a cukoripar technikai modernizációjával párosult, s az új, termelékenyebb gyárak révén a monopóliumok lehetőségét teremtettek a független kis- és középbirtokosok (colonók) függőségbe kényszerítésére is.

A cukorgazdaság igazi virágkora az első világháború által teremtett konjunktúrából bontakozott ki és a huszas évek közepéig tartott. Ebben a

<sup>1</sup> *Ld. Soto, L.: La Revolución del 33 La Habana, 1977. I. K. 224–225. Vö.: Leland H. Jenks.: Nuestra colonia de Cuba. La Habana, 1961. (első angol kiadás: 1928)*

korszakban a cukor aránya 80% fölé emelkedett az exportban, a cukornádtermelő gazdaságok elfoglalták a megművelhető föld 55%-át (ennek jelentős részén azonban nem voltak ültetvények, tartalékolták a földet az extenzív művelés szükségleteire és a kereslet további növekedésének reményében), a zafra idején több mint 160 modern, jobbra a század első két évtizedében épült cukorgyár kéménye ontotta a füstöt. A szinte évről-évre növekvő termelés 1925-ben és 1929-ben 5 millió tonna fölé tetőzött. Az amerikai dominanciát tükrözi, hogy a cukornádtermelést szolgáló 250 000 cabelleria (3 357 500 ha) földből 175 000 cabelleriát (2 310 250 ha) USA-cégek birtokoltak, s az amerikai kézben levő 84 gyár – a működő üzemek 47%-a – produkálta a termelés 65–70%-át a huszas évek végén.<sup>2</sup>

A cukormonokultúra mélyrehatóan deformálta Kuba agrárszerkezetét és agrártársadalmát. A cukor expanziójának időszakában a mezőgazdaság szinte valamennyi ágazata sorvadásnak indult vagy az önellátás szintjén stagnált. A paraszti árutermelés visszaesett. Kivételt csak a dohány, az ország másik jelentős exportcikke képezett. Kuba korábban is élelmiszer behozatalra szorult (pl. rizsből és más gabonafélékből), de a cukorgazdaság kiterjedése és az olcsó amerikai áruk versenye ezt a függést kiszolgáltatottsággá változtatta a köztársasági korszakban. Nemcsak az országban nem termelt élelmiszerek kerültek importlistára, hanem olyanok is (pl. a kávé, a marhahús, sőt dohányárúk), amelyeknek voltak termelési hagyományai a szigeten. 1925-ben az import csaknem 40%-a mezőgazdasági eredetű cikkekből állt, értéke meghaladta a 113 millió pesót.<sup>3</sup> Mindez nem csupán a parasztság nem-cukortermelő rétegeit sújtotta az árutermelés visszavetésével, hanem rendkívül érzékenyvé tette a gyorsan növekvő városi lakosságot is az importra (árak, ellátási biztonság, stb.).

Az agrártársadalmat a cukormonokultúra szélsőségesen polarizálta. Felső rétegét az agrárburzsoáziává átalakuló hacendadók, a tőkés nagybérlők és a cukormonopóliumok igazgatói (administrador) alkották. A másik póluson az elszegényedő, kiszolgáltatott kisbirtokosokat találjuk, akiknek jelentős hányada fokozatosan elvesztette önállóságát, kisbérlővé (subarrendatario) változott, aki pénzben (rentista) vagy terménnyel (partidario) fizetett az általa megművelt földért. A birtokkoncentráció folyamatát mutatja, hogy 1894 előtt még 90 964 önálló, kis és nagy hacienda volt Kubában, 1898-ban – a Függetlenségi Háború végén – már csak 60 711, s ez a szám 1933-ra 38 105-re csökkent.

1931-ben a 0–3 caballeria (max. 40 ha.) területű kisbirtokok alkották az összes gazdaságok 71%-át, de ezek csak a földek 11%-át, kb. 92 000 cabelle-

<sup>2</sup> Soto: i. m. 234.

<sup>3</sup> Soto: i. m. 231.

riát birtokoltak. Ugyanakkor 1072 gazdaság – a fincák alig több mint 1%-a –, amelyek területe meghaladta az 50 cabelleriát, a föld 58%-a fölött rendelkezett.<sup>4</sup>

A kubai szegényparasztság sajátos kategóriája, marginális rétege a *precarista*. Azokat a parasztokat nevezték így, akiknek nem voltak okmányaik az általuk művelt föld tulajdonjogáról, tehát hivatalosan jogcím nélkül birtokolták azt. Ez az állapot a gyarmati kor tulajdonviszonyaiból származott, amikor a parasztok egy része a korona tulajdonát képező földeken (*realengo*) hasíthatott ki birtokat magának ún. *haciendas comuneras* keretében, erről a birtokról azonban nem voltak okmányai (adománylevele vagy szerződése). A köztársaság kikiáltása után a *realengók de jure* az állam tulajdonába mentek át, az ott élő parasztok azonban a szokásjog alapján saját tulajdonuknak tekintették a földet. A tisztázatlan viszonyokat a kubai *latifundisták* és a külföldi monopóliumok egyaránt felhasználták terjeszkedésre. Birtokleveleket, adásvételi szerződéseket produkáltak a bíróságoknak, s a törvény segítségével fosztották meg földjeiktől a jogi kérdésekben járatlan parasztokat. A bírói végzések érvényesítését a *Guardia Rural*, a gyűlölt csendőrség segítette: sokszor erőszakkal üzték el, lakoltatták ki a parasztokat.

A *precaristák*, akiknek több mint 80%-a Oriente hegyes vidékein, nehezen megközelíthető *realengókban* élt, keményen, olykor fegyveresen is ellenálltak a nagybirtok terjeszkedésének. Így ez a létszámában hullámzó, léteben gyakran fenyegetett réteg a paraszti osztályharc leghatározottabb képviselőjévé vált.

A monokultúra kialakulásának legfontosabb társadalmi következménye azonban a nagyszámú agrárproletariátus létrejötte volt Kubában. A felszabadított, de földhöz nem juttatott rabszolgákból és utódaikból, valamint az elszegényedett, földjét vesztő parasztságból alakult ki az „univerzális parasztmunkásoknak” ez a társadalmi rétege, amelyhez az 1931-ben számbavett 684 776 mezőgazdasági keresőből csaknem fél millióan tartoztak. A családtagokat is számítva – az átlagos családnagyság ekkor 5,2 fő volt – az agrárproletariátus Kuba legnagyobb társadalmi csoportja volt. Az agrárproletárok jelentős része cselédmunkát végzett lakásért-ellátásért a birtokos parasztoknak és a nagybirtokon. A bérmunkát végzők évente maximum négy hónapon keresztül jutottak rendszeres keresethez, akár a cukorültetvényeken dolgoztak, mint *machetero-k* (nádvgó munkások), akár a dohány- vagy a kávészüretből próbálták biztosítani megélhetésüket. A cukorgazdaság évente kb. 200–250 000 *machetero-t* igényelt, de ezek egy része a monopóliumok ál-

<sup>4</sup> *Roca, Blas*: Los Fundamentos del Socialismo en Cuba. La Habana, 1962. 39–41. *Problemas de la Nueva Cuba*. Foreign Policy Association New York, 1935. 4.

tal előszeretettel alkalmazott antillano-kból, a haiti és jamaicai „vendégmunkásokból” került ki. Az antillanók alkalmazása a harmincas évek elejére társadalmi feszültségek forrásává vált. A megerősödő munkásmozgalom a cukoriparban foglalkoztatott agrárproletárokhoz talált legkönnyebben utat a harmincas évek elejétől. A cukorgyári munkások harcaihoz kapcsolódva – a precaristák mellett – ők váltak a vidéki osztályharc legfontosabb tényezőjévé.

A cukorgazdaság virágzásának rövid korszakában az agrárkérdés a politikai élet peremére szorult. Időnként ugyan felvetődött az agrármonopóliumok korlátozásának igénye (ezt tükrözte a Ley Arteaga 1909-ben), a huszas években egyes vidékeken megerősödött a parasztok önvédelmi harca) az orientei Realengo N<sup>o</sup>3 vált pl. nevezetessé, de önálló, országos jelentőségű parasztmozgalomról nem beszélhetünk, ebben a korszakban.

Az egyoldalú cukormonokultúra gyengeségei azonban szinte a virágzás másnapján napvilágra kerültek, a cukorgazdaság már a huszas évek második felében – még a világgazdasági válság előtt – válságba jutott. A cukorpiac telítődött, az árak esni kezdtek, s az Egyesült Államok a vámok emelésével támasztott nehézségeket a kubai cukornak. Gerardo Machado kormányzata (1925–1933) lényegében improvizatív lépésekkel próbált védekezni: 1926-tól korlátozták a termelhető cukor mennyiségét, a cukortermelő országok nemzetközi egyezményétől reméltek megoldást, majd 1929-ben újból szabad zafrát engedélyeztek, hogy a kubai cukor az alacsony árak ellenére is versenyképes maradjon a világpiacon. Az export csökkenéséből származó veszteségek mérséklését Machado kormányzata az import csökkentésével megkísérelte, 1927-ben felemelték a vámokat. Ez bizonyos fokig hozzájárult a hazai ipar és mezőgazdaság fejlődéséhez. Növekedett pl. a rizs, a kávé, a bab termelése. A növekedés azonban messze nem fedezte az import csökkenése miatt kieső élelmiszerimportot. A hiányt az árak rohamos emelkedése is tetézte.

A világgazdasági válság kitörése ilyen körülmények között elemi erővel sújtotta a kubai gazdaságot, s 1929-től felszínre kerültek a monokultúrából származó strukturális betegségek. A cukortermelés 2,234 488 tonnára zuhant vissza 1933-ra, s négy év alatt csaknem negyven cukorgyár zárta be kapuit. A cukoripari bérek a felére csökkentek, a zafra 80 napra rövidült. A cukorgazdaság agrárszektorában egy machetero már csak 20–40 centavót keresett 1933–34-ben, napi 14 órai munkával. Tömegesen mentek tönkre az eladósodott bérlők, szegényparasztok, négy év alatt a fincák száma harmincezerrel csökkent.

A kubai export értéke az 1925. évi 353,980 000 dollárról 87,672 000 dollárra csökkent 1933-ig. Drasztikusan, kb. egyhetedére esett vissza a kubai import is: 297,324 000 dollárról 42,360 000 dollárra. Az élelmiszerimport

az 1925. évi 113,226 200 dollárról 14,422 000 dollárra csökkent, s a kiesést a hazai termelés képtelen volt pótolni. A monokultúra válsága – falun és városban egyaránt – nemcsak a munkanélküliségben (1929–1933 között az 1,5 millió aktív kereső több mint egyharmada folyamatosan munkanélküli volt), nemcsak a csillagokig emelkedő árakban jelentkezett, hanem ellátási válság formáját is öltötte. Amerikai becslések szerint 1933 nyarán, a válság mélypontján a kubai lakosságnak több mint a fele éhezett.<sup>5</sup>

Mindez érthetővé teszi, hogy a Gerardo Machado zsarnoki kormányzata ellen kibontakozó forradalmi mozgalomnak, az 1930-tól egyre élesebbé váló, elmélyülő társadalmi-politikai válságnak, amely 1933 nyarán forradalmi válságba ment át, egyik központi elemévé, tartalmi kérdésévé nőtt az agrárprobléma, amely közvetlenül magában hordozta az imperializmussal való ütközős mozzanatát is. Nyomatékot az agrárkérdésnek a vidék gyors forradalmasodása adott.

Már 1930-tól paraszti mozgalmak ütötték fel fejüket egyes vidékeken, elsősorban Orientében.<sup>6</sup> A cukoripari agrárproletariátus harci elszántságát éhségmenetek, felgyújtott ültetvények, 1932–33-ban a gyári munkásokkal együtt vívott sztrájkharok, gyárfoglalások jelezték. 1932 decemberében a SNOIA, a Cukoripari Munkások Országos Szakszervezete létrejöttével, amely az agrárszektorban dolgozók érdekeinek védelmét is zászlajára tűzte, szervezett kapcsolat jött létre az ipari és az agrárproletariátus között, s az agrárproletariátus is bekapcsolódott a munkásmozgalom országos áramába, amelyet akkor már a kommunisták irányítottak a nemzeti szakszervezeti központ, a CNOC vezetése révén. 1932–33-ban már nemcsak a cukorgyárakban jelentek meg a Kommunkista Párt sejtjei, hanem néhány vidéken a paraszti körzetekben is. A KP a szegényparasztok tömörítésére Parasztligák (Ligas Campesinas) szervezését is kezdeményezte. Az agrárkérdés súlyát növelte a politikai életben az is, hogy nemcsak a kistermelők és az agrárproletárok radikalizálódtak, hanem a válság sújtotta középbirtokosok és az adósságokkal küszködő nagybirtokosok egy része is szembefordult Machado politikájával.

A Machado ellenes mozgalom az agrárprobléma gyökereit nagyjából azonos módon látta, de a megoldási javaslatok – a mozgalom megosztottságából, osztálydifferenciáltságából következően – eltérő hangsúlyokkal, radikalizmussal fogalmazódtak meg. Mindenek előtt a latifundium elleni fellépés igénye és a parasztság földhözjuttatásának szükségessége került előtérbe. A harmadik alapvető, minden elképzelésben hangsúlyt kapó követelés a mezőgazdaság diverzifikálása volt. A sürgős megoldást igénylő kérdések közt szerepelt a cukornádtermelők, a colonók védelme (a termelés

<sup>5</sup> Problemas de la Nueva Cuba, 74.

<sup>6</sup> Regalado, A.: Las luchas campesinas en Cuba. La Habana, 1974. 83–87.

állami szabályozása a kistermelők javára, olcsó hitelek követelése) és a munka biztosítása a cukoriparhoz kötődő agrárproletariátus számára. Ez utóbbival kapcsolatban a polgári erők az antillanos repatriálását sürgették, a munkásmozgalom azonban elutasította ezt a követelést.

A Machado ellenes mozgalom felvetette a parasztság életkörülményeinek, lakáshelyzetének, iskoláztatásának problémáit is. Ennek jogosultságát könnyű belátni, ha meggondoljuk, hogy a kubai agrárproletariátus, szegényparasztság, de még a középbirtokosok életkörülményeiben is a gyarmati kor viszonyai konzerválódtak. A vidéket a nyomorúságos *bohítók* (kunyhók), az utak, az egészségügyi ellátás és az iskolák hiánya jellemezte. A tíz évnél idősebb lakosság több mint 40%-a nem tudott írni-olvasni, de egyes vidékeken (pl. Oriente elmaradott agrárkörzeteiben) a lakosság 60–70%-a analfabéta volt.

A polgári elképzelések első összefoglalása az ABC 1932-ben megjelent programja.<sup>7</sup> A kispolgári vezetésű ABC, amely titkos, terrorista szervezetként harcolt Machado ellen, s ideológiájában fasiszta elemek is jócskán keveredtek, „A Föld visszahódítását” hirdette meg. Az ABC önmagát az agrárérdekek hivatott képviselőjének tekintette, s azt vallotta, hogy a latifundium kialakulása következtében Kubában „a bürokraták és proletárok nemzete jött létre a tulajdonosok nemzete helyett”.<sup>8</sup> Kétségtelen, hogy az ABC programjában helyet kaptak a birtokos parasztság érdekeit szolgáló elképzelések is (a megszerezhető földek felső határának maximálása, a szövetkezet gondolata, Agrárbank létrehozása a hitelügy fejlesztésére), egészében azonban a demagógia nyomta rá bélyegét. mint azt Rubén Martínez Villena, a KP vezetője már a program megjelenésekor kimutatta.<sup>9</sup> Az ABC a latifundium megszüntetését csak fokozatosan, csak jogi és pénzügyi eszközök alkalmazása révén kívánta elérni. A parasztság földhözjuttatásának eszközét az állami földeken végrehajtandó telepítési politikában (colonialización) látta, s az ily módon létrehozandó kisparaszti családi birtokok elidegeníthetetlenségével, patrimoniummá alakításával akarta a parasztságot a nemzet alapjává tenni.

Az 1933 augusztusában kirobbant polgári demokratikus forradalom<sup>10</sup>,

<sup>7</sup> El ABC al pueblo de Cuba. Manifiesto programa. Közli: *Pichardo*: Documentos para la historia de Cuba III. k. 495–522.

<sup>8</sup> Uo. 501.

<sup>9</sup> *Martínez Villena, R.*: Qué significa la transformación de ABC y cuál es el propósito de esta maniobra. In: Rubén: Antología del pensamiento política, La Habana, 1976. 307–324.

<sup>10</sup> A forradalom történetéről ld. az alábbi összefoglaló munkát: *Soto, L.*: La Revolución del 33. i–III. kötet, *Tabares, J. A.*: La Revolución del 30: sus dos últimos años. La Habana, 1975.



amely eltávolította Machado diktátort, a paraszti és agrárproletár mozgal-  
mak jegyében kezdődött. Különösen 1933 augusztusától októberig zajlott  
heves osztályharc vidéken: kiszélesedett, bár nem vált országossá a földfog-  
laló mozgalom, s a cukorbirodalmak dolgozóinak sztrájkhulláma az egész  
szigeten végigsöpört. A munkások és agrárproletárok hosszabb-rövidebb idő-  
re elfoglaltak 36 cukorgyárat és ültetvényt.

A mérsékelt polgári erők és a radikális városi kispolgárság kompro-  
misszumából született ideiglenes forradalmi kormány, amelynek élén Dr. Ra-  
món Grau San Martín professzor állt, nem támogatta az agrármegmozdu-  
lásokat. A tulajdon védelmétől vezetettve és attól tartva, hogy a cukormono-  
póliumok elleni népi roham nyílt összeütközésbe sodorja az Egyesült Álla-  
mokkal, fegyveres erővel törte le a vidék megmozdulásait. Grau San Martín  
rövidéletű kormánya csak szónoki beszédekben és újságcikkekben vetette fel  
az alapvető agrárproblémákat a forradalom felfelő ívelő szakaszában. A gya-  
korlatban csak másodrangú, bár nem jelentéktelen intézkedéseket hozott az  
agrárszektorttal kapcsolatban. Ezek közé tartozott pl. az a törvény, amely a  
parasztság lakásviszonyainak javítását helyezte kilátásba. Egy másik ren-  
delet meghirdette Kuba újra erdősítését. Nagy jelentőségű volt a kubai ag-  
rárproletariátus számára is az a dekrétum, amely elrendelte, hogy az alkal-  
mazottak felének minden vállalatnál kubai állampolgárnak kell lenni. A mun-  
kanélküliek repatriálásáról szóló intézkedés, amely vidéken az antillano-kat  
sújtotta, szintén javított valamelyest a kubai állampolgárságú agrárproletárok  
munkalehetőségein. A KP és a CNOC támatta, elutasította ezeket a törvé-  
nyeket, mert – nem ok nélkül – úgy vélte, hogy a proletármozgalom meg-  
osztását is szolgálják.<sup>11</sup>

A cukortermelők, a colonók védelmét szolgálta, s bázist teremtett a birtokos  
parasztság körében Grau San Martín kormányának az a dekrétum, amely a  
kis- és középbirtokosok javára szabályozta a levágható cukornád mennyisé-  
gét az 1933–34-es zsafrá idején, s kötelezte a gyárat a kistermelők cu-  
kornádjának átvételére. 1934 januárjában Grau San Martín kormánya elren-  
delte a colonók érdekvédelmi szervezetének – Asociación Nacional de Co-  
lonos – a létrehozását. A latifundium elítélése is megbújt több törvény  
szövegében, de határozott antilatifundista intézkedésekre nem került sor.<sup>12</sup>

Az 1933–35-ös polgári demokratikus forradalom idején az agrárkér-  
dés megoldásának két forradalmi útja vetődött fel. Az egyiket a Kubai  
Kommunista Párt koncepciója tartalmazta. A párt már a harmincas évek  
elejétől radikális, antiimperialista és agrár forradalomban jelölte meg a kubai

<sup>11</sup> El movimiento obrero cubano. Documentos y artículos. 2. k. 1925–1935.

La Habana, 1977. 432–441.;

<sup>12</sup> *Tabares*: i. m. 144–145., *Soto*: i. m. III. k. 241–287., különösen: 260–262.

osztályharc fő célját. Ennek jelszavait népszerűsítették a párt felhívásai, röplapjai, s az agrárforradalom követelését tartalmazták a SNOIA 1932 decemberi kongresszusának dokumentumai is.<sup>13</sup> 1933 augusztusától a párt a kibontakozó forradalmat antiimperialista- és agrár jellegűnek minősítette, amelynek közvetlen célja a munkás-paraszt kormány létrehozása, ez a Komintern korabeli terminológiájában a proletárdiktatúra szinonimája volt. A kommunisták véleménye szerint ebben a forradalomban a főcsapást az USA-imperializmusra és hazai szövetségeseire, a polgárságra és a kispolgárságra kell mérni. Éppen ezért a forradalom „felszálló ágában” a KP elutasította a kispolgári erőkkel való szövetség gondolatát, egyaránt támadta a machadistákat és Grau San Martín kormányát. A KP a proletárharc élet az imperialista monopóliumok ellen irányította: kiadta a cukorgyárak, ültvények elfoglalásának és a helyi szovjetek megalapításának a jelszavát.<sup>14</sup> Az agrárforradalom lényegét a KP a latifundiumok azonnali, megváltás nélküli kisajátításában és a föld ingyenes szétoztásában látta.<sup>15</sup> Stratégiai értelemben a kommunistáknak igazuk volt, a latifundium megszüntetése – mint azt az 1959-es forradalom igazolta – csak radikális agrárforradalom révén volt lehetséges. A konkrét forradalmi szituációban azonban ez a jelszó – összekapcsolva a munkás-paraszt kormány jelszavával – korainak bizonyult, s csak részleges sikereket hozott (kb. egy tucat cukorgyárban létezett hosszabb-rövidebb ideig helyi szovjet). Ennek több oka volt.

A párt még csak kevéssé hatolt be a vidéki körzetekbe, s nem ismerte a parasztság különböző rétegeinek viszonyait. Politikáját a legszegényebb paraszti rétegekhez, a kisbérlok különböző kategóriáihoz és a precaristákhoz szabta. Eltúlozta az agrárproletáriátus föld iránti vágyát is. Ugyanakkor nem tudta ellensúlyozni azokat a népszerű, bár az agrárkérdés gyökereit nem érintő intézkedéseket, amelyeket Grau San Martín kormánya életbe léptetett.

Túlértékelték a szegényparasztok, kisbérlok földfogláló mozgalmait is. 1933 őszén az orientei Guisa, Bijarú, Cayo Espino, Buey Arriba, Palmarito de Canto, La Sal, Holguín, Yara Arriba körzeteiben voltak ilyen megmozdulások. Ezeket a párt az agrárforradalom preludiumának, a latifundium elleni offenzíva kezdetének tekintette. Valójában azonban csak a latifundium terjeszkedése elleni önvédelem új, a korábnál harcosabb, magasabb szintű, de mégiscsak defenzív jellegű fázisáról volt szó. Kiemelkedő jelentőségű a Guantánamo körzetében levő Realengo 18 parasztságának harca földjeik védelmében. Realengo 18 500 parasztcsaládja, többségben precaristák, már a huszas évek elejétől önvédelmi harcot folytatott a legendássá vált paraszt-

<sup>13</sup> Idézi: *Regalado*: i. m. 84–85.

<sup>14</sup> Ld.: *El movimiento obrero cubano. Documentos y artículos* II. k. 379–385.

<sup>15</sup> *Regalado*: i. m. 85., *El Movimiento obrero cubano* II. k. 360–362.

vezér, Lino Álvares irányításával. 1933–34-ben a realengisták – akiket a KP tanácsadóval és fegyverrel támogatott – sikerrel szálltak szembe a latifundium képviselőivel, akik Batista katonáinak kíséretében jelentkeztek. Realengo 18 parasztjai később, a negyvenes években is ellenálltak minden földrabló kísérletnek, de példájuk elszigetelt jelenség maradt az 1959 előtti Kubában.<sup>16</sup> A Kommunista Párt Batista államcsinye (1934. január 15.) után, a forradalmi mozgalom apályának időszakában is fenntartotta a radikális agrárforradalom jelszavát. Az 1934 áprilisában tartott II. kongresszus azonban kénytelen volt megállapítani, hogy a paraszti harcok intenzitása elmaradt a városi proletariátus és a cukoripari dolgozók harcai mögött, s úgy foglalt állást, hogy a forradalom továbbfejlődése, az antiimperialista agrárforradalom sorsa a párt és a tömegek kapcsolatának megerősödésétől függ.<sup>17</sup>

Az agrárkérdés megoldásának másik forradalmi, de eszközeiben a kommunistákénál a konkrét szituációhoz jobban alkalmazkodó, realistább koncepciója Antonio Guiterasnak, az antiimperialista kispolgári rétegek legmarkánsabb képviselőjének a nevéhez fűződik. Guiteras, aki tagja volt Grau San Martín ideiglenes forradalmi kormányának, Batista államcsinye után arra a következtetésre jutott, hogy az antiimperialista forradalom távlatilag a szocializmusba torkollik (bár a szocializmus fogalmat még nem marxista alapon értelmezte), s eléréséhez Kubában fegyveres felkelésre van szükség, amelyet csak egy jól szervezett forradalmi párt vezethet. Ennek érdekében hozta létre a Joven Cuba pártot, amelynek 1934-es programja<sup>18</sup> Guiteras agrárkoncepcióját is tartalmazta.

Guiteras az agrárreform megvalósítását az ország előtt álló egyik legfontosabb feladatnak tekintette. Programja előirányozta a latifundiumok megműveletlen földjeinek (ez összességében óriási terület volt) a kisajátítását. Paraszti magántulajdonná kívánta változtatni mindazokat a bérleményeket is, amelyeket bérlőjük több mint húsz éve művelt.

Ez a két intézkedés már önmagában is jelentősen megkurtította volna a latifundiumot. A Joven Cuba programja törvénnyel akarta elejét venni annak is, hogy újabb földek kerüljenek külföldiek kezébe. Túl ezen – s talán ez a program egyik legígéretesebb elképzelése – előirányozta a latifundium kisajátítását minden olyan esetben, amikor azt a közérdek vagy a társadalmi szükségszerűség megkívánja. A latifundium mozgásterének erőteljes szűkítésén kívül a Joven Cuba programja – hasonlóan a korabeli polgári elképze-

<sup>16</sup> *Pablo de la Torriente Brau*: Realengo 18 In: *Aventuras del soldado desconocido cubano*. La Habana, 1977. 121–170., *Regalado*: i. m. 75–77., 90–92.

<sup>17</sup> *Regalado*: i. m. 87–89. „El movimiento obrero cubano II. k. 729., 741–742.

<sup>18</sup> Közli: *Cabrera, O.*: Antonio Guiteras. Su pensamiento revolucionario. La Habana, 1974. 183–198.

lésekhez – az állami földeket is igénybe akarta venni a földreform céljára, telepítési politika révén is növelni kívánta a birtokos parasztek számát. A program azt is követelte, hogy a bérleteket, amelyek Kubában rendszerint szóbeli szerződéseken (contratos leóninos) alapultak, törvénnyel szabályozzák. Az agrárreform gyakorlati végrehajtását Guiteras egy Agrárintézet felállításával akarta előmozdítani, amelynek az is feladata lett volna, hogy javaslatokat dolgozzon ki a diverzifikációra és a termelés színvonalának növelésére. Ugyancsak tervezte, hogy provinciánként egy-egy mintagazdaságot (granja agrícola) állítanak majd fel, amely a tapasztalatok átadásával járul hozzá a mezőgazdaság felemelkedéséhez. Guiterastól nem volt idegen a szövetkezés gondolata. A Joven Cuba programjába is belefoglalta, hogy mindenütt, ahol az lehetséges, tanulmányozni kell a kollektív művelési formákat.

A harmincas évek forradalma elbukott. 1935 tavaszától stabilizálódott az újabb reakciós politikai berendezkedés, amelynek vezető figurája Fulgencio Batista, a hadsereg feje lett, aki az egymást váltó báb-elnökök mögött a hatalom tényleges birtokosa volt. Batista első diktatúráját a harmincas évek végétől egy demokratikusabb kormányzati periódus váltotta fel, amire részint a hazai baloldal nyomása, részint F. D. Roosevelttel amerikai elnök „jószomszedság” politikája kényszerítette a kubai uralkodó osztályt.

A politikai felépítmény egyes elemei valóban demokratikusabbra formálódtak 1940–1952 között. Rendszeresen, bár sok csalással, korrupcióval tetézve tartottak választásokat, szabadon működhetek az 1935-ben betiltott politikai pártok, 1938-tól legálisan dolgozhatott a Kommunista Párt. Mindez azonban nem haladta meg a frázisok demokráciájának a szintjét. A politikai rendszer lényege, függősége az imperializmustól nem változott, s az ország torz gazdasági struktúrájából adódó problémák sem oldódtak meg.

Ezt éppen az agrárstruktúra változatlansága, a monokultúra által deformált agrárszerkezet megmerevedése tükrözi legpregnansabban. 1945-ben 159 968 fincát, önálló gazdasági egységet számláltak össze Kubában. A „birtokok” száma tehát az 1931. évi 87 396-hoz képest 83%-al növekedett. Ez azonban nem a saját földdel rendelkező parasztagazdaságok megszorodását tükrözi, hanem a bérleti rendszer kiterjedését, amely különösen a második világháború konjunkturális periódusában volt gyors, mind a cukor, mind pedig a dohány- és a kávégazdaságban.

A 159 958 önálló gazdasági egység megoszlása a tulajdonviszonyok szerint a következő volt:

Birtokviszony	Gazdaságok		Terület	
	száma	%	hektár	%
Tulajdonos	48 792	30,5	2 958 694,5	32,4
Igazgató-intéző (administrador)	9 342	5,8	2 320 444,7	25,6
Bérlő (Arrendatario)	46 048	28,8	2 713 929,7	30,0
Kisbérlő (sub-arrendatario)	6 987	4,4	215 215,5	2,4
Részesbérlő (partidario)	33 064	20,7	552 078,9	6,1
Precarista	13 718	8,6	244 588,8	2,7
Egyéb, tisztázatlan jogi helyzetű	2 007	1,2	72 134,2	0,8

Az összes gazdaság 92%-a (147 189 finca) 100 hektárnál kisebb területű volt, s mindössze a földek 28,98%-ával rendelkezett. Ezek többsége – leszámítva a dohány, a rizs és a kávétermelő gazdaságokat – kisbirtoknak minősült az extenzív jellegű mezőgazdaságban. 2 caballeriánál (26,8 hektár) kisebb minifundiummal rendelkezett mintegy 20–25 000 tulajdonos paraszt és a bérlők (arrendatario, subarrendatario, partidario), precaristák 83,5%-a, összesen több mint százezer földművelő. A 25 hektárnál kisebb területű fincák (az összes birtok csaknem 70%-a) az összes föld 11,2%-ával rendelkezett. Ugyanakkor az 500 hektárt meghaladó, latifundiumnak minősíthető 2336 finca, a gazdaságok 1,5%-a a földek 47%-át birtokolta. Ebből 114 gazdaság, amelyek kiterjedése több mint 5000 hektár volt, az összes föld 20,1%-át, 1 817 602 hektárt birtokolt.<sup>19</sup>

Nem változtak lényegesen az amerikai tőke pozíciói sem a kubai mezőgazdaságban, bár a dollár egy része a jövedelmezőbb extenzív állattenyésztésbe ment át a cukordepresszió éveiben. Ennek ellenére a 13 vezető amerikai cukorérdekeltség még a negyvenes évek közepén is 1 209 015 hektárt birtokolt, miközben a kubai és spanyol tulajdonban levő 9 legnagyobb cukorlatifundium összterülete csak 620 921 hektár volt.<sup>20</sup>

1945-ben összesen 829 668 mezőgazdasági keresőt regisztráltak. Közülük 385 417 dolgozott egész évben, 444 251 fő csak az év egy részében talált munkát. Az állandó munkával rendelkezők 86%-a (331 724 fő) a tulajdonosok, bérlők különböző kategóriáihoz tartozott birtokosként vagy csa-

<sup>19</sup> Memorias del Censo Agrícola Nacional, 1946. La Habana, 1951. 51–93.

<sup>20</sup> Regalado: i. m. 174–175.

láttagként. 14%-uk fizetett bér munkás volt. A csak időszakosan munkát találók többsége, 423 690 fő fizetett bér munkás volt, ők alkották a kubai agrárproletáriátus derékhadát. A bér munkások évente átlag 123 napot tudtak dolgozni, pedig ekkor még tartott a világháborús gazdasági konjunktúra periódusa. Fizetett bér munkást csak a fincák 26,8%-a alkalmazott, s az agrárproletárok többsége nagybirtokokon dolgozott. 41,1%-ukat bérlők, 18,1%-ukat igazgató-intézők, 22,8%-ukat tulajdonosok által irányított birtokon foglalkoztatták.<sup>21</sup>

A gazdaság vezető ágazata 1934 után is a cukoripar maradt, amely azonban a válság előttinél alacsonyabb szinten stabilizálódott. 1934–1941 között a termelés évi 2,7–3,3 millió tonna között ingadozott. Nagyságát lényegében megszabta az Egyesült Államok által 1934-től intézményesített kvóta-rendszer, amely alapján Kuba évi 1 902 000 tonna cukrot exportálhatott az USA-ban. A szintén 1934-ben kötött Kölcsönös Kereskedelmi Egyezmény 35 kubai termék (köztük gyümölcs és zöldségfélék) számára biztosított preferenciát az amerikai piacon, s ennek fejében kb. 400 amerikai árucikk élvezett előjogokat a kubai piacon.

A kvóta-rendszert a második világháború idején feloldotta az Egyesült Államok. Ennek következtében a kubai cukoripar egyfajta másodvirágzást ért meg, amely lényegében a koreai háború végéig tartott. 1941-ben a termelés még csak 3,3 millió tonna volt, 1945-ben 4,5; 1947–48-ban 6,7 millió tonnára növekedett. Ezt a felfutást azonban nem kísérte technikai megújulás, hanem a művelés alá vett területek kiterjesztése és a gyárak kapacitásának maximális kihasználása révén érték el. Működni kezdett több, korábban leállított üzem is. A mezőgazdasági technika (öntözés, műtrágya és gépek alkalmazása) minden ágazatban alacsony szinten maradt. A vidék fő energiaforrása az ökor igavonó ereje maradt ebben a korszakban is. Ez nem jelenti azt, hogy a monokulturális rendszer keretein belül egyes ágazatok nem fejlődtek valamelyest. Említettük már az extenzív állattartás jelentőségének megnövekedését, ami időlegesen húsexportórré is tette Kubát. Ez azonban nem az árubőség, hanem a fizetőképes hazai kereslet szűkösségén alapult. A lakosság jelentős részének fogyasztása az értékesebb élelmiszerekből (hús, tej, tojás) még az ötvenes években is a századelő színvonalán volt.<sup>22</sup>

1933–1935-ös polgári demokratikus forradalom egyik eredménye, hogy felszínre hozta és a politikai élet tengelyébe állította az agrárszerkezet

<sup>21</sup> Memoria del Censo Agrícola Nacional, 1946. 142–150.

<sup>22</sup> Megdöbbenő képet rajzol a paraszti életszínvonalról: Encuesta de trabajadores rurales 1956–57, realizado por la Agrupación Católica Universitaria. Közli: Economía y Desarrollo, N<sup>o</sup>12, 1972. 188–212.

deformáltságát és az agrárkérdés megoldatlanságát. Ez a forradalom bukása után is a kubai politikai élet egyik alapkérdése maradt. 1935 után egyetlen politikai párt sem számíthatott sikerre a szigetországban, ha nem vetette fel – legalább a szólamok szintjén, demagóg célzattal – az agrárreform és a mezőgazdaság diverzifikációjának szükségességét, ha nem ígért bekötő utakat, iskolákat, jobb egészségügyi ellátást a parasztság számára.

Az agrárkérdés és a parasztp probléma megnövekedett súlyát mutatja, hogy 1934-ben megalakult a Nemzeti Agrárpárt (Partido Nacional Agrario – PAN), az egyetlen agrárpárt Kuba történetében. Az Alejandro Vergara vezette PAN fontos szerepet játszott a harmincas évek baloldali népfrontkísérleteiben, de tevékenységének céljához, a parasztsághoz sohasem jutott közel. Mindvégig városi intellektuelek kicsiny pártja maradt, amely az 1940-es választás után el is tűnt a politikai életből. Programja tartalmazta ugyan a kor összes fontosabb agrárproblémáját, de nem volt átütő mozgósító ereje, s hiányoztak az országos szervezeti keretek is.<sup>23</sup>

Sem a PAN, sem valamely más párt nem versenyezhetett tömegbefolyásban a populista jellegű Kubai (Autentikus) Forradalmi Párttal [Partido Revolucionario Cubano – PRC (A)], amelyet Grau San Martín, a volt ideiglenes elnök vezetett. A PRC (A) igyekezett monopolizálni 1933 forradalmi örökségét, s 1937–38-ban a kisebb baloldali polgári pártokat is magába szippantotta. A kubai nép nagy része 1944-ig, amíg a párt ellenzékben volt és könyörtelenül támadta Batistát a PRC (A)-ban látta reményeinek letéteményesét. A PRC (A) 1934-es programja<sup>24</sup> a reformista polgárság ekkor még haladónak minősíthető álláspontját fejezte, s 1944-ig hitele is volt a tömegek előtt. Csak az autentikus kormányzat nyolc éve (1944–1948 között Grau San Martín, 1948-tól 1952-ig Carlos Prío Socarras volt a köztársaság elnöke) ébresztette rá a kubaiak tekintélyes hányadát arra, hogy a PRC (A) programja forradalmi szólamok és misztikus ígéretek demagóg keveréke. Az autentikus kormányzatok ugyanolyan tehetetlenek, korruptnak, imperialista-barátnak bizonyultak, mint azt megelőzően a Batista nevével fémjelezhető rezsimé, s gyakorlati tevékenységük a polgári politika csődjének betetőzőjévé vált.

Az 1934-es program, bár csak szőrmentén bírálta a latifundiumot, hangsúlyozta, hogy a nemzetnek jogában áll – törvényes úton és megváltás fejében – újra saját uralma alatt integrálni a tulajdon bármely típusát. A külföldi tulajdon felszámolását a PRC (A) nem irányozta elő, de lehetségesnek tartotta, hogy szükség esetén, ha a közérdek úgy kívánja, törvénnyel szabályozzák a földbirtok felső határát. A program szerint csak kubaiak szerez-

<sup>23</sup> Vö. *Tabares*: i. m. 288.

<sup>24</sup> *Pichardo*: Documentos... IV/1 290–317.

hetnek meg újabb földeket, kaphatnak bányaművelési jogot, stb. Lehetségesnek tartotta az előző kormányok által kötött koncessziók felülvizsgálatát és semmissé nyilvánítását is, ha közérdeket sértenek.

A PRC (A) a parasztság földhöz juttatását, megerősítését – a többi polgári csoportosuláshoz hasonlóan – csak az állami földek szétoztása révén képzelte, de nem dolgozott ki konkrét (birtoknagyság határokat is tartalmazó) földosztó programot. A kistulajdon védelmét szolgálta volna az az elképzelés, mely szerint a paraszt lakása, munkaeszközei, állatai és a törvény által előírt minimálbirtok nem foglalható le és nem kobozható el. A programot összességében a feltételes mód jellemzi, minden tekintetben kevésbé konkrét, mint a Joven Cuba vele csaknem egyidőben született programja.

A harmincas évek második felében Batista is a parasztságban akarta megtalálni a hiányzó tömegbázist. Az 1937-ben nagy hírveréssel beharangozott „Hároméves Terv” (Plan Trienal)<sup>25</sup>, amely magába olvasztotta 1933 forradalmi jelszavait, törekvéseit is, de merített az európai fasizmusok és a roosevelti New Deal programjából is, a parasztságnak megígérte a bérletek szabályozását, a colonók érdekeinek védelmét, az állami földek, a realengók fokozatos és többlépcsős (bérlet, majd tulajdon) szétoztását a családfők között, figyelembe véve a gyermekek számát is. Batista tervezetében számos pont szólt a diverzifikációról is, az állattenyésztés, a dohánytermelés, a gyümölcsök stb. termeléséről. Batista azonban tovább ment a polgári pártoknál. A vidéki oktatás fejlesztése ürügyén kísérletet tett a parasztság katonai ellenőrzésére és militarizálására. A Plan Trienal keretében úgynevezett polgári-katonai iskolák felállítását kezdeményezte, rövid ideig működött is 1200 ilyen egytantermes intézmény. Ezekben az iskolákban őrmester tanítók, (s csak jobb esetben egyenruhába bújtatott tanítók) oktattak volna, s az írni-olvasni tanuláson kívül a katonai alapismeretek elsajátítása is helyet kapott volna. A demokratikus kibontakozásért küzdő erők hamar átláttak a terven, s felismerték annak reakciós céljait. Maga Batista is hamarosan félretette ezt a tervet, s a Plan Trienalból nem maradt egyéb, mint az oktatás fejlesztése érdekében a cukortermelésre kivetett pótdadó, amely – annyi más állami pénzzel együtt – a korrupció mocsarába veszett.

1939-ben, az Alkotmányozó Gyűlést megelőzően minden pártnak nyilvánosságra kellett hozni a programját. Az agrárkérdés súlyát érzékelteti, hogy még a legkonzervatívabb erők alkotmányozó programjai is elítélték, vagy valamilyen formában korlátozandónak tartották a latifundiumot, s nagy figyelmet szenteltek a parasztság megnyerésének. Példaként a Köztársasági Demokrata Pártot, a nagytőke és a nagybirtok legtipikusabb pártját idézzük, amely

<sup>25</sup> Plan Trienal de Cuba o Plan de Reconstrucción económico-social Közli: *Pichardo*: Documentos. . . IV/2 151–177.



– a teljes gazdasági szabadság elvének a talajáról – azt hangsúlyozta, hogy az állam köteles előmozdítani a parasztság jólétét, mert a paraszt a nemzeti gazdagság legfőbb termelője. A demokraták bérlet formájában kívánták az állami földeket a parasztság kezébe juttatni és javasolták a kisparcellák elidegeníthetetlen patrimoniummá változtatását is.<sup>26</sup>

A politikai pártok egymástól csak kevésé eltérő elképzelései kompromisszumos formában kodifikálódtak az 1940-es Alkotmányban. Az alkotmány 90. cikkelye kimondta, hogy „a latifundium elévül és megszűnése érdekében a törvény meg fogja határozni a valamely személy vagy vállalat által birtokolható földtulajdon maximális kiterjedését. . . ”<sup>27</sup> Az alkotmány szerint a törvény szabályozni fogja, hogy külföldi személyek vagy vállalatok milyen feltételek mellett szerezhetnek meg és birtokolhatnak földeket Kubában, és olyan eszközöket léptet életbe, amelyek előmozdítják a föld visszahódítását a kubai állampolgárok számára. A 91. cikkely a 2000 peso érték alatti birtokokat elidegeníthetetlen családi birtoknak nyilvánította és különböző garanciákat biztosított a kistermelőknek.

Az alkotmánynak ezek a haladó szellemű intézkedései legális alapot biztosítottak a földért való küzdelemnek, illetve – elvileg – védelmezték a kisparasztságot. Azonban minden konkrét intézkedést az alkotmány később meghozandó kiegészítő törvényekre bízott. Ez arra teremtett lehetőséget, hogy – a magántulajdon jogosságát elismerő 87. cikkely alapján – a törvényhozók elodázzák a legkisebb konkrét lépést is a negyvenes években. Még a Mezőgazdasági Fejlesztési Bank (BANFAIC), amely igazából a közép- és nagybirtok érdekeit szolgálta, – létrehozásához is tíz év politikai csatározásaira volt szükség. A lényegesebb, az alapproblémákat érintő törvények pedig meg sem születtek az 1959-es forradalom győzelméig. Batista, Grau San Martín és C. Prío Socarrás kormányai csak az újságok számára rendeztek földosztást. A választási periódus közeledtekor, illetve egy-egy új elnök beiktatása után felparcelláztak néhány állami birtokot, amelyet amúgy is kistermelők béreltek, s a propaganda a nagyarányú agrárforradalom első lépéseként interpretálta ezeket az akciókat. A harmincas évek végétől 1952-ig kiosztott földek összterülete azonban nem haladta meg a 3000 caballeriát.

Hogyan alakult a kommunisták agrárpolitikája az 1933–1935-ös forradalom után? A Kommunista Párt VI. plénuma (1935 október) levette napirendről az azonnali, radikális agrárforradalom jelszavát, s erőt a legszegényebb kisparaszti rétegek napi érdekeinek védelmére és az agrárproletariátus szervezésére koncentrált ettől kezdve. A párt elsődleges feladatá-

<sup>26</sup> Partido Demócrata. Programa de doctrinas. Közli: *Pichardo*: Documentos. . . IV/2 276–285.

<sup>27</sup> Nueva Constitución de la República de Cuba. Luz–Hilo, La Habana, 1940. 40.

nak tekintette a szegényparasztok, kisbérlők, precaristák védelmét a desalojo, a kilakoltatás és földtől való megfosztás ellen. Ez a harc az 1959-es forradalomig tartó egész korszakot jellemezte. Különösen fontossá vált azokon a vidéken, ahol az extenzív állattenyésztő nagybirtok kiépülése felerősítette a latifundiumok urainak arroganciáját a harmincas évek második felétől. Ebben a harcban születtek is részleges sikerek, s joggal állapította meg a kommunisták első legálisan megtartott kongresszusa 1939 elején, hogy a párt befolyása azokban az agrárkörzetekben (főleg Orientében, Camagüeyben) erősödött meg, ahol agitátorai a desalojo elleni védekezés élére álltak.<sup>28</sup> Növekedett valamelyest a paraszt párttagok aránya is, de még a negyvenes években sem haladta túl a 8,5–9,5%-ot.

A KP politikájának másik jelentős eleme egy szegényparashti bázisú, baloldali, demokratikus parasztmozgalom életrehívása, kibontakozásának segítése. Az önálló parasztmozgalom csírái Camagüeyben jelentek meg először, ahol a szegényparasztok bizottságokat hoztak létre iskolák létesítése céljából. Ezeknek a bizottságoknak sikerült is néhány iskolát alapítani saját erőből, s példájuk az ország más vidékein is követőkre talált. 1937-ben összeült Havannában az I. Parasztkongresszus, amelynek megszervezését a kommunisták ifjúsági szövetsége (Hermandad de los Jóvenes Cubanos) segítette. A II. Parasztkongresszus 1941-ben létrehozta a nemzeti Parasztszövetséget (Asociación Nacional Campesina – ANC), amelynek élén a kommunista Romárico Cordero, a Központi Bizottság tagja, s korának egyik legkitűnőbb parasztvezetője állt. Az ANC az ötvenes évek közepéig működhetett. Főleg a kistermelők napi érdekeinek adott hangot. Lapja, az Unidad Campesina a vidék szegényeit sújtó jogtalanságok elleni tiltakozás egyik legfontosabb szócsöve lett. Különösen a parasztok, bérlők elűzésének-kilakoltatásának problémája foglalkoztatta sokat a szövetséget. Az ANC megállapítása szerint ez mintegy 40 000 parasztcsaládot fenyegetett közvetlenül.<sup>29</sup>

Az ANC-nek nem sikerült tömöríteni az egész kubai szegényparaszt-ságot. Fő funkciójának a parasztság egy részének öntudatra ébresztését és több kiváló paraszti vezető kinevelését tekinthetjük. De ellensúlyozta a termelési ágazatok kötelező kollégializációján alapuló gazdagparashti szervezetek – amelyeket a harmincas-negyvenes évek fordulóján hoztak létre Batista rendelete alapján – befolyását és a Grau San Martín elnöksége idején létrehozott Confederación Campesina de Cuba – amely az egész

<sup>28</sup> ¡ Por la Victoria Popular! La Habana, 1939. 57–60.

<sup>29</sup> Mayo, J.: Dos décadas de lucha contra el latifundismo. La Habana, 1980, *Regalado*: i. m. 107–110., 122–126., Las clases y la lucha de clases en la sociedad neocolonial cubana. La Habana, 1981. 182–185.

kubai parasztságot fel akarta sorakoztatni az autenticizmus zászlaja alatt – tevékenységét is.

Részint terjedelmi okokból, részint a téma sajátosságai miatt nem szólhatunk most bővebben a kommunista agrárpolitika legsikeresebb területéről, az agrárproletariátus szervezéséről, és anyagi és szociális követeléseiről egy részének érvényesítéséről az 1939-től újjászerveződő szakszervezeti mozgalom kereteiben. Különösen a Jesús Menéndez vezette Cukoripari Dolgozók Nemzeti Szövetsége (Federación Nacional de Trabajadores Azucareros) ért el számottevő eredményeket a bérkövetelések érvényesítése terén a negyvenes években.

Az 1940-es alkotmányt megelőző politikai vitákban a KP lényegében ugyanazokat a gondolatokat hangoztatta az agrárkérdésben, mint a haladó polgári erők, bár más hangsúlyokkal, radikálisabb megfogalmazásban. A kommunisták is azt követelték, hogy az állam vessen gátat a földek külföldi kézbe kerülésének és az alkotmány maximálja az egy tulajdonos (természetes vagy jogi személy) által birtokolható föld nagyságát. A KP álláspontja szerint a köztársaságnak olyan törvényekre van szüksége, amelyek elegendő földet biztosítanak minden egyes parasztcsalád megélhetéséhez. E cél érdekében az állami tulajdonban levő földeket vissza kell szerezni a latifundiumoktól (az állam vásárolja fel, s örökbérlés formájában juttassa a földművelőknek). A kommunisták is követelték a családi birtok nagyságának törvényes meghatározását – ez sem történt meg 1959-ig –, s az Autentikus Párthoz hasonlóan síkra szálltak a családi birtok elidegeníthetlenségéért.<sup>30</sup>

A KP – amely ekkor már a Népi Szocialista Párt (Partido Socialista Popular – PSP) nevet viselte – az 1944-es pártprogramban<sup>31</sup> fejtette ki legrészletesebben álláspontját az agrárkérdésben. A program bevezető része hangsúlyozta, hogy a párt a szocializmusért harcol és csak a szocializmus szüntetheti meg az ember ember által való kizsákmányolását. A szocializmus felé vezető harcban a párt törvényes eszközöket kívánt alkalmazni, s a néptömegek nevelését és napi követeléseik érvényesítését tekintette fő feladatának. A PSP programjának V. fejezete a kommunista agrárpolitika lényegének a parasztság félfüadális kizsákmányolásának, társadalmi gazdasági és kulturális elmaradottságának felszámolását tekintette. Hangsúlyozta a földosztás szükségességét, de a korábbiaknál konkrétabb földosztás kon-

<sup>30</sup> Vö.: Bases para el Proyecto de Constitución: Unión Revolucionaria Comunista. Folleto, 1939. 46 p., közli: *Pichardo*: Documentos. . . IV/2 285–312.

<sup>31</sup> Programa Socialista. La Habana, 1944. V. rész: La tierra y los campesinos. 15–17.

cepciót nem fogalmazott meg. Követelte viszont, hogy a bérletek időtartamát minimálisan tíz évben rögzítsék, s intézményesítsék a kisparaszi termékek államilag szabályozott áron történő felvásárlását. Sürgette a földbirtokok felső határáról szóló törvény kidolgozását (a kommunista képviselők több törvényjavaslatot is kidolgoztak erre vonatkozóan a negyvenes években), a Mezőgazdasági Fejlesztési Bank létrehozását, a parasztság lakáviszonyainak, iskoláztatásának javítását. Követelte azt is, hogy hozzanak létre „hivatalos centrumokat” a parasztság gépekkel való ellátására.

A negyvenes években a kommunisták a választási harcokra és a szakszervezetekre koncentrálták erőiket, s az agrárproblémával való szisztematikus, mélyreható foglalkozásra – bár a párt rádiója, sajtója, propagandája általában a paraszti sérelmek legkövetkezetesebb szószólója volt – nem maradt elegendő energia. A PSP KB egyik határozata önkritikusan meg is állapította 1952 májusában, hogy a párt ereje felszívódott a napi követelésekért vívott harcban és második helyre szorult a legfontosabb követelés: az agrárreform, a latifundium felszámolása és a földosztás.<sup>32</sup>

Hogyan vonhatjuk meg e vázlatosan ismertetett korszak agrárpolitikai harcainak mérlegét? A korszak legfőbb jellegzetessége, hogy nemcsak felszínre került a kubai agrárstruktúra és agrártársadalom végzetes deformációja a monokulturális gazdálkodás következtében, hanem világossá vált a monokultúra válságának megcsontosodása is az imperializmusnak alárendelt társadalmi, politikai berendezkedés keretei között. A harmincas évek elejétől a változtatás szükségessége is nemzeti méretekben fogalmazódott meg és a politikai élet egyik központi kérdésévé vált. A latifundiális gazdálkodásban érdekelt kubai uralkodó osztály egyetlen csoportja sem volt képes lényegi változtatások végrehajtására, de az agrárreform, a diverzifikálás, a vidéki iskolák stb. jeliszavát jól tudta kamatoztatni tömegbázis kiépítésére. A negyvenes évek végére azonban az ígéretek demagóg politikája kimerült. A PRC (A) nyolc évi kormányzása ráébresztette a kubai parasztság nagyobb részét arra, hogy nincs lényegi különbség a forradalmi múltjukat hangoztató autentikusok és Batista agrárpolitikája között. A baloldali parasztmozgalom megjelenése ezt az öntudatosulási folyamatot jelzi.

A kommunista mozgalom – az egyetlen erő, amely következetesen védte a szegényparasztok napi érdekeit – általánosságban felismerte az agrárválság megoldásának a módját, de nem sikerült olyan konkrét agrárprogramot kidolgoznia, amellyel egyértelműen maga mellett tudta volna felsoroztatni a vidéki szegénység tömegeit. Ez az osztályharc egy újabb korszakának a feladata maradt.

<sup>32</sup> Idézi: *Regalado*: i. m. 136.

LA CUESTIÓN AGRARIA EN LAS LUCHAS POLÍTICAS EN CUBA  
(algunos rasgos de la época 1930-1952)

La formación y el fortalecimiento de la monocultura — en que desempeñó un papel distinguido el capital norteamericano—deformó profundamente la estructura y la sociedad agraria. La crisis económica mundial de 1929-1933 trajo a la superficie con una fuerza elemental las deformaciones del sistema basado en la monocultura. Precisamente por eso pasó a ser una de las cuestiones centrales de la revolución democrático-burguesa de 1933-35 la reforma agraria: la abolición del latifundio, el reparto de tierras y la diversificación de la agricultura. Nacieron dos concepciones que merecen atención en el período revolucionario: la idea de la revolución agraria radical de los comunistas y el programa de Guiteras que enseñaba a largo plazo hacia el socialismo, también.

El período de 1935-52 es caracterizado por el agravamiento de la crisis agraria, hecho que queda demostrado por el censo agrario de 1946 también. Eso también contribuyó que después de 1935 la cuestión agraria seguía permaneciendo en el centro de las luchas políticas. Entre 1935-1952 ninguna fuerza política podía aspirar éxito si no puso por lema en cualquier forma el problema de la reforma agraria. Los comunistas en este período llegaron a ser representantes militantes de los intereses diarios del proletariado agrario pero no lograron elaborar un programa agrario concreto de fuerza irresistible. Sin embargo desempeñaron papeles en el desenvolvimiento del movimiento democrático de los campesinos pobres.

Los diferentes partidos burgueses trataron de sacar provecho político del problema de la reforma agraria pero en la realidad no hicieron prácticamente nada. El resultado positivo de la era es la constitución de 1940 que condenó el latifundio. La solución de la crisis estructural del sistema agrario cubano y el remedio de los agravios seculares del campesinado se aplazó a los años posteriores del triunfo de la revolución.



## A NEMZETBIZTONSÁG DOKTRINÁJA ÉS A GEOPOLITIKA A CHILEI FASISZTA RENDSZER IDEOLÓGIÁJÁBAN

A nemzetközi méretekben folyó osztályharcban – s ezzel mind az imperialista, mind az antiimperialista stratégia számot vet – nagy szerepet játszanak az ideológiai kérdések. Ezek fokozatos előtérbe kerülése napjainkban világosan megfigyelhető. Érvényes e megállapodás Latin-Amerikára is, ahol a hatvanas évek elejétől tett szert különleges jelentőségre az átfogó politikai elmélet igényével fellépő nemzetbiztonság doktrínája és a hozzá kapcsolódó geopolitika. „Azt gondoljuk – írja Antonio Cavalla mexikói politológus –, hogy az úgynevezett nemzetbiztonság ideológiája a jelenlegi korszakban közel került ahhoz, hogy az imperializmus és a nemzetközi burzsoázia hegemon szektorai globális ideológiájának szerepét betöltse.”<sup>1</sup>

A doktrína iránt megnyilvánuló kivételes figyelem magyarázata, hogy a latin-amerikai társadalmak alapvető problémáira keresi a választ. Többek között arra, milyen a viszony a biztonság és a fejlődés, a fejlődés és a nemzet valamennyi tagjának jólétét eredményező növekedés és a társadalmi haladás között. Robert MacNamara, az USA volt külügyminisztere, a Világbank elnöke, a kérdés egyik szakértője írja a hatvanas évek végén spanyolul is megjelent könyvében: „A biztonság-fejlődés, és fejlődés nélkül nincs biztonság. . . A fejlődés – a gazdasági, szociális és politikai haladás.”<sup>2</sup>

Golbery do Couto e Silva brazil katona-teoretikus, az egyik legnevezebb latin-amerikai geopolitikus számára is a Nemzetbiztonság az alapprobléma. A keresztény nyugat és a kommunista kelet között folyó totális, globális és permanens háború miatt erős nemzeti hatalom kiépítését javasolja. A biztonság követelménye azonban nála is ütközik a jólét és a szabadság iránti igénnyel. „A dilemma újból – hangsúlyozza – a jólét és a biztonság, ahogyan arra már Göring a múltban, . . . ismertté vált <több ágyú, kevesebb vaj> jelszavával rámutatott.”<sup>3</sup> Golbery a problémát úgy oldja meg,

<sup>1</sup> Cavalla, Antonio-Chateaux, Jorge: La Geopolítica y el fascismo dependiente. Casa de Chile, 1978. 119. old.

<sup>2</sup> MacNamara, Robert: La esencia de la Seguridad. Barcelona; México, 1969. 161. old.

<sup>3</sup> Golbery do Couto e Silva: Geopolítica do Brasil. Livraria José Olympio Editora, Rio de Janeiro 1967. 13. old.

hogy egy, a szabadság és a tömegek jóléte korlátozásán alapuló nemzetbiztonságot tételez fel. A hatvanas évek elejétől tehát a latin-amerikai uralkodó körök számára ismét döntő fontosságúvá vált a biztonság és a fejlődés egymáshoz való viszonyának, tartalmának, s az azt veszélyeztető tényezőknek a meghatározása.

Ehhez gazdasági, politikai és katonai segítségen túl ideológiai támogatást is kaptak az Egyesült Államoktól. Az USA-ban a II. világháború után hirdették meg a kommunizmus elleni harc kontinentális védelmét. Ennek jegyében jött létre 1947-ben az Amerikaközi Kölcsönös Segélynyújtási Szerződés (Riói Paktum) és 1948-ban az Egyesült Államok befolyását megszilárdító Amerikai Államok Szervezete.

A hidegháború éveiben az USA és a latin-amerikai államok vezető köreiből uralkodóvá vált a világ bipolaritásáról vallott koncepció. Ennek értelmében az emberiség két, egymással antagonisztikusan szembenálló részre szakadt. Ahogyan Golbery do Couto e Silva tábornokot idézve már említettük: a totalitárius marxizmus által uralt keletre és a keresztény civilizációt védő nyugatra. Ekkor alakul ki a nemzetbiztonságnak az a felfogása, amelynek középpontjában a kontinensnek a kommunizmustól való megvédése áll. Ebben az időben válik elfogadottá Nicholas J. Spykman-nak, az amerikai geopolitika atyjának a modern háborúról vallott felfogása is. Eszerint: a modern háború „totális háború, a nagy háborús erőfeszítés a katonai, a politikai, a gazdasági és az ideológiai tényezők kombinációja és integrációja. . . a totális háború permanens háború.”<sup>4</sup>

Spykman gondolatai hatottak a chilei geopolitikai képviselőire is. Cañas Montalva tábornokra éppen úgy, mint Pinochetre, aki 1976. szeptember 11-i Elnöki Üzenetében egészen konkrétan a marxizmussal szemben folytatott újszerű hadviselésről beszél. Meghatározza azonban a nemzetbiztonság lényegét is. Ennek értelmében: „A nemzetbiztonság . . . úgy jelenik meg, mint egy olyan koncepció, amely nem csupán az állam területi épségének, hanem különösen azoknak az alapvető értékeknek a védelmére hivatott, amelyek a nemzeti hagyomány lelkét adják, s amely nélkül maga a nemzeti identitás szűnne meg.”<sup>5</sup>

Igen lesújtó a munkásmozgalom ideológiájáról alkotott véleménye. „A marxizmus – mondja – nem egyszerűen a történelem folyamán létezett oly sok téves doktrína egyike. Nem. A marxizmus egy, a lényegénél fogva perverz doktrína. Azonkívül állandó agresszió ma a szovjet imperializmus szolgálatában. . .”<sup>6</sup> Pinochet nemzetbiztonság-felfogásából és marxizmus

<sup>4</sup> *Cavalla, Antonio-Chateaux, Jorge: La Geopolitica y el fascismo dependiente. Casa de Chile, 1978. 43. old.*

<sup>5</sup> *El Mercurio 1976. szeptember 12.*

<sup>6</sup> *Uo.*



ellenességéből következik korunk háborúiról alkotott – Golbery do Couto e Silva tábornokéval rokon – koncepciója. Ennek újdonsága abban van, hogy szükségességét a marxista eszmék térhódításával magyarázza és a kontinentális védelemmel szemben a belső felforgatás elleni harcot helyezi előtérbe. Mivel „. . . az állandó agresszió e modern formája a nem hagyományos háborúnak nyit teret, amelyben a területi inváziót az állam belülről történő ellenőrzésének szándéka helyettesíti. E célból – hangsúlyozza – a kommunizmus egyidejűleg két taktikát alkalmaz. Beszívárog egyrészt a szabad társadalom olyan életsejtjeibe, mint az egyetemi és értelmiségi központok, a munkásszakszervezetek, a nemzetközi szervezetek, – sőt, mint láthattuk – egyházi szervezetek.

Előmozdítja másrészt a zűrzavar valamennyi formáját. Az anyagi zűrzavart utcai zavargások formájában. A gazdasági zűrzavart demagógia és az inflációs nyomás eszközével. A társadalmi zűrzavart az állandó sztrájkokkal. Az erkölcsi zűrzavart az intrikák, a pornográfia és a család felbomlásának ösztönzésével. A lelkek zűrzavarát a szisztematikus osztálygyűlölettel. S mindezen aberrációk szintéziseként megjelenik és elterjed a terrorizmus. . . Ennek az általános zűrzavarkeltésnek a végső célja azoknak a társadalmaknak a gyengítése, amelyeket a vörös szekta nem ellenőriz, hogy egy alkalmas pillanatban megkaparintsa és a szovjet imperializmus új csatlósáivá változtassa azokat.”<sup>7</sup>

Latin-Amerikában a hatvanas években születtek meg a nemzetbiztonság idézett koncepciója alapján álló új típusú fasiszta-fasisztoid katonai rendszerek.<sup>8</sup> (Brazília 1964; Uruguay 1973; Chile 1973; Argentína 1976). A földrész legfejlettebb országaiban létrejött szélsőjobboldali diktatúrák legfőbb jellegzetessége, hogy a társadalom irányítása a hadsereg mint intézmény kezébe ment át. A fegyveres erők az uralkodó osztályok és a fasiszmus sajátos politikai illetve tömegpártjaként, az általuk kidolgozott ideológia alapján, meghatározott hosszú távú stratégiai célok elérése érdekében vették át és a dolgozó tömegek szuperkizsákmányolása, valamint brutális elnyomása révén gyakorolják a hatalmat.

A hadsereg előtérbe kerülésének közvetlen előzményei és okai az érintett országok esetében a függő állammonopolkapitalizmus rendszere ellentmondásainak kiéleződése, struktúráinak válsága, az ehhez kapcsolódó befelé forduló gazdaságfejlesztési politika lehetőségeinek kimerülése, a nemzetközi tőkés munkamegosztásban való hatékony betagozódás és korszerűsítés

<sup>7</sup> Uo.

<sup>8</sup> Természetesen ellenkező előjelű példa is akad. A nemzetbiztonság haladó koncepcióját a kontinensen a hatvanas-hetvenes években létrejött progresszív-nacionális katonai rendszerek (Panama 1968; Peru 1968; Bolívia 1971 stb.) képviselik.

történelmi szükségessége, valamint az uralkodó osztályok politikai-gazdasági hatalmát a néptömegek által veszélyeztető fenyegetések voltak. Chilében mindezen tényezőkön túl, különös súllyal esett latba a Népi Egység forradalmi reformpolitikájának a társadalom valamennyi szféráját átfogó, a rendszer jellegének megváltoztatására irányult szerkezetátalakító tevékenysége.

E rezsimnek léte és az általuk a hivatalos politika rangjára emelt „ideológiai határok”, valamint a kölcsönös kontinentalis függés elve újabb elemmel egészítette ki a nemzetbiztonság doktrínáját. Az ideológiai határok koncepciója szerint ugyanis az egyes államok közötti határt nem a természetes országhatárok képezik. A valóságos határ az ideológiák között húzódik. Ezért tekinthető jogosult „védelmi intézkedésnek” a más államok belügyeibe való, a társadalmi status quot fenntartani szándékozó imperialista-szubimperialista beavatkozás és a fasizmus exportja is. Álljon itt igazolásképpen egy rövid, a brazil junta által adott megfogalmazás: „A nemzeti szuverenitás merev ortodox koncepcióját abban az időben fogalmazták meg, amikor a nemzetek mind a maguk felelősségére cselekedtek és nem vállaltak semmiféle kötelezettséget közös célok elérésére való együttműködésre. . . . Ma, különösen az amerikai kontinensen, a történelmi fejlődés és az eszmék fejlődése új értelmet visz a nemzetközi jog tételének klasszikus értelmezésébe . . . az államok természetes határai elavultak és helyettük az ideológiai határokat kell előtérbe állítani.”<sup>9</sup>

Ugyancsak brazil megfogalmazásban – Humberto Castello Branco tábornok 1964 júliusában megtartott beszéde alapján vált általánosan – Pinochet által is – elfogadottá a kölcsönös kontinentalis függés eszméje, mint a nemzetbiztonság doktrínájának egy alkotóeleme. „Brazília<sup>10</sup> külpolitikája nem lehet független, mert a függetlenség koncepciója csak meghatározott gyakorlati feltételek között érvényesül. A jelenlegi körülmények között, amikor a világon két ellentétes politikai és ideológiai koncepciójú hatalmi pólus áll egymással szemben, a függetlenség megóvása szükségessé teszi a *kölcsönös függőség* bizonyos fokának elfogadását katonai, gazdasági vagy politikai téren is. Külpolitikában Brazília nem kerülheti el az alapvető választást, s ezt a nyugati demokratikus rendszer kulturális és politikai hagyományaihoz való hűségünk szabja meg.”<sup>11</sup>

Mint látható, a nemzetbiztonság koncepciója az idők folyamán változásokon ment át. Tartalma, „illetékességi köre” kiszélesedett, elmélyült, újabb elemekkel bővült. Ezt ismerték fel a Katonai Junta létét igazolni kívánó

<sup>9</sup> Béke és Szocializmus 1967. 2. szám 86. old.

<sup>10</sup> Értsd: Argentína, Chile, Uruguay stb.

<sup>11</sup> Béke és Szocializmus 1964. 4. sz. 61. old.

chilei teoretikusok is. A diktatúra egyik legnevesebb apologetája, Sergio Miranda Carrington hangsúlyozza például, hogy „Az utóbbi években a nemzetvédelem” elavult koncepcióját gyorsan felváltotta a „nemzetbiztonság” doktrínája.”<sup>12</sup> Carrington különböző jogi érvekkel és fejtegetésekkel végülis a hadsereg bölcs mérlegelésére bízta annak eldöntését, mikor forog fenn a törvényesség és az alkotmányosság megsértésének esete. Ekkor a fegyveres erők önhatalmúlag beavatkozhatnak az eseményekbe, mondja. Pablo Baraona Urzua<sup>13</sup> gazdasági oldalról vizsgálja a nemzetbiztonságot, s megállapítja: „Kétségtelenül, a nemzetbiztonság tárgya. . . tágabb a terület védelménél. . . A biztonság célja. . . a nemzeti és gazdasági örökség védelme. És ez több, mint a pusztta terület. Ez a nemzeti jövő védelme, amelynek kétségkívül politikai többséget kell alkotnia.”<sup>14</sup> Baraona felfogása tehát – amint ebből az idézetből is kitűnik – olyannyira megegyezik Pinochetével, hogy helyenként a stiláris azonosság határát súrolja. S ez nem a fordító hibája.

A Juntát támogató polgári ideológusok közül Ricardo Cox egyetemi tanár gondolatai a legfigyelemreméltóbbak. Felfogása szerint Chilében a nemzetvédelem egy különleges esetéről van szó. „Általában a nemzetvédelmet azonosítják a külső védelemmel. Ezért a Fegyveres Erők viselik a specifikus felelősséget. A Fegyveres Erők e küldetésének következménye politikai semlegességük; az, hogy nem vesznek részt a politikai életben. . . De szögezzük le, hogy a nemzetet esetenként meg kell védeni belülről is.”<sup>15</sup> S erre, más eszközök és erők híján ismét csak a hadsereg az alkalmas. Az államnak ugyanis a demokráciára épülő közjó eszméjét kell szolgálnia. A demokrácia azonban demagógiává válhat, eltorzulhat, degenerálódhat, mivel „. . . a demokrácia és a demagógia nem formájukban különböznek, az azonos, hanem szellemiségükben; inspirációjuk az, ami annyira különböző és ezért összeférhetetlenek.”<sup>16</sup> A marxizmus az abszolút demagógia, hangoztatja, a közjó és az általános érdekek helyett az osztályharcot hirdeti és összekeveri a többségi osztályt a társadalommal és csoportérdekekre bontja a nemzeti közösség általános érdekét, „a demokrácia – hangsúlyozza – a nép kormányzása képviselői útján, a közjó érdekében”.<sup>17</sup>

<sup>12</sup> *Carrington Miranda, Sergio*: Las Fuerzas Armadas en el ordenamiento jurídico chileno. Fuerzas Armadas y Seguridad Nacional. Ediciones Portada. Santiago de Chile, 1973. 40. old.

<sup>13</sup> Pablo Baraona Urzua egy ideig a Junta gazdasági minisztere is volt.

<sup>14</sup> *Baraona Urzua, Pablo*: Economía y Seguridad Nacional. Fuerzas Armadas y Seguridad Nacional. Ediciones Portada. Santiago de Chile, 1973. 151. old.

<sup>15</sup> *Cox, Ricardo*: Defensa Social Interna. Fuerzas Armadas y Seguridad Nacional. Ediciones Portada. Santiago de Chile, 1973. 73. old.

<sup>16</sup> Id. mű, 77. old.

<sup>17</sup> Id. mű, 94. old.

A Ricardo Cox-féle demokráciát meg lehet védeni a normális intézményesség segítségével, de kivételes úton is. Chile – s tegyük hozzá – a latin-amerikai újtípusú (fasiszta) katonai diktatúrák esetében ez utóbbiról van szó.

Mindezeknek a tényezőknek a figyelembevételével hogyan összegezhajük e rendszerek elvi alapját képező ideológia fő jellegzetességeit?

A hatvanas években a latin-amerikai kontinensen előtérbe kerülő, az USA imperializmus, a nemzetközi monopoltőke és a helyi oligarchia legreakciósabb köreinek érdekeit megfogalmazó doktrina legfontosabb jellemzője: a jelzett időszakban a világgazdasági változások, a nemzetközi és a hazai politikai-ideológiai viszonyok, és osztályharc kihívásaira a politikai elmélet terén adott reakciós, ellenforradalmi válasz. Lényeges vonása a nemzetbiztonság e koncepciójának az antimarxizmus, a demokrácia és szovjetellenesség, a tekintélyuralmi-fasiszta államberendezkedés megteremtésére irányuló törekvés, a nacionalizmus konzervatív-, szélsőséges, agresszív változata, az osztályharc tagadása, valamint a geopolitikaóhoz és a „klasszikus fasizmus” gondolatvilágához kapcsolódó faji elemek megjelenése és a szerves állam szociál-darwinista felfogása.

A nemzetbiztonság doktrinája jelenlegi világunkat ideológiailag két kibékíthetetlen részre – nyugati kereszténységre és keleti kommunizmusra – osztja. Köztük – hirdeti – permanens, totális és globális háború folyik. A modern technika azonban nem tesz lehetővé közvetlen konfrontációt az ellentétes felek főerői között, mert ez az emberiség kipusztulásával fenyeget. E koncepció szerint az ellenségesség a belső felforgató tevékenységben ölt testet. A latin-amerikai országok oly mértékben tárgyai a belső felforgatásnak, amilyen mértékben „a nyugati” politikai tömb részei a nemzetközi kommunizmus elleni harcban. Ezért a valóságos határvonal nem az egymással kölcsönös függésben lévő latin-amerikai országok, hanem az eltérő ideológiák között húzódik. E nemzetek és társadalmak biztonsága állandó veszélyben van, mert hatalmas külső erők (szovjet-imperializmus) bizonyos belső erőket felhasználva (kommunista pártok pl.), azok beszívargása révén támadják ezen államok stabilitását és létét. „Következésképpen nincs más alternatíva, minthogy a Fegyveres Erők átvegyék az állam politikai vezetését a nemzeti jelleg megóvását és a biztonság megvédését.”<sup>18</sup>

A nemzetbiztonság doktrinájához a legszorosabban kapcsolódik a latin-amerikai hadseregek katonai akadémiáin kidolgozott geopolitika elmélete is. Ez – amint arra már utaltunk – a szociáldarwinizmus jegyében az államot biológiai organizmusként fogja fel, s a földrajzi-éghajlati viszonyokból és

<sup>18</sup> *Briones, Alvaro: Economía y Política del fascismo dependiente. Siglo XXI. Editores S. A. Mexico, 1978. 306. old.*

körülményekből von le a társadalmi-politikai berendezkedésre, valamint az egyes emberfajok és civilizációk sajátosságaira, alsóbb és felsőbbrendűségére vonatkozó következtetéseket. Emellett a geopolitika a nemzetbiztonsághoz kapcsolja az uralkodó körök agresszív, hódító, terjeszkedő törekvéseit is: „. . . a geopolitika számára az állam nem valamiféle törvényesen létrehozott szerkezet, – írja Pinochet –, hanem éppen ellenkezőleg, úgy tekinthető, mint egy organizmus. Él! Alá van vetve bizonyos törvényeknek, természeti behatások alanya, éppen úgy, mint bármilyen más állati szerkezet. Következésképpen egy állam esetében is tapasztalhatók bizonyos jelenségek: a születés, a növekedés, a halál, a kiterjeszkedés, a betegség és megöregedés, mint minden élőlénynél.

. . . a szerves állam koncepciója, annak szuperszemélyiségként, mint a társadalmi fejlődés legmagasabb fokaként való figyelembevétele a geopolitika elfogadott, szerves része.”<sup>19</sup> Pinochet organikus államfelfogása természetesen nem hat az újdonság erejével. A chilei junta vezére átveszi Rudolf Kjellen svéd geopolitikus *Az állam mint organizmus* című 1916-ban megjelent könyvének gondolatait. A legszorosabban kapcsolódik továbbá a német – később a náci – geopolitikai iskola Ratzel és Haushofer képviselte felfogásához is. Pinochet az állam növekedése, terjeszkedése, fejlődése koncepciójának elfogadásával ugyanis eljut az „élettér elmélet” (*espacio vital*) hirdetéséig. Nagy gondot fordít a továbbiakban e kivételes helyzetben lévő hatalmi szervezet vizsgálatára.

Szerinte három államalkotó tényezőről beszélhetünk. A térről vagy területről, az ott élő népességről avagy embertömegről, – amelyek között a vér-föld kettős eleme sajátos lelki kapcsolatot teremt – s a szuverenitásról. Az utóbbi az állam-nemzetet formáló nép és terület viszonyban az öszekötő láncszem szerepét tölti be. Az állam ugyanakkor „. . . szerkezetében egy amőba felépítéséhez hasonló”<sup>20</sup> – írja. Mint sejt rendelkezik egy külső réteggel, burokkal (határ), egy központi maggal (*heartland-nucleo vital-életközpont*) és egy közbenső övezettel (*hinterland-hátország*). Mivel az állam többsejtű élőlény, a negyedik szerkezeti elem a kommunikációs hálózat, az, amelyik az idegpályákhoz és a véredényrendszerhez hasonlóan biztosítja e részek közötti kapcsolatot.

A meglepő asszociáció-sor ellenére Pinochet azt állítja, hogy „A geopolitika a politikatudományok egy ága, amely földrajzi, szociológiai, gazdasági, stratégiai és katonai ismereteken alapul, ismeri a múltat és a jelent, együttesen tanulmányozza egy meghatározott területen szervezett ember-

<sup>19</sup> *Pinochet, Augusto: Geopolítica*. Editorial Andrés Bello, Santiago de Chile 1974. 208. old.

<sup>20</sup> Id. mű, 30. old.

tömeg életét és fejlődését, elemzi sokoldalú és kölcsönös hatásait (vérföld), hogy következtessen céljaikra, tanulmányozza terveiket, a nép jövőbeni nagyobb jóléte és boldogsága céljából.”<sup>21</sup>

Van azonban egy másik funkciója is a geopolitikának. Ennek lényege, hogy „. . . a politikai vezető számára olyan tudományt hozott létre, amelyet az felhasznál annak a politikai célnak a meghatározására, — s itt visszakanyarodunk az előző idézet gondolatmenetéhez —, amely az általa vezetett nép boldogságának és jólétének eléréséhez szükséges.”<sup>22</sup>

A hivatkozásokból egyértelművé válik a társadalmi biologizmus tézisének tarthatatlansága mellett a kifejtett gondolatok demokrácia-ellenessége, reakciós, expanziós töltése és a Führer-elv egyfajta megjelenése.

Pinochet tábornok politikai filozófiájában azonban megjelennek — s szintén a német hatást tükrözik — a fajelmélet földrajzi-természeti viszonyokból levezetett tételei is. A minőségi értékhierarchia csúcsára ő is a fehér embert helyezi. Ám e csoporton belül is különbséget tesz fejforma, haj és szemszín alapján az északi faj egyedei (germánok — Sz. I.) és a kelta-szlávok között. Megállapítása szerint más-más fajok esetében ugyanaz a földrajzi környezet az embercsoportok értékeitől függően eltérő eredményekhez vezet. „Miközben a hosszúkás fejformájú szőkék filozófusokat, gondolkodókat, művészeket stb. produkáltak, addig ugyanazon zónában a rövid koponyájú kelta-szlávok nem értek el olyan szellemi csúcspontot.”<sup>23</sup>

Saját országában — hangoztatja — „hála a chilei klimatikus viszonyoknak a fekete faj nem fejlődött.”<sup>24</sup> Helyette „A XIX. században az indián-spanyol egység eredményeképpen összekeveredve különböző külföldi fajokkal, jött létre egy sajátos fizikai, erkölcsi és intellektuális karakterrel rendelkező fajta, amelyet találónan chilei fajnak nevezhetünk.”<sup>25</sup>

Arról ugyan nem nyilatkozik, hogy hol foglal helyet ezen az értékskálán a „sajátos fizikai, erkölcsi és intellektuális karakterrel rendelkező” chilei fajta. Feltételezzük azonban — a tábornok és a más politológus honfitársai kijelentéseiből arra következtethetünk, hogy hazájuk népét a legmagasabb kategóriába sorolják. Erre utalnak a chilei hadsereg háborús hagyományainak dicsőítése, a kiválasztott harcos felsőbbrendű népre történő hivatkozás. Ezt hangsúlyozza a Nemzeti Gondolat című gyűjteményes kötetben megjelent

<sup>21</sup> Id. mű, 44. old.

<sup>22</sup> Id. mű, 23. old.

<sup>23</sup> Id. mű, 148. old.

<sup>24</sup> *Pinochet, Augusto: Síntesis Geografía de Chile 2 a ed. Aumentada y corregida. Instituto Geográfico Militar. Santiago de Chile, 1963. 59. old.*

<sup>25</sup> Id. mű. 57. old.

tanulmányában Enrique Campos Menendez is, aki leszögezi: „Semmi kétség. . . a chilei háborús nemzet.”<sup>26</sup>

Saját népe szupremációjának hangoztatásából egyenesen következik a katonai hatalomátvétel első percétől fenn hirdetett „a kontinens első nemzetei egyike hivatás” betöltésének szükségessége, valamint Chile földrajzi helyzetéből adódóan a Csendes-óceán déli részén a tengeri hatalom megszerzése. A geopolitika más képviselőihez hasonlóan szoros összefüggést tételez fel Pinochet az éghajlati-domborzati viszonyok és az emberi fajok képessége, jelleme, civilizációja, kultúrája, valamint az általuk létrehozott államok jellege, ereje, és nagysága között. „A hegyvidéki népek – írja – hagyomány tisztelők, elleneznek minden reformot; individualizmus lakozik bennük; a függetlenség szellemével rendelkeznek és vitézül ellenállnak mindenféle hódító vagy expanzív törekvésnek.”<sup>27</sup> Az általuk létrehozott államokat a politikai regionalizmus (Svájc, kantonrendszer) és a nagy autonómia (görög poliszok) jellemzi. Szeparatisták. Nehéz velük egységes köztársaságot teremteni. Ezzel szemben a síkságok és az ott élő népek alkalmasak a nagy kiterjedésű birodalmak létrehozására. „Közismert – írja Pinochet –, hogy a síkságok lakossága szívesen fogad minden újítást még akkor is, ha nem fűződik hozzá igazi érdekük, sem hasznuk. Felületesebb lelkeség irányítja tetteiket. . . és számtalan esetben lemondanak sajátos alkatukról a külföldi hódító javára.”<sup>28</sup> Szerephez jutnak az emberfajta minőségi tulajdonságainak és államaik fejlettségének meghatározásában a folyók, a tengerek, a hőmérsékleti viszonyok, a flóra és a fauna, valamint a rendelkezésre álló anyagi javak bősége avagy éppen szükségessége is. Mivel az államok autarchiára törekszenek, ezeknek a tényezőknek nagy a jelentőségük az élettérhez jutás szempontjából.

Rendkívül fontos végezetül az emberi fajok között a civilizáció és a kultúra terén fennálló különbség. Ez még talán a biológiai meghatározottságnál is nagyobb jelentőségű – fejtegeti Pinochet. Egy nép igazi lelkesége a kultúrában lelhető fel. A kultúra ugyanis nem más – figyelmeztet –, mint „. . . azon szellemi ismeretek és anyagi vívmányok összessége, amelyet az embercsoportok az idők folyamán állandó fejlődés útján elértek és amelyet nemzedékről-nemzedékre átörökítettek.”<sup>29</sup>

A kultúra adja tehát az emberfajok igazi lelkeségét. A civilizáció ezzel szemben a tanult mechanizmusok összessége.

<sup>26</sup> Campos Menendez, Enrique: Las perspectivas del nacionalismo. Pensamiento Nacionalista. Editora Nacional Gabriela Mistral Ltda. Santiago de Chile 1974. 12. old.

<sup>27</sup> Pinochet, Augusto: Geopolítica. Editorial Andres Bello, Santiago de Chile, 1974. 82. old.

<sup>28</sup> Id. mű, 83. old.

<sup>29</sup> Id. mű, 149. old.

Minden nemzet-állam arra törekszik, hogy előrehaladjon a biztonságos fejlődés útján. Ehhez magasan kvalifikált kiváló egészséges ember-sejtekre van szükség. A politikai vezetésnek gondolnia kell ezért az adott népesség minőségének javítására is. „Ha szükséges – hangsúlyozza – bevándorlókat kell hozni, hogy e folyamat az állam számára kedvező legyen, hogy ezek gyökeret verjenek a területen, vérük keveredjen az őslakosokéval, eszköz-ként javítva ezáltal a népesség faji értékét.”<sup>30</sup>

Fejtegetéseinket e ponton lezárjuk. Befejezésül két dolgot szeretnénk hangsúlyozni. Az első: a nemzetbiztonság reakciós felfogása és különösen a (pinocheti) geopolitika vázolt tételei megerősítik az irracionális filozófiájáról Lukács György által írottakat: „... a filozófia színvonal-süllyedése társadalmilag meghatározott szükségszerű jelenség. Nem Rosenberg filozófiai személyiségének alacsonyabb értéke döntő, teszem, Nietzschehez képest. Ellenkezőleg: épp erkölcsi és értelmi alacsonyabbrendűségénél fogva lett Rosenberg a nemzeti szocializmus alkalmas ideológusává. Ha pedig a fent jelzett stratégiai visszavonulás Nietzschehez vagy Spenglerhez ismét filozófiai offenzívává erősödnek, élharcosa – történeti szükségszerűséggel – filozófiailag még alacsonyabb színvonalat képviselne, mint Rosenberg: egészen függetlenül személyes képességeitől, ismereteitől stb. Mert egy ideológus filozófiai színvonalát végső fokon az határozza meg, milyen mélyen képes korának kérdéseibe behatolni, s ezeket a filozófiai absztrakció legmagasabb csúcására emelni, mennyire engedi meg annak az osztálynak az álláspontja, amelynek talaján áll, hogy ezekben a kérdésekben a mélységbe és legvég-sőig hatoljon.”<sup>31</sup>

Lukács György szavai e vonatkozásban is annyira lényegét érintőek, hogy Rosenberg helyett akár Pinochetet, Nietzsche helyett akár Rudolf Kjellent, Spengler helyett akár Golbery do Couto e Silva is mondhatnánk.

A másik általunk hangsúlyozni kívánt dolog: a nemzetbiztonság doktrínája, és a geopolitika társadalmi hatásával kapcsolatos. Ismerve, elfogadva és egyetértve a lukácsi gondolatokkal, mégsem intézhetjük el egyszerű kéz-legendéssel ezt az ideológiát és ezt az áltudományt. Többek között azért nem, mert hatalmas, – jóllehet erőszakon alapuló – anyagi erő áll mögöt-tük és hatásosan alkalmazott manipulációval tömegbefolyásra is szert tesz-nek és tehetnek. Erre pedig azért is módjuk van, mert a társadalmi-gazdasági fejlődés valóságos problémáira (elmaradottság, növekedés, fejlődés, bizton-ság, jólét, közjó, az állam szerepe e folyamatban, stb.) adnak – ámbár fél-revezető és hamis –, de átmenetileg hatásosnak tűnő és hihető válaszokat.

Éppen ezért elengedhetetlenül szükséges és fontos ezeknek az ideoló-giáknak a sajátosságait, ellentmondásait, társadalmi bázisát valamennyi eset-ben egyedileg feltárni és vizsgálni.

<sup>30</sup> Id. mű, 148. old.

<sup>31</sup> Lukács György: Az ész trónfosztása. Magvető, 1978. 14. old.



LA DOCTRINA DE SEGURIDAD NACIONAL Y LA GEOPOLITICA EN LA  
IDEOLOGIA DEL RÉGIMEN FASCISTA DE CHILE

En la lucha de clases de envergadura internacional las cuestiones ideológicas desempeñan un papel relevante. El pasar a primer plano de éstas es claramente observable en nuestros días. Esta constatación es válida para América Latina también, donde desde principios de los años sesenta la doctrina de la seguridad nacional y la geopolítica ligada a ella adquirieron una importancia particular con la exigencia de una teoría política general.

Para los medios dominantes de América Latina en aquel entonces llegó a tener una importancia decisiva la definición de las correlaciones, del contenido y de los factores perjudicadores de la seguridad y del desarrollo. Para definir éstos, ellos recibieron además del apoyo económico, política y militar una ayuda ideológica de los Estados Unidos.

La concepción reaccionario de la seguridad nacional — cuyo contenido iba modificándose en el transcurso del tiempo — puede ser considerada como una respuesta antirrevolucionaria dada en el terreno de la teoría política a los desafíos de los cambios de la economía mundial, a los de las condiciones interiores política-ideológicas y a los de la lucha de clases.

Está en un vínculo estrecho con la doctrina de la seguridad nacional la teoría de la geopolítica, elaborada en las academias militares de los ejércitos latinoamericanos que está teñida por la influencia del sueco Kjellen y de los alemanes nazis Ratzel y Haushofer también.

La ponencia analiza estos dos elementos importantes del sistema de teorías del fascismo de Chile.



## **NEGYEDIK RÉSZ**



## A TÖRTÉNETTUDOMÁNY DR. FRANCIÁRÓL

Nem véletlen, hogy Dr. Francia diktatúrájának értékelése már másfél évszázada éles viták tárgyát képezi. Megítélésében teljesen ellentétes vélemények születtek. Ez nemcsak az egyes szerzők tendenciózusságával és néha alaptalan pozitív vagy negatív értékelésével magyarázható, hanem az adatok, források szűkösségével is. A történészek sokszor teljesen elfogult kortárs véleményeket is elfogadtak, melyek egyik történeti műből a másikba kerültek át. A 19. század első évtizedei paraguayi történelmének kutatása és bemutatása ezért nem könnyű vállalkozás.

Egyetlen latin-amerikai államot sem övezett olyan nagy figyelem a 18. században a szubkontinensen és Európában, mint Paraguayt. Ez a tény elsősorban a jezsuita missziókkal volt kapcsolatban, melyek maguk is nagy vitákat váltottak ki (pl. Muratori, Charlevoix, Lozano, Ibañez, Dobritzshoffer művei).

Különösen a jezsuita állam érdekelte a forradalom előtti Franciaország gondolkodóit (Montesquieu, D'Alambert, Diderot, Helvetius, Mably).<sup>1</sup> Az Enciklopédiában nagy helyet szenteltek Paraguaynak, s Voltaire a Candide-ban három fejezetben is foglalkozott a paraguayi jezsuita állammal.

A 19. században főleg külföldi utazók írtak Paraguayról. De ők elsősorban a természeti körülményekről írtak, a társadalmi problémákkal kevésbé foglalkoztak.<sup>2</sup>

Az 1811-es „májusi forradalom” után hamarosan elapadtak a Paraguayból érkező hírek. Belgrano hadjáratáról és az ezt követő eseményekről ugyan még kijutottak hírek az országból, de a függetlenség kihirdetése után Paraguay külkapcsolatai drasztikusan lecsökkentek, és ezzel együtt majdnem teljesen megszűnt az információk kiáramlása is az országból. (Az információhiánnyal magyarázható, hogy még a szomszéd államokban is téves elkép-

<sup>1</sup> *Charlevoix: Historia del Paraguay, 1746. R. Southely: A tale of Paraguay. London, 1825.*

<sup>2</sup> *Felix de Azara: Voyages dans l'Amérique meridional. . . depuis 1781 jusqu'en 1801. Paris, 1809. J. C. Davie: Letters from Paraguay. London, 1805.*

zelésekkel rendelkeztek arról, mi is történik Paraguayban.) Paraguayt a titokzatosság köntösébe burkolta az új diktátor, Dr. Francia. Jól illusztrálja ezt Funes<sup>3</sup>, aki Belgrano hadjáratával bezárólag elég részletesen ír az eseményekről, de az ezt követő történésekről nincsenek adatai.

Az első híradások a paraguayi forradalomról és Dr. Francia kormányzásáról észak-amerikai diplomaták tollából származtak. Később, a függetlenségi háború győzelme után az USA érdeklődése megnőtt Dél-Amerika iránt. Kormánymisszió indult Latin-Amerikába, hogy tájékozódjék a helyzetről.

E misszió tagjai írtak Paraguayról, ki bővebben, ki szűkszavúbban.<sup>4</sup>

H. M. Brackenridge *Voyage to South America* című művében például elismeri a Francia uralma alatt a paraguayiak közötti ellentéteket, és nemcsak azzal magyarázza, hogy a meszticek, a paraguayi elit elégedetlen volt Buenos Aires gazdasági aspirációival. Fontos okként említi a nyelvi különbségeket is, ugyanis Paraguayban a lakosság nagy része a guarani nyelvet beszéli, míg a Rio de la Plata többi országában hivatalos nyelv a spanyol. Tehát igyekezett társadalmi (etnikai) okokat is keresni Paraguay akkor különösnek ható politikájának magyarázatára.

1824-ben Londonban a *Morning Chronicle* névtelen cikket közölt Paraguayról.<sup>5</sup> Ez egy apologetikus cikk, amelynek írójáról sokat vitatkoztak. Valószínű, hogy Francia vagy egy általa megbízott személy lehetett a szerző. Azonban sok adata nem felel meg a valóságnak. A szerző szerint Paraguayt idilli viszonyok jellemzik, ez nemcsak a természeti viszonyokra, hanem a politikai helyzetre is vonatkozik.

Kevés információ került forgalomba Paraguayról, s ez lehetőséget adott számos spekuláció számára.

E korai információt adó írások közé tartozik Grandsir,<sup>6</sup> akit nem lehet azzal vádolni, hogy idilli képet festett a helyzetről. Négy levelet írt Paraguayból. Ezekben leírja tárgyalásait a paraguayi hatóságokkal, pozitívan értékelt a Francia uralmát, amely szerinte biztonságot és jólétet hozott a népnek. Később megjegyzi, hogy a diktátor megtiltotta Asunciónba való utazását és kitiltotta az országból. Utolsó, A. Humboldthoz írott levelében kiegészítő

<sup>3</sup> G. Funes: *Ensayo de la historia civil del Paraguay, Buenos Aires y Tucumán*. Buenos Aires, 1817.

<sup>4</sup> W. Stewart: *The South American Commission, 1817–1818*. HAHR 1929. No.1. p. 51–53. Rodney and Grahams: *The Reports on the Present State of the United Provinces of South America*. London, 1819. H. M. Brackenridge: *Voyage to South America*, Baltimore, 1819.

<sup>5</sup> Besztuzsev: *Sztatyji i pizma*. Moszkva, 1933. Alperovics: *Arkadia Novovo Szvéta*. Novaja i novejsaja isztorija, 1963/9.

<sup>6</sup> *Briefe aus Paraguay, mitgetheilt von Alexander v. Humboldt*. Stuttgart und Tübingen, 1825.

értésüléseket közölt. Nagyon pozitívan értékelte Franciát emberszeretetéért, elkötelezettségéért. Érdekes megjegyzése, hogy Francia a jezsuiták államformáját folytatja tovább. Ír Grandsir az elszigeteltség szükségéről is, a külföldiek helyzetéről, a népoktatásról, a helyi közigazgatási szervekről, a biztonságról.

Ezek az első külföldi források az 1820-as években rövid időre meghatározták Francia diktatúrájának értékelését. Európában először Besztuzsev írt Franciáról. A szovjet történészek közül sokan nem fordításnak, hanem Besztuzsev önálló művének tartják ezt a munkát. (Mirosevszkij, Matvejeva) Párhuzamot fedeznek fel Besztuzsev dekabrista érzelmei, az akkori oroszországi viszonyok és a cikk között. Ez a cikk azonban valójában fordítás, a Morning Cronicle 1824-es cikkének fordítása.

Grandsir utolsó levelét használta fel művében az utazó és irodalmár F. Denis<sup>7</sup>, aki több munkát is írt Portugália és Brazília történelméről. Nagy figyelmet szentelt Paraguaynak, foglalkozott Francia diktatúrájával, kritikusan elemezte ezt a rendszert, despotikusnak tartotta, felróta a polgári jogok hiányát, de elismerte az anyagi fejlődést, a társadalmi rendet, a tökéletes adminisztrációt és a közoktatás sikereit.

Am Grandsir leveleit hamarosan elfelejtették, mivel az 1830-as években új, hiteles beszámoló jelent meg Dr. Franciáról, J. R. Rengger és M. Longchamp svájci orvosok munkája.<sup>8</sup>

A két svájci 1818-ban indult el természettudományos expedícióra Paraguayba. Az országba 1819. július 30-án érkeztek meg. Francia is fogadta őket, és engedélyezte a kutatást az országban, teljes szabadságot biztosított számunkra. Hat év alatt bejárták majdnem az egész országot. Mindent megfigyeltek, nagyon sok információt gyűjtöttek össze az államról, Franciáról. 1825-ben hagyták el Asunciónt, amikor Francia megtudta, hogy az ellenzékét jelentő családokkal állnak kapcsolatban. 1827-ben pedig már Párizsban és Németországban is megjelent könyvük Paraguayról és Franciáról. Munkájuk nagy visszhangot keltett. Az orvosok kritikusan értékelték Francia tevékenységét. Bemutatták a diktatúra pozitív és negatív vonásait, igyekeztek hű képet adni a rendszerről. E könyv miatt Francia rosszul indulattal vádolta a két tudóst.

A 30-as évekig a svájci orvosok feljegyzései egyedüli forrásként szolgáltak Francia diktatúrájáról. Ezek után jelent meg az angol Robertson fivérek levelezése Paraguayról.<sup>9</sup> Míg azonban Renggerék mai ismereteink

<sup>7</sup> *F. Denis*: Résumé de l'histoire de Buenos Aires, du Paraguay et des provinces de la Plata. Paris, 1827.

<sup>8</sup> *J. R. Rengger et M. Longchamp*: Essai historique sur la révolution du Paraguay, et le gouvernement dictatorial du docteur Francia. Paris, 1827

<sup>9</sup> *J. P. and W. P. Robertson*: Letters on Paraguay vol. I–III. London, 1847.

szerint reális értékelést adtak, felsorakoztatták a Francia mellett illetve ellene szóló érveket is, a Robertson fivérek levelezésében a negatív értékelés dominál. Negatív elfogultságuk lehetett az oka annak is, hogy Francia kiutasította őket az országból. A Robertson fivérek 1812–15 között tartózkodtak Paraguayban, így az örökös diktatúráról még nem szolgálhattak információval.

Három kötetes művük 1815-ig taglalja az eseményeket, egy kisebb rész pedig már a kiutasítás után íródott. Ebben is általános értékelést adnak Paraguayról. Levelezésükön érezhető a Francia iránti gyűlölet, igyekeztek mind sötétebb színben feltüntetni a diktatúrát. Kegyetlen diktátornak, despotának ábrázolták Franciát, aki Paraguayban erőszakon és önkényen alapuló terrorista rendszert hozott létre. Hatásuk máig megfigyelhető a történeti irodalomban.

A korabeli kritikák azonban bírálták is a Robertson fivéreket egyoldalúan elmarasztaló értékelésük miatt.

Ez a vita készítette Thomas Carlyle történészt arra, hogy részletesebben foglalkozzék e kérdéssel, és megírja Doctor Franciáról szóló művét.<sup>10</sup> Ő alapvető forrásként Rengger és Longchamp művét használta fel, bár ez nem volt kielégítő számára. Kritika alá vette a két skót kereskedő, a Robertson fivérek levelezését is.

Carlyle szerint Francia volt az egyetlen ember, aki vezethette Paraguayt ebben az időben. Az ő hatalomra kerülésével jelentősen javult az ország helyzete (fejlődés a kereskedelemben, mezőgazdaságban, belső biztonság, közoktatás javulása). Elismeri, hogy Francia szigorú módszerekhez folyamodott, de nem ítélte el. Carlyle szükségszerűnek tartotta ezeket az intézkedéseket, csak így lehetett biztosítani az ország jólétét. Az első diktatúra pozitív funkcióit vizsgálta, s ez volt ítéletének alapja.

A múlt század 40-es éveitől egyre inkább negatív értékelések kezdtek eluralkodni Franciáról és diktatúrájáról. Először a nagy argentin író, publicista és államférfi, Domingo Faustino Sarmiento írt ilyen jellegű művet Franciáról.<sup>11</sup> Gyűlölte az elnyomást, a diktatúrát. Művét aktuálpolitikai megfontolások vezették. Ugyanis előképét és mintáját látta Rosas argentin diktátornak. Az argentin értékeléseknél ugyanakkor mindig számításba kell venni azt, hogy Paraguay hevesen szembeszállt Buenos Aires expanziós törekvéseivel. Az argentin függetlenségi tábor ugyanis Paraguay bekebelezésére törekedett, ami ellen elsősorban Dr. Francia lépett fel igen határozottan és sikerrel.

<sup>10</sup> *T. Carlyle: Critical and Miscellaneous Essays.* London, 1847.

<sup>11</sup> *D. F. Sarmiento: Facundo,* Buenos Aires, 1963.



Ebben az időben látott napvilágot E. A. Hopkins amerikai diplomata feljegyzése is a Francia halála utáni Paraguayról.<sup>12</sup> Ő 1845-ben Polk elnök megbízásából két hónapot töltött Paraguayban, majd még kétszer meglátogatta az országot, végül 1852-ben az USA konzuljává nevezték ki Asunciónba. Ebben a minőségében 1854-ig tartózkodott az országban.

Szerinte Paraguay kialakult helyzete és Francia diktatúrája a földrajzi elszigeteltséggel magyarázható. Francia tevékenységéből azonban ő is a negatív vonásokat emelte ki. Véleménye szerint Francia erőszakos úton szerezte meg a hatalmat, és ezt a továbbiakban az elszigeteltséggel próbálta megtartani. Francia uralma alatt szétrombolta az egyházat, a családot, tönkrement a kereskedelem és az államkincstár kiürült, a lakosság állandó rette-gésben élt.

Az 1850–60-as években már új, teljesen ellenséges hangulatú írások jelentek meg Paraguayról. Közéjük tartozik a paraguayi publicista és politikus, Manuel Pedro de Pena,<sup>13</sup> aki 1827-ben került börtönbe és csak Francia halála után szabadult ki. Később Lopez tanácsadójaként fontos szerepet töltött be az ország irányításában. Majd 1857-ben elhagyta Paraguayt és Buenos Airesben telepedett le. A sajtóban energikus, Francia ellenes kampányt folytatott. Gyűlölettel írt Franciáról, az ő követőinek tartotta a Lopez fivéreket is. E kampány talán a későbbi Paraguay elleni véres háború „ideológiai” előkészítését jelentette.

Az ebben az időben megjelent munkák közül kiemelkedik a francia tudós, Alfred Demarsay műve,<sup>14</sup> aki egy természettudományi expedíció tagjaként járt Paraguayban, de nemcsak a természettudományokkal foglalkozott. Hosszú cikket írt Franciáról is. Szemlélete jól illusztrálja a polgári liberalizmust, mely idegenül szemlélte az autarch gazdaságpolitikai kísérletet és az állam domináns szerepét a gazdaságban és a társadalmi életben. Ő is negatívan értékelt Francia diktatúráját, bár elismerte, hogy Francia elérte a lakosság növekedését, a földművelés, állattenyésztés és kézműipar fejlődését, de – és ezzel ellentmond saját magának – nem használta fel az ország anyagi és szellemi fejlődésének érdekében. Példátlanul kegyetlen rendszernek nevezi, amely alatt a paraguayi nép rendkívül szenvedett.

A paraguayi háború (1864–1870) után jelent meg C. A. Washburn műve Paraguay történetéről.<sup>15</sup> Washburn 1861-től az USA nagykövete

<sup>12</sup> *F. A. Hopkins: The Republic of Paraguay since the Death of the Dictator Francia, The American Review, 1847. szept.*

<sup>13</sup> *Cartas historicas de don Manuel Pedro de Pena. 1857–1858*

<sup>14</sup> *A. Demersay: Histoire physique, économique, et politique du Paraguay et des établissements des jesuites. Paris, 1864*

<sup>15</sup> *C. A. Washburn: The History of Paraguay vol. I–III. Boston–New York, 1871.*

volt Asunciónban. 1868-ban azonban ellenséges magatartás miatt kiutasították. A háborúban Paraguayra hárította a felelősséget, de ennek alapján az előző korszakokról is ilyen érzelmekkel nyilatkozott. Ő már össze tudta hasonlítani az eddig megjelent munkákat, alkalma volt Francia kortársaival is beszélgetni. (De mivel ők többnyire Francia ellenségei voltak, az adatokban igazában kételkedni lehet.)

Ezek alapján Washburn nagyon egyoldalú képet festett az 1810–1840 közti Paraguayról. Tagadta Francia részvételét a májusi forradalomban. Nem ismerte el tehetségét. Tagadta a kormányellenes összeesküvés létét is. Ezért a megtorlásokat is Francia önkényének tekintette. Ugyan elismeri, hogy az elszigeteltség alatt fejlődött a mezőgazdaság, ipar, de ezért nagyon nagy árat kellett fizetni. Csak szociális demagógia volt az alsóbb osztályok védelme, vélte. Francia tevékenységét a paraguayi nép szempontjából egyenesen károsnak ítélte.

Annak, hogy a 19. század második felében a negatív értékelések váltak dominánssá, oka a nemzetközi ellentétek kiéleződése volt a La Plata térségben, amely a paraguay háborúban (1864–1870) fejeződött ki. Legélesebben a liberális argentin történészek léptek fel Dr. Francia ellen. Közülük talán a legjelentősebb Bartolome Mitre.<sup>16</sup> Művében részletesen megvilágította Belgrano hadjáratának körülményeit. Szerinte ez volt az elindítója a paraguayi forradalomnak. Elismeri Francia tehetségét, de a legbarbárabb diktátornak nevezi.

Hasonló véleménnyel volt Mitre kortársa, Vicente Fidel Lopez is.<sup>17</sup>

A paraguayi háború idején adta ki könyvét José Manuel Estrada történész, államférfi és publicista.<sup>18</sup> Ennek függelékében foglalkozott az 1810–1840 közötti periódus történetével. Mint Francia és általában a diktatúra ellensége, a diktatúrában látta Paraguay szegénységének és bajainak fő okát.

Nagy figyelmet szentelt Francia államának a chilei szerzetes, José Ignacio Victor Eyzaguirre is.<sup>19</sup> A legsötétebb színekkel festette le Francia tevékenységét, magatartását a vallásos meggyőződés hiányával magyarázta.

Nagyon sok negatívum hangzott el Franciáról a paraguayi háború után, amikor nyilvánvalóvá váltak a háború katasztrofális következményei. A paraguayi Manuel Gondra hangsúlyozza a nép szerepét a forradalomban.<sup>20</sup>

<sup>16</sup> *Bartolome Mitre: Historia del Belgrano y de la independencia argentina.* Buenos Aires, 1960.

<sup>17</sup> *Vicente Fidel Lopez: Historia de la república argentina.* Buenos Aires, 1960.

<sup>18</sup> *J. M. Estrada: Ensayo histórico sobre la revolución de los comuneros del Paraguay en el siglo XVIII.* Buenos Aires, 1865.

<sup>19</sup> *J. I. V. Eyzaguirre: Los intereses católicos en América.* Paris, 1859.

<sup>20</sup> *Manuel Gondra: Hombres y letradas de America.* Asunción, 1942.

A szerző bírálja Francia politikáját és helyesli az 1819–21-es kormányellenes összeesküvést.

Dél-Amerika határain kívül főleg utazók, diplomaták, üzletemberek írtak Paraguayról. Így pl. a T. J. Page, egy észak-amerikai hajó parancsnoka megjegyzi, hogy Francia olyan bűnöket követett el, amelyek borzalommal töltik el a világot. Ezek közé sorolja a letartóztatásokat, bebörtönzéseket. De azt elismeri, hogy ebben az időszakban Paraguayban béke és nyugalom uralkodott, összehasonlítva a szomszéd országokban dúló anarchiával.

A. Deberle Dél-Amerika történetéről írott művében<sup>21</sup> „ázsiai türannosznak” nevezi Franciát. Vérszomjas természet, kegyetlenség és despotizmus, kielégíthetetlen hatalomvágy nyilvánult meg tevékenységében. Politikája egyáltalán nem ösztönözte a gazdaság fejlődését.

A sok elmarasztaló értékelés mellett ritkán hangzottak el Francia korszakát pozitívan értékelő vélemények. E kevesek közé tartozott J. B. Alberdi argentin gondolkodó, aki sok művében érintette e kérdést.<sup>22</sup> Összehasonlította Francia uralmát az 1844-es alkotmányos helyzettel. A kettő közül Francia uralmát tartotta jobbnak. „Korábban az ország Francia rabja volt, most pedig saját alkotmányának rabja.” – írja róla. Az 1860-as években sokat foglalkozott Franciával. Elismerte a diktátor tevékenységének negatív vonásait, de megjegyyezte azt is, hogy ezt mind a körülmények kényszerítették Franciára. Hangsúlyozta, hogy a diktatúrát és elszigeteltséget Buenos Aires hegemon törekvései hívták ki. Ezzel kapcsolatban megemlíti Francia sikertelen törekvéseit a politikai kapcsolatok felvételére Angliával.

Jóindulatúan nyilatkozott erről a diktatúráról a híres brazil publicista R. Barbosa.<sup>23</sup> Szembeállítja a paraguayi diktatúrát a többi dél-amerikai caudillo rendszerével. Hangsúlyozza Francia intellektuális felsőbbségét, a nép jólétéről való gondoskodást, rámutatott az országban uralkodó biztonságra és nyugalomra, bár megemlítette Francia emberi hibáit és gyengeségeit is.

Sajnos ezek az értékelések nem alapultak tudományos kutatásokon, dokumentumok elemzésén. Ezeket az értékeléseket többnyire politikai és személyes motívumok diktálták. Lényegében az 1840-es évektől egy különös „fekete legenda” terjedt el Franciáról, ezzel állt szemben a kevésbé tendenciózus „fehér legenda”, amelyet Carlyle indított el. Ezt magyarázza az a körülmény is, hogy a korabeli paraguayi dokumentumok többnyire hozzáférhetetlenek voltak. Az is tény, hogy nagyon sok dokumentum semmisült meg Francia halála után.

<sup>21</sup> A. Deberle: *Histoire de l'Amérique du Sud*. Paris, 1897.

<sup>22</sup> J. B. Alberdi: *Bases y puntos de partida para la organización política de la república argentina*. Buenos Aires, 1960.

<sup>23</sup> R. Barbosa: *Cartas de Inglaterra*. Buenos Aires, 1953.

1895-ben nyitották meg az asuncióni levéltárt. Ettől kezdve bővült a Franciáról szóló irodalom. A tudósoknak így lehetőségük nyílt a szélesebb körű kutatásra.

Nagy jelentősége volt Wisner de Morgenstern magyar származású hadmérnök 1923-ban megjelent művének.<sup>24</sup> Ez a magyar származású katona Dél-Amerikába emigrált és ott katonai szolgálatba állt. 1846 áprilisában Paraguayba került, ahol fontos katonai tisztségeket töltött be. Lopez megbízta, hogy gyűjtse össze a Franciáról szóló anyagot. A hármaskoalíció elleni háborúban 1868-ban fogságba esett. Még befejezetlen műve az ellenség kezébe került. Ezt több év múlva azonban kiadták. Wisner könyve nemcsak Francia életrajzával foglalkozik. A történelmi események keretében tárgyalja Francia tevékenységét, nagy forrásanyagra támaszkodva mutatja be azt.

A múlt évszázad utolsó harmadában egyre többen kezdtek foglalkozni a korabeli forrásokkal, dokumentumokkal, mindenekelőtt Paraguayban.

Elsőként Blas Garay nyúlt ehhez a témához ilyen módon.<sup>25</sup> Pontos ismertetést adott a kor eseményeiről. Elismerte a diktátor módszereinek kegyetlenségét, de hangsúlyozta, hogy csak így lehetett eredményt elérni.

Ilyen szellemben írt az eseményekről Cecilio Baez, jelentős politikus, diplomata és történész is.<sup>26</sup> Ő pozitivista volt, Spencer követője. A paraguayi történetírás liberális szárnyához tartozott, halálosan gyűlölte az önkényuralmat. Kezdetben hagyományos, egyoldalúan negatív módon vizsgálta Franciát. Ám elismerte, hogy a despotikus rendszer, a kegyetlen terror, az elszigeteltség biztosították a függetlenség megőrzését. De semmiféle szociális vagy gazdasági fejlődést nem ismert el. Később, amikor már többet foglalkozott a témával, megváltozott a véleménye. „Ensayo sobre el doctor Francia” című művében határozottan szembeszáll az argentin történészekkel, akik szerinte tévesen ítélték meg ezt a korszakot. Beaz megvilágításában Francia Rousseau követője és megrögzött forradalmár, messzetekintő államférfi volt. Kegyetlen módszerei, a szabadság és demokrácia hiánya mind a nemzeti függetlenséget próbálták biztosítani. Értékelésként konkrét példaként mutatta be, hogy a diktatúra nem volt elszigetelt jelenség a korabeli Latin-Amerikában. A történelmi körülmények követelték meg, hogy a fiatal államok meg tudják védeni függetlenségüket.

Ezt a hangnemet folytatta tovább munkáiban J. P. Benitez, aki már elérhető dokumentumokra alapozta művét.<sup>27</sup> Elítélte azokat a bírálatokat,

<sup>24</sup> *Wisner de Morgenstern: El dictador del Paraguay, José Gaspar de Francia.* Asunción, 1929.

<sup>25</sup> *Blas Garay: Compendio elemental de historia del Paraguay.* Asunción, 1929.

<sup>26</sup> *Cecilio Baez: Ensayo sobre el Doctor Francia y la dictadura en Sud-America.* Asunción, 1910.

<sup>27</sup> *J. P. Benitez: La vida solitaria del Dr. José Gaspar de Francia, dictador del Paraguay.* Buenos Aires, 1937.

amelyeket a gyűlölet ihletett. Továbbfejlesztette a Francia diktatúrájának történelmi szükségszerűségéről szóló tézist, és azt vetette fel, hogy az értékeléseknél vegyék figyelembe az adott körülményeket. Franciát forradalmárnak tartotta, aki a népre támaszkodva annak érdekében küzdött, de azok közvetlen beleszólása, részvétele nélkül. Erre utal az is, hogy párhuzamba állította Franciát Robespierre-rel.

Benitez könyvével majdnem egyidőben jelent meg J. C. Chaves paraguayi történész munkája.<sup>28</sup> Ebben Chaves bebizonyította, hogy Francia elszigetelődési politikája szükséges válasz volt Buenos Aires hegemon törekvéseivel szemben. Ezt a gondolatot fejlesztette tovább „El Supremo Dictador” című művében, amelyet Francia diktatúrájának legteljesebb és legalaposabb értékelésének tekinthetünk. A források nagy tömegét elemezve Chaves sokoldalú képet rajzolt Franciáról és diktatúrájáról.

E. Cardozo „El Paraguay independiente”<sup>29</sup> című könyvében kifejtette, hogy Francia politikája a társadalom nivellálódásához és osztályegyenlőséghez vezetett.

A 20. században a paraguayi történészek többsége elsősorban a diktatúra pozitív vonásait emelte ki.

Alonso Ibarra energikusan támadta a Franciáról szóló „fekete legendát”, rámutatott a kegyetlen módszerek szükségességére ahhoz, hogy letörjék a függetlenség ellenségeit. A diktatúra szerinte nem Francia hatalomvágyából született, hanem a nép többségének akaratából.

Ez a hangnem vonul végig J. A. Vázquez „El Doctor Francia visto y pido por sus contemporáneos” című könyvében is.<sup>30</sup> Vázquez a kortársak véleményeit gyűjtötte össze egy kötetbe.

Francia személyisége már a szépirodalomban is megjelent. Pl. az 1850-es évek elején adták ki egy angol író, E. C. Shepard Franciáról és a paraguayi forradalomról írott könyvét.<sup>31</sup> Ennek azonban kevés köze van a valósághoz. J. S. Bazán már verses művet írt Franciáról.<sup>32</sup>

Ezeknél jóval nagyobb mű az észak-amerikai E. L. White regénye,<sup>33</sup>

<sup>28</sup> J. C. Chaves: Historia de las relaciones entre Buenos Aires y el Paraguay 1810–1813. Asunción, 1952.

<sup>29</sup> E. Cardozo: El Paraguay independiente. Barcelona, 1949.

<sup>30</sup> J. A. Vázquez: El doctor Francia visto y oído por sus contemporáneos. Asunción, 1961.

<sup>31</sup> E. C. Shepard: Francia, a tale of the Revolution of Paraguay. London, 1851.

<sup>32</sup> J. G. Bazán: El dictador Francia y otras composiciones en verso y prosa. Madrid, 1887.

<sup>33</sup> E. L. White: El Supremo. A romance of the Great dictator of Paraguay. New York, 1967.

amelyben a szerző felhasználta a Robertson fivérek levelezését és Rengger – Longchamp munkáját is.

A híres W. S. Robertson a függetlenségi harc vezetőiről írott munkájában nagy figyelmet szentelt Franciának is. Megpróbálta bemutatni a diktatúra pozitív és negatív vonásait is. Franciát azok közé a forradalmi vezetők közé sorolta, akik a köztársaságért harcoltak. Bemutatta a kegyetlenségeket is, de hangsúlyozta, hogy Francia uralma alatt Paraguay jelentős fejlődést ért el a gazdasági életben, és biztosította az ország függetlenségét.<sup>34</sup>

L. W. Bealer Franciáról írott munkájában nagy megértéssel nyilatkozott a diktátor kül- és belpolitikájáról, rámutatva arra, hogy Francia törekedett a békére és a barátságra a szomszéd országokkal, és mindig betartotta a benemavatkozás elvét. Az elszigeteltség ebben a korban szükséges volt. Pozitívan értékelté Paraguay akkori gazdasági sikereit, a társadalmi rend biztonságát. Elismerte a szélsőséges intézkedések indokoltságát, de rámutatott, hogy ezek a módszerek nem voltak idegenek a szomszéd országoktól sem.<sup>35</sup>

Az 1960–70-es években Európában és Amerikában olyan tudományos munkák jelentek meg, amelyek már felhasználták az előkerült forrásokat, és ezek alapján kezdték elemezni a paraguayi forradalmat és Francia diktatúrájának fontos problémáit.

Nagy figyelmet szentelt ezeknek a problémáknak Günther Kahle.<sup>36</sup> Szerinte a nemzetté válásban nagy szerepet játszott Francia politikája. Nagyra értékelté Franciát hazafisága, igazságossága és becsületessége miatt.

A. Garcia Mellid argentin történész csaknem kritikátlanul, teljesen apologetikusan közelített Francia alakjához.<sup>37</sup> (Ez azért is érdekes, mert eddig főleg az argentin történészek támadták Franciát.) Garcia Mellid megállapította, hogy a diktatúra léte megfelelt a paraguayi nép igényeinek és akaratának. Szerinte Francia a függetlenség fanatikus híve volt, és szilárd gazdasági bázist tudott létrehozni.

Nagyon jelentős helyet foglalnak el a mai történetírásban a híres amerikai történészek, az Indiana egyetem professzorának, J. H. Williamsnek Franciáról írott munkái.<sup>38</sup>

<sup>34</sup> W. S. Robertson. Rise of the Spanish–American Republics. As told in the Lives of the Liberators. New York, 1961.

<sup>35</sup> L. W. Bealer: Francia, Supreme dictator of Paraguay. Washington, 1937.

<sup>36</sup> Günther Kahle: Grundlagen und Aufgabe des paraguayischen Nationalbewusstseins. Köln, 1962.

<sup>37</sup> A. Garcia Mellid: Proceso a los falsificadores de la historia del Paraguay, Buenos Aires, 1963–64.

<sup>38</sup> J. H. Williams: Paraguayan Isolation under Dr. Francia. A Re-evaluation. HAHR, 1972/1.

A legutóbbi évtizedekben megnőtt az érdeklődés a diktatúra politikai rendszere, szociális jellege és osztálybázisa iránt (Cardozo, Garcia Mellid, Ibarra, Vázquez).

Egyesek, idealizálva a helyzetet, egyenesen demokratikusnak nevezik a diktatúrát, Franciát pedig népvezérnek. „Állami szocializmus” rendszere jött létre Francia uralma alatt Sánchez Quell és P. H. Box szerint. Kahle szerint nem léteztek társadalmi osztályok, mindenki egyenlő volt, ugyanolyan jogokkal és kötelezettségekkel rendelkezett.

A Szovjetunióban Mirosevszkij a paraguayi forradalmi demokrácia vezetőjének nevezi Franciát, aki egy negyed századig irányította a forradalmi demokratikus kormányt, amely a parasztságra és a kispolgárságra támaszkodott.<sup>39</sup>

Ezt azonban többen bírálták. Elismerték a diktatúra haladó jellegét, de rámutattak arra, hogy a privilegizált osztályokra támaszkodott. (földbirtokosok, kereskedők, papok, hivatalnokok, katonák) Francia uralma szerintük a fehér kisebbség diktatúrája volt a színesbőrű lakosság felett.

Egy későbbi közös munkában a szovjet történészek már elvetették ezeket az értékeléseket (Latin-Amerika népei). Nemzeti, forradalmi diktatúrának minősítették e rendszert. De sajnos kissé sematikusak és ellentmondásosak ezek a megállapítások.

A 70-es években a Szovjetunióban keletkezett munkákban kifejeződik, hogy Francia diktatúrája a nép érdekeit képviselte, befejezetlen, felülről jövő forradalom volt. Célja a feudális rendszer megszüntetése és polgári reformok bevezetése volt.

A szovjet történészek közül M. Sz. Alperovics foglalkozik behatóan ezzel a kérdéskörrel. Több tanulmány és kisebb cikk után önálló monográfiában is kifejti a paraguayi történelemről, Dr. Francia diktatúrájáról vallott nézeteit.<sup>40</sup> A szerző igen jelentős bázisra támaszkodik: felhasználta minden olyan nyomtatott és eddig még nem publikált forrást, amelyek tartalmazzák az ország gyarmati és 19. századi történelmét. A könyvben külön fejezet foglalkozik a Paraguayról szóló művek kritikai áttekintésével.

Alperovics könyvében a Dr. Francia névvel fémjelzett korszakot állította a középpontba. Diktatúra volt-e az? Ha igen, akkor hogyan férnek össze a diktatúrával a bevezetett demokratikus reformok? A könyv válasz próbál adni arra a kérdésre is, hogyan jutott a kezdetben virágzó, fejlődő Paraguay az elmaradottság ma tapasztalható szintjére.

Alperovics szerint Francia diktatúrájának antifeudális és polgári forradalmi jellege volt, de meghatározó itt a korábbi gyarmati helyzet.

<sup>40</sup> *Mirosevszkij*: José Gaspar Francia – vozsgy paragvajszkoj revoljucionnoj demokracii 1814–1840. Voproszi isztorii, 1946/4.

<sup>41</sup> *Alperovics*: Revoljucija i diktatura v Paragvaje 1810–1840. Moszkva, 1975.

Mi az oka annak, hogy napjainkban és már a 19. század végén is olyan elmaradott ország Paraguay? Alperovics erre a kérdésre a bonyolódó külpolitikai helyzetben és az 1864–70-es háborúban találja meg a választ. A háborúban a paraguayi ipart szétrombolták, ugyanez történt az állami szektorral és a kistulajdonnal is. A politikai életben bekövetkezett fordulat is egyik oka az elmaradottságnak. Alperovics gazdag forrásbázison alapuló könyve több szempontból is figyelmet érdemel. Mindenekelőtt Francia uralmának – a korábbi sötét és negatív polgári értékelésekkel szemben – Alperovics nem tagadja uralmának negatív oldalait sem – nemzeti felszabadító, a polgári forradalmi jelleget öltő vonásainak hangsúlyozása fontos eredmény.

Napjaink paraguayi szépirodalmában Roa Bastos foglalkozik regényében – *Yo El Supremo* – Dr. Francia alakjával.<sup>41</sup> Roa Bastos úgy mutatja be Franciát mint diktátort, mint pl. Bolívert és San Martint. Paraguay és Brazília viszonya kapcsán érezteti a különbséget Francia politikája és Alfredo Stroessner mai paraguayi diktátornak a nép érdekeit eláruló politikája között. Ez a könyv leleplező feladatot teljesít, de nem Francia, hanem Stroessner politikáját illetően.

Francia emléke még mindig él a paraguayi nép tudatában. Roa Bastos leleplezte, hogyan használta fel a nemzeti érzést Stroessner céljai érdekében. A hivatalos propaganda Stroessnert Francia és a Lopezek örökösének kiáltotta ki. De ha jobban megvizsgáljuk Francia és Stroessner alakját és politikáját, kiderül, hogy semmiféle kapcsolat nincs közöttük. Ez a regény ezért kettős funkciót tölt be. Bemutatja Francia korát, diktatúráját, de ezen keresztül képet ad a mai paraguayi viszonyokról, Alfredo Stroessner diktatúrájáról is.

<sup>42</sup> *Augusto Roa Bastos: Yo, el Supremo. Buenos Aires, 1975.*



LA HISTORIOGRAFÍA SOBRE DR. FRANCIA

La valoración de la dictadura de Dr. Francia constituye ya hace un medio siglo el objeto de polémicas agudas. En su apreciación nacieron opiniones enteramente contradictorias. Ya la historia de la época colonial despertó gran interés en el subcontinente y en Europa. En el siglo XIX en primer lugar los viajeros y diplomatas extranjeros escribían del Paraguay. De esta época se datan dos obras significantes: una de ellas se relaciona con el nombre de Rengger y Longchamp — médicos suizos — que valora de un modo crítico y real la dictadura de Francia. La otra es la correspondencia de los hermanos Robertson, en la cual ellos trazaron una imagen unilateralmente negativa del Paraguay de Francia. La llamada “leyenda negra” encaminada por ellos determinaba para largo tiempo la valoración de la dictadura de Dr. Francia.

En el siglo XIX la mayoría de las valoraciones acerca de Francia no estaba basada en indagaciones científicas y en análisis de documentos. Muchas veces los motivos políticos o personales dictaban estos enfoques. Después de la inauguración del Archivo de Asunción se presentaban posibilidades para análisis científicos de las fuentes. En el siglo XX ya salieron a la luz obras basadas en investigaciones sobre la dictadura de Dr. Francia. Se destacan de entre ellas las obras de J. C. Chaves, Cecilio Baez, E. Cardozo, J. H. Williams. Ellos consideran importante que al valorar tomen en consideración las circunstancias y la situación política exterior. En los últimos años creció el interés por el sistema político, carácter social y base de masas de la dictadura. (Cardozo, García Mellid, Ibarra, Vázquez).

Entre los historiadores soviéticos M. S. Alperovich se ocupa detalladamente de esta problemática. Después de varios ensayos y artículos cortos en una monografía también expone sus ideas sobre Dr. Francia.

En las bellas letras del Paraguay de nuestros días Augusto Roa Bastos se ocupa de la figura de Dr. Francia en su novela: Yo, el Supremo. El autor en esta obra compara la situación del Paraguay de hoy con las condiciones bajo la dictadura de Dr. Francia.



## MEXIKÓ GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI STRUKTÚRÁJA A PORFIRIATO IDEJÉN (1876–1911)

Dolgozatom célja a mexikói gazdaság és társadalom struktúraváltozásának bemutatása Porfirio Diaz diktatúrájának kezdetétől bukásáig, illetve a forradalom kitöréséig. Elsősorban a gazdaságban lezajló folyamatokat elemzem. Ezek vizsgálata során szeretnék rámutatni arra, hogy a gazdaság struktúrájának átalakulása milyen változásokat, hatásokat eredményezett az ország társadalmi szerkezetében. Az anyaggyűjtésben eredeti forrásanyagokra támaszkodtam, ezen statisztikai adatokra támaszkodva szeretném bemutatni az ország helyzetét a forradalmat megelőző időszakban, választ keresve arra, hogy miért ekkor, 1910-ben tört ki a forradalom. A gazdaság helyzete, mozgástendenciái mennyiben tükrözték a társadalom különböző osztályainak helyzetét, mennyiben támasztották alá követeléseiket? Ahol lehetséges, nemcsak országos adatokkal szeretném érzékeltetni Mexikó gazdasági életében zajló belső mozzanatokot, hanem komplex módon vizsgálnám az egyes szövetségi államokon belüli mozgást is. Mivel ez idő szerint Mexikó munkaképes lakosságának döntő többsége a mezőgazdaság valamely ágában dolgozott, célszerű az elemzést a mezőgazdaság egyes ágainak vizsgálatával kezdeni.

1900-ban az aktív munkaképes lakosság száma 5,359 764<sup>1</sup> fő volt, ennek 59%-a mezőgazdaságból élt. Ez a szám 1910-re 64%-ra nőtt. A kérdés itt az, jelentős-e ez a növekedés, és mi az értelme ennek a szokatlan „viszabomlásnak”? A válasz csak akkor lesz természetesen elfogadható, ha megvizsgáljuk a bányászatban, iparban és a szolgáltatásban foglalkoztatottak számának alakulását is. A későbbiekben pontosan idézett adatok alapján megállapítható lesz, hogy az ipar létszáma 1900–1910 között stagnált, míg a szolgáltatásban némi emelkedés (45 ezres) figyelhető meg. A képet az is bonyolítja, hogy az ipar és szolgáltatás fejlődése 1895–1900 között dinamikusnak mondható, 1900-tól törés állt be fejlődésükben. Ezzel szemben a mezőgazdaság növekedése 1900–1910 között jelentősen növekedett. Ez a növekedés azonban, mint az a későbbiekben kitűnik, nem a modernizálás, a társadalmi munkamegosztás elmélyülésének vonalán bontakozott ki.

<sup>1</sup> Fuerza de trabajo y actividad economica por sectores 38. old.

Mi lehet ennek az oka? Egyrészt a hagyományos mexikói gazdasági struktúra, a világgazdaság hatása Mexikóra, és végül Porfirio Diaz gazdaságpolitikája. Diaz és gazdaságpolitikusi, a científcók úgy vélték, hogy Mexikó önerőből képtelen biztosítani gyors gazdasági fejlődését. A gazdaság fejlesztésének fő eszközüül a külföldi tőke szabad beáramlását tekintették.

A külföldi tőke beáramlása jelentős állami támogatás mellett zajlott le. A kormányzat támogatásának fő formái – Lenin észrevétele Mexikóra is jellemző, – „a nyereség nagy, mert a tőke kevés, a föld ára viszonylag olcsó, a munkabér alacsony, a nyersanyagok árai is olcsóak”.<sup>2</sup> Ehhez járul még adókedvezmény és a belső biztonság is. Ezáltal a feldolgozó iparnak az agrárszektorhoz kötődő ágazatai (textil, dohány, cukor) fejlődésnek indultak. Az ipari fejlődés jelentős munkaerőt igényelt, amelyet 1900 előtt a mezőgazdaságból szívott el. Az ipari fejlődés ezzel párhuzamosan igényelte a terciér szektor ágazatainak fejlődését is. A munkaerőt itt is a mezőgazdaságból biztosították.

Hogyan szabadulhatott fel a mezőgazdasági munkaerő? A kormány célja: a belső piac növelése, a paraszti kisbirtokrendszer kiépítése. A kormány agrárpolitikája elsősorban az indián paraszti közösségek földjeinek elvételére és az üres területek igénybevételére irányult. De az elvett földek nem a parasztok, hanem a nagybirtokosok, külföldi társaságok kezébe, vagy tulajdonába mentek át. „1889-re 32,240 373 hektár földet mértek fel, ebből 12,693 610 hektárt a felmérő társaságok kaptak tevékenységükért, 14,813 980 hektárt pedig még 29 magánszemély és társaság között osztott szét a kormány.”<sup>3</sup> Míg 1881–1889 között a 29 legnagyobb mexikói latifundium 32,2 millió<sup>4</sup> hektár földdel rendelkezett, addig 1910-re a további koncentráció eredményeként 8 nagybirtok tulajdonában 22,5 millió<sup>5</sup> hektár föld volt. Így a földjüket veszített parasztok, az indián közösségek egykori tagjai jelentették az ipar és szolgáltató szektor munkaerő utánpótlását. A törés egyik okát is ez a tény jelenthette, nevezetesen a szakképzetlenség. Ennek következtében nem tudtak tartósan gyökeret eresztetni ipari körülmények között és visszatértek a mezőgazdaságba. A törés másik okát abban látom, hogy az ipar és a harmadik szektor nem tudta felszívni teljes egészében a munkaerő utánpótlást, és így vált lehetővé a visszabomlás.

A külföldi tőke behatolt a mezőgazdaságba is. Jelentősen elősegítette egyes mezőgazdasági termékek felfutását.

<sup>2</sup> Ocserki novoj i novejszej isztorii Mexiki. Moszkva, 1960. 228. old.

<sup>3</sup> Ocserki . . . 236. old.

<sup>4</sup> *Técsi János*: Faluközösségek (ejidók) a mexikói agrárfejlődés befejezetlen reformkorszakában (kézirat).

<sup>5</sup> *Técsi János*: idézett mű.

A mezőgazdaság birtokszerkezetének megoszlása: nagybirtok – haciendák – hazai latifundisták tulajdonában, nagybirtokok–ültetvények külföldi tőkésék vagy csoportosulások kezében vannak. Jelentős a közép és kisbirtokok száma, de óriási a földnélküli tömegek száma is. A birtokszerkezet megoszlása természetföldrajzi tényezőktől is függött.

E sajátosságok jelentkeznek a forradalom idején a két parasztvezér – Villa, Zapata, – eltérő agrárprogramjában is. Mindketten a nagybirtok felszámolásának hívei voltak, de eltérő kiutat jelöltek meg. Francisco (Pancho) Willa a 25 hektárig terjedő kisparaszti birtokokért szállt harcba, míg Zapata a paraszti közösségek, az ejidók visszaállítását szorgalmazta. Az eltérő követelések is jelzik az ország jellemző birtokstruktúráját. Északon a kisbirtokoknak voltak hagyományai, míg délen és az ország középső részén a falusi közösségek voltak jelentősek, amelyeket elnyelve is megőrzött a nagybirtok. De ezt az irányt nem szabad így abszolútizálni, mert mindkét területen találkozhatunk a másik struktúrával is.

Nem szorul bizonyításra a földnélküli tömegek óriási száma. 1910-ben a mexikói mezőgazdaságban dolgozók közül 3,130 402 fő<sup>6</sup> peon, vagy földdel nem rendelkező más kategóriába (acasillado, jornaleros) sorolható. Ez a mezőgazdasági dolgozók létszámának 87%-a. Érdemes elvégezni azt a vizsgálatot, hogy megnézzük, vajon az ország mely körzetében a legmagasabb a peonok aránya a mezőgazdaságban dolgozók között. Így nagy valószínűséggel képet kapunk arról is, hogy Mexikó mely részén a legkoncentráltabb a nagybirtokrendszer.

Az ország középső fekvésű tagállamaiban (pl. Tlaxcala, Querétaro, Guanjuato, Morelos) a legmagasabb ez az arányszám, itt meghaladja a 93%-ot. A Csendes-óceán partján levő déli tagállamok követik 83%-kal, az északi tagállamokban 80%-ot érnek el, míg a Mexikói-öböl tagállamaiban és a Csendes-óceán partján levő északi tagállamokban 71–72% a mezőgazdasági dolgozók között a peonok aránya.

Ezt erősíti meg az az elemzés is, amelyet a mezőgazdasági termékek termelékenységének szempontjából vizsgálunk. Ehhez a legfontosabb mezőgazdasági termékek egyéves termelési értékére (pesóban) vannak adataim. Ezek a termékek: kávé, kukorica, rizs, cukor, bab, dohány, búza, henequén, uén.

Két kérdésre adhatok választ: mekkora a termelés volumene, valamint a termelékenység szempontjából mely tagállamok állnak az élen.

Termelési érték szempontjából a legmagasabb értéket a kukorica képviseli: 125,947 043<sup>7</sup> pesóval. A szövetségi államok közül Mexikó, Guana-

<sup>6</sup> Boletín de la dirección general de estadística, Mexico 1914, 97. old.

<sup>7</sup> Anuario estadístico de la República Mexicana, 1907. 555. old.

juato, és Jalisco állnak az élen, amelyek együttesen a termelési érték 1/3-át adják. Mindhárom állam Mexikó középső vidékéhez tartozik. Nagyon fontos terméke az országnak a henequén. Más földrajzi adottságokat igényel a termelése, ezzel magyarázható, hogy termelése csupán a Mexikói-öböl mellékre korlátozódik, ott is csupán egyetlen tagállam, Yucatán állítja elő a termelési érték 96%-át, 22,962 774 peso<sup>8</sup> értékben.

Országos szinten is elterjedtebb a kávé termelése: Veracruz, Chiapas, Oaxaca, Puebla szövetségi államok álltak az első helyeken. A termelési érték meghaladta a 19,990 000 pesót.<sup>9</sup> A cukor és a rizs termelési helye szerint ugyanazokban a szövetségi államokban foglalták el a vezető helyet: Morelos, Michoacán, Puebla és Veracruz államokban. Bár megjegyzendő, hogy a cukor termelési értéke valamivel több mint 4-szerese a rizsének, 19,925 879 peso.<sup>10</sup> Veracruz állam kivételével mindhárom az ország Centro vidékén helyezkedik el.

Jelentős helyet foglaltak el az ország élelmezésében a hüvelyesek. Ezen belül a bab játszotta a főszerepet. E termék fő termelési területe is a Centro vidékre: Guanajuato, Jalisco, Puebla és Veracruz tagállamokra esik. Az össztermelési érték 11,626 729 peso.<sup>11</sup>

Egy másik nagyon fontos élelmezési cikk a búza. Legfőbb termelői Michoacán, Guanajuato, Puebla és Chihuahua tagállamok. A felsoroltak közül egyedül Chihuahua nem a Centro vidékén terül el. A dohány és a gyapot termelésében a legnagyobb értéket elért államok Veracruz, Oaxaca, Jalisco és Chihuahua. Itt már nagyobb a területi szóródás.

Sajnos, a gyapottermelésről alig vannak adatok. A egyetlen adat 1910-ből származik, ekkor az ipar számára 43 462 tonna<sup>12</sup> gyapotot termeltek. Ez 98,6%-os növekedést jelent az 1900 évihez képest.

Milyen következtetések vonhatók le ebből? A legszembevetőbb, hogy mezőgazdaságilag legfejlettebb, legtermelékenyebb az ország középső területe, valamint a Mexikói-öböl mentén Veracruz tagállam. Ha mindezt összevetjük a nagybirtokok területi elhelyezkedésével, észrevehető, hogy e kettő egybeesik. Az haciendák termelékenyebbek a kisbirtokoknál, beszámítva az esetleges kedvezőtlenebb természeti viszonyokat is. A vizsgált termékek nagy része eredményesebben termelhető nagybirtokokon, ültetvényeken, pl. cukor, rizs, kávé, henequén.

A kisbirtokokon több mezőgazdasági kultúra együtt él, termelékenységük nem is lehet olyan magas, és alapvetően önellátóak. Ha a társadalmi

<sup>8</sup> Anuario ... 1907. 553. old.

<sup>9</sup> Anuario ... 1907. 549. old.

<sup>10</sup> Anuario ... 1907. 549. old.

<sup>11</sup> Anuario ... 1907. 552. old.

<sup>12</sup> Fuerza de trabajo ... 71. old.

rétegződést is vizsgáljuk, azt láthatjuk, hogy a mezőgazdaság fejlődését a tőké jellegű piacra termelő, nagybirtokokon, általában bérmunkás viszonyban élő, de sok személyi kötöttséggel megterhelt poenok, acassilladók, arrendatariók biztosítják. A kisbirtokokon élő termelők helyzetüknél, lehetőségüknél fogva (tőkehiány) sem jelenthették a mexikói mezőgazdaság dinamikus szektorát. Helyzetük bizonytalan, létbizonytalanságban élnek. Így a jelentős tőkeerővel rendelkező nagybirtokok jelezték a tőkés fejlődés irányát. Épp az állandó munkaerő és annak folyamatos pótlása révén vetődhetett fel az a probléma, hogy milyen lehetett a mezőgazdaság technikai színvonala? A bőséges munkaerő ellátottság miatt nem került sor jelentős tőkebefektetésre azzal a céllal, hogy emeljék a termelés technikai színvonalát. Amennyiben ezzel kapcsolatban megnézzük az import szerkezetét, ezt láthatjuk 1907-ben: eke és egyéb mezőgazdasági szerszámok 1,285 664 peso,<sup>13</sup> mezőgazdasági ipari és bányagépek 28,156 219 peso.<sup>14</sup> Utóbbinak csak egy része esik a mezőgazdaságra, ha optimálisan ezt vehetnénk 10 millió pesónak, akkor összesen a mezőgazdasági technika évi import részese-dése alig valamivel haladja meg a 11 millió pesót. A technikai színvonal miatt a mezőgazdaság nem nélkülözhetette a nagyszámú munkaerőt.

Az importtal szemben viszont az export egy igen jelentős részét mezőgazdasági termékek alkották. A legfőbb kiviteli cikk a mezőgazdaságból 1890-ben a kávé 10,499 737 pesóval,<sup>15</sup> a dohány 1,711 789 pesóval,<sup>16</sup> henequén 22,019 840 pesóval,<sup>17</sup> jelentős tétel még az ixtle, az indigó, vanília, kaucsuk, bab és a mahagónifa.

Ezzel szemben 1907-ben a mezőgazdasági termékek kivitele jelentősen megnövekedett. Legjelentősebb tételei: henequén 27,089 990 pesóval,<sup>18</sup> kaucsuk 8,993 261 pesóval,<sup>19</sup> a kávé 6,979 562 pesó<sup>20</sup> összértékkel szerepel, de jelentős tételt jelent még a vanília, dohány, ixtle, borsó, nyersgyapot és különböző állati bőrök is.

Végigtekintve ezeken az adatsorokon, kitűnik, a mezőgazdaságnak az ország gazdasági életében, exportjában játszott kiemelkedő szerepe, s amely még növekedett is. Nem mondható el mindez a gazdaság másik ágáról, az iparról.

<sup>13</sup> Importación y exportación de la República Mexicana, año de 1907. 45. old.

<sup>14</sup> Imp. y exp ... 125. old.

<sup>15</sup> Imp. y exp ... año de 1899. 166–67. old.

<sup>16</sup> Imp. y exp ... 171. old.

<sup>17</sup> Imp. y exp ... 168–69. old.

<sup>18</sup> Imp. y exp ... año de 1907. 155. old.

<sup>19</sup> Imp. y exp ... 153. old.

<sup>20</sup> Imp. y exp ... 153. old.

Korábban már volt róla szó, hogy az iparban 1900-ig bizonyos konjunktúra volt érzékelhető. Ez kitűnik az iparban foglalkoztatottak létszámának alakulásából is. 1895-ben 692 697 fő<sup>21</sup> dolgozott az iparban, ez 1900-ra 803 294 főre<sup>22</sup> emelkedett. 1910-re ez a szám nem változott. Ez utal az iparban végbement általános visszaesésre. De vajon minden tagállamban végbement ez a visszaesés? Ha nem, az ország mely részében vannak azok a tagállamok, ahol volt ipari fejlődés: Centro és Norte vidékén a dolgozók száma nőtt, külön kiemelném még Veracruz és Yucatán tagállamokat. A többi tagállamban általában stagnált vagy visszaesett az ipari munkások létszáma. Az építőiparban dolgozók száma sem túl jelentős az összipari munkásság létszámához viszonyítva. A legmagasabb értéket Distrito Federal területén találjuk: 15 758 fő.<sup>23</sup> A többi szövetségi államban elenyésző, 100 és 1000 fő között ingadozik a számuk.

A feldolgozó ipar egyes ágai – mint már fentebb említettem, – 1900-ig fejlődést mutattak, elsősorban a textil, cukor, élelmiszer és dohányipar. Mivel magyarázható ez? Ezek az iparágak biztosíthatták leggyorsabban a befektetett tőke megtérülését. Ezenkívül általában a feldolgozandó nyersanyag vagy alapanyag adott volt és bőséggel rendelkeztek munkaerővel. A dohánygyárakra vonatkozóan szeretnék ismertetni egy adatsort: 1907-ben az országban működő 451<sup>24</sup> dohánygyárból 186 a Centro vidékén volt található. Ha összevetem a legfőbb dohánytermelő vidékek és dohánygyárak elhelyezkedését, természetesen az derül ki, hogy területileg majdnem egybeesnek. Az export-import viszonylatban tekintve a feldolgozó ipar helyzetét, a már felsorolt iparágak termékei nem kapnak nagy hangsúlyt. A behozatalban jelentős tételt képeznek az ipari gépek és berendezések, amelyek a mezőgazdasághoz hasonlóan itt is a technikai színvonal alacsony szintjét jelzik.

Beszélni kell az ipar másik ágáról, a nehéziparról is. Nehézipar nem, vagy csak alig volt az országban. Az imperialista nagyhatalmaknak nem állt érdekükben a gazdasági függésük alatt álló országban a nehézipar, a termelőeszköz gyártás fejlesztése. Figyelmem középpontjában az importstuktúra állt. Megállapítható, hogy a szegektől, csavaroktól, az acél és vaslemezekig, vasúti sínekig, szerszámgépektől ipari berendezésekig, mindent importálnak több millió pesó értékben.

Úgy gondolom, hogy az ipar helyzetének ily rövid áttekintésével is érzékeltethető az iparnak, az ország gazdasági életében játszott nem túl jelentős és csökkenő szerepe.

<sup>21</sup> Fuerza de trabajo ... 46. old.

<sup>22</sup> Fuerza de trabajo ... 46. old.

<sup>23</sup> Fuerza de trabajo ... 49. old.

<sup>24</sup> Anuario ... 1907. 54. old.



De nem lenne teljes a kép, ha nem vizsgálnánk meg az iparnak a társadalmi oldalon létrehozott hatását. Kezdjük az ipari nemzeti burzsoáziával. Sem számuk, sem súlyuk nem volt jelentős. Helyzetüket erőteljesen veszélyeztette a külföldi tőke behatolása Mexikóba, emiatt is kerültek szembe (pozíciójuk féltése miatt) az 1910-es forradalmat megelőzően Porfirio Diazzal és gazdaságpolitikájával. 1890-től a nemzeti burzsoázia tartalma növekedett mind gazdaságilag, mind politikailag, de az 1900 körül bekövetkezett visszabomlást követően fejlődésük megrekedt, súlyuk csökkent. A pozíciókülönbség, amely a fejlődési trendvonalától eltér, az ebben a rétegben felhalmozódott elégedetlenség 1910-re ért el a robbanás fokára.

Az iparhoz képest sokkal jelentősebb helyet foglal el a bányászat az ország gazdasági életében. A mezőgazdaság mellett a bányászat a legerőteljesebben fejlődő gazdasági ág. 1907-ben a bányászatban dolgozók száma 96 306 fő,<sup>25</sup> ez 9.1%-al több, mint 1898-ban.

Érdeemes most már mindhárom ágazatot összevetni a foglalkoztatottak létszámának alakulása szempontjából. A mezőgazdaságban és az iparban már tudjuk, hogy a Centro és Norte vidéki tagállamok állnak az élen. A bányászat adatai sem mondanak ennek ellent. Itt is főleg a Centro tagállamaiban nőtt a bányászok száma (Pueblo, Hidalgo, Aguascalientes) és a Norte tagállamaiban: Nueva Leonban, Chihuahuaiban, San Luis Potosiban. Ugyanakkor a bányák száma is erőteljesen növekedett. Viszont ebben az esetben nincs pozitív korreláció a bányák száma és a bányákban dolgozók létszáma között. Ez ahhoz szolgáltat adatokat, hogy vajon milyen volt a koncentráció a bányászatban. A folyamat kétarcú: egyrészt lassú, kismértékű koncentrációt figyelhetünk meg egyes államokban, másrészt viszont a kisbányák növekedésére utaló tendencia is létezett. A legjobb példa ez utóbbira Jalisco tagállam, ahol is a bányák száma közel öt és félszeresére nőtt, míg a bányászok száma az 1898-as létszám 35%-ára zuhant vissza 1907-re. A vizsgált 9 éves periódusban lezajlott mindennemű változás, növekedés, illetve csökkenés ellenére a legtöbb működő bánya nem a fentebb már felsorolt államokra esik, hanem inkább a Norte területén levő tagállamokra, így Durangóra, Chihauhuára, Sonorára.

A bányászatban is érdemes megvizsgálni a technikai színvonalat. Adataink az 1907-ben kiadott Anuario estadística de la República Mexicana-ból származnak. Eszerint Mexikóban 1032 bányára 738 gőzgép<sup>26</sup> jutott. A 738 gőzgép összteljesítménye lóerőben 152 845.<sup>27</sup> És ha ehhez hozzá-

<sup>25</sup> Fuerza de trabajo . . . 132–33. old.

<sup>26</sup> Anuario . . . 1907. 332. old.

<sup>27</sup> Anuario . . . 1907. 332. old.

tesszük azt, hogy ilyen gyenge technika mellett az óriási külföldi és hazai tőkebefektetések ellenére, a bányák 132,308 429 peso<sup>28</sup> össztermelési értéke meglepően óriásnak tetszik! A bányászat legfőbb termékei az arany, az ezüst és a réz. E három fő termék a 132 milliós össztermék értékéből közel 120 millió pesóval részesült.

A bányászat és az ipar nem áll egymással szoros kapcsolatban. A kitermelt érceket, ásványokat nyers állapotban, feldolgozatlanul szállították külföldre, és feldolgozott, késztermék formában áramlott vissza az országba. Az 1899-es export adatai szerint 7,428 695 peso<sup>29</sup> értékben vittek ki nyers aranyércet, 12,495 892 peso<sup>30</sup> értékben ezüstércet, 9,445 498 peso<sup>31</sup> értékben nyers rézércet. Az egyetlen feldolgozott tétel a vert nemesfém pénz 22, 228 852 pesót<sup>32</sup> tett ki. 1907-ben a réz kivitele jelentősen lecsökkent, míg az arany és ezüst kivitele jelentékenyen megnőtt. Aranyat különböző formákban 27,709 854 peso,<sup>33</sup> ezüstöt tiszta formában és más ércekkel vegyítve 103,194 332 peso<sup>34</sup> értékben exportáltak.

Többször szoltam már a befektetett tőke nagyságáról. Adataim a kereskedelmi és bányatársaságokba fektetett tőkéről vannak. 1896–1910 között 204,064 113 peso<sup>35</sup> a befektetett tőke a bányászatban, ebből 148,679 475 peso<sup>36</sup> volt a mexikói tőke. A kereskedelmi társaságokba befektetett tőke 2,618 717 918 peso,<sup>37</sup> ebből mindössze 664,108 303 peso<sup>38</sup> a mexikói. Végül egy globális adattal szeretném zárni ezt a sort. 1910. december 31-én a kereskedelmi és bányatársaságokba befektetett tőke összege 2,008 155 253 peso,<sup>39</sup> és ebből mindössze csak 776,728 800 peso<sup>40</sup> volt a mexikói tőke.

Miután áttekintést nyerhettünk a gazdaság termelő szektorairól, és mielőtt rátérnék a terciér szektorra, szeretném az export-import viszonyát számokkal is ismertetni 1898–1907 között. Külön-külön már elemeztem

<sup>28</sup> Anuario . . . 1907. 332. old.

<sup>29</sup> Imp. y exp . . . año de 1899. 163. old.

<sup>30</sup> Imp. y exp . . . 163. old.

<sup>31</sup> Imp. y exp . . . 164. old.

<sup>32</sup> Imp. y exp . . . 163. old.

<sup>33</sup> Imp. y exp . . . año de 1907. 149. old.

<sup>34</sup> Imp. y exp . . . 149–50. old.

<sup>35</sup> Noticia del movimiento de sociedades mineras y mercantiles 1866–1910. Mexico 1911. 291. old.

<sup>36</sup> Noticia del movimiento . . . 291. old.

<sup>37</sup> Noticia del movimiento . . . 293. old.

<sup>38</sup> Noticia del movimiento . . . 293. old.

<sup>39</sup> Noticia del movimiento . . . 297. old.

<sup>40</sup> Noticia del movimiento . . . 297. old.

e struktúrákat, néhol számadatokat is idézve. Most összességében szeretném pénzürtékben kifejezni e kettő kapcsolatát. A vizsgált peródusban az export 10,377 764 pesóval<sup>41</sup> haladta meg az import értékét. Mennyiségi szempontból feltétlenül jelentős növekedésről lehet beszélni, de ennek belső struktúrája az ország gazdasági deformálódására, torzulására utal.

Egyetlen szektor áttekintése maradt hátra, a kereskedelemé és a szolgáltatásé. A szolgáltatások fejlettsége egy ország fejlettségi mutatója is lehet. Milyen kapcsolatot tudnak ellátni város és falu között? Mennyiben tudja biztosítani a különböző gazdasági ágak közötti kapcsolatot? Lényegében ebben látom a kereskedelem és a szolgáltatások legfőbb funkcióit, és e kérdések tükrében próbálok választ adni a mexikói kereskedelem és szolgáltatás fokát bemutató rövid elemzésben.

A kereskedelemben és szolgáltatásban dolgozók létszáma az 1900-as 838 091 főről<sup>42</sup> 1910-re 884 539 főre<sup>43</sup> nőtt. Ez az aktív munkaképes lakosság kb. 16%-a. Érdekesség, hogy az eddigiektől eltérően Norte vidék tagállamaiban jelentős létszámcsökkenés mutatkozik. Centro tagállamai megtartották vezető pozícióikat, a számbeli fejlődés igen erőteljes a Mexikói-öböl mentén fekvő tagállamokban. De a többi vidék tagállamaiban is vagy stagnált, vagy igen kis mértékben nőtt a foglalkoztatottak létszáma.

A terciér szektor néhány fontosabb ágára térnek ki. Ezek között is első helyen a kereskedelem áll. A kereskedelemben dolgozók száma 1910-ben 293 753 fő,<sup>44</sup> ami önmagában a szolgáltatásban dolgozók kb. 1/3-át jelenti. De ha országos eloszlását nézzük, közülük 181 946-an<sup>45</sup> a Centro zónában vannak foglalkoztatva. Ez már óriási aránytalanságot okoz az ország egyes régiói közti elosztásban is. Ez az egyenlőtlen elhelyezkedés nem tudja biztosítani egy országon belüli egységes belső piac egyensúlyát. Ugyanakkor felveti, hogy a gazdaságpolitikusok óhaja, az egységes nemzeti belső piac kialakítása milyen fokon áll. De ez egyéb problémát is takarhat. Szükség van-e egy ilyen kis területen ennyi kereskedelmi dolgozóra? A válasz szerintünk tagadó: itt egészségtelen túlnövekedés alakult ki. Ennek a következménye társadalmi oldalról megvilágítva: kialakult, kialakulhatott egy olyan kiskereskedő, házoló réteg, amelynek a létbizonytalansága igen nagy lehetett.

Nincs ez másképp a közlekedési dolgozók esetében sem. 1910-ben 55 091 fő<sup>46</sup> a számuk, ebből 33 343 fő<sup>47</sup> ismét a Centro zónában élt. Ez a

<sup>41</sup> Imp. y exp . . . año de 1907. 169. old.

<sup>42</sup> Fuerza de trabajo . . . 51. old.

<sup>43</sup> Fuerza de trabajo . . . 51. old.

<sup>44</sup> Fuerza de trabajo . . . 52. old.

<sup>45</sup> Fuerza de trabajo . . . 52. old.

<sup>46</sup> Fuerza de trabajo . . . 53. old.

<sup>47</sup> Fuerza de trabajo . . . 53. old.

létszám, tekintve az ország hatalmas méreteit, kicsiny. A közlekedésnek egyébként is fontos szerepe van. Nemcsak az óriási távolságok leküzdésére, nemcsak a belső piac, kereskedelem szempontjából, hanem pusztán gazdasági-szállítási tényezők is számba jöhetnek. Ennek ellenére az országban 1907-ben 18 063 km<sup>48</sup> volt csupán a vasútvonalak hossza. Ennek egy része kimondottan gazdasági jellegű volt, személyszállításra nem engedélyezett. Befejezésül ismét egy adatsor: 1903–1907 között a posták számának növekedésére, ezáltal a szolgáltatásoknak egy újabb ágára derül fény. A négy év alatt 2117-ről 2645-re<sup>49</sup> nőtt a posták száma. Ez feltétlenül a hírközlés és a belső piac fejlődését demonstrálja. Összességében a terciér szektor is oly módon fejlődött, mint a gazdaság legtöbb ága, aránytalanul, deformálódva.

Végző összegzésként szeretném a porfiriano gazdaság és belpolitikájának összekapcsolódását megvizsgálni. A gazdaságpolitika célja: az ország fejlesztése volt. A fejlődés fő mozgatórugóját elsősorban a mezőgazdaság fejlődésében látták. Ennek értelmében a gazdaságpolitikuskok alárendelték más gazdasági ágak érdekeit a mezőgazdaságnak. Bizonyos mértékig érthető a külföldi tőke behívása is az országba, hiszen önerőből a céljukat – az ország fejlődését – nem lehetett elérni.

Bár az ipar nem élvezett akkora támogatást, mint a mezőgazdaság, de nem is gátolták annak fejlődését. Teljesen természetes tehát, hogy elsősorban a nagybirtokos osztály helyezkedik el Porfirio Diaz támogatói között, és az is, hogy a nemzeti burzsoázia Diaz ellenzékeként lépett fel, féltve megszerzett és erős gazdasági pozícióikat a külföldi tőke befolyásától. Bár egy idő után maguk Diazék is belátták a külföldi tőke térnyerésének veszélyességét, hiába hoztak néhány korlátozó intézkedést, már nem tudták meggátolni a külföldi tőke pozíciónyereségeit, és utána teljesen zöld utat engedélyeztek számára. A tőke a legfontosabb területekre tört be – mezőgazdaság, bányászat, közlekedés, – így az ország irányítása is a külföldi tőkések kezében összpontosult.

Végül is nem lehet teljesen elítélni Porfirio Diazot, hogy szándékát – az ország fejlesztését – ami önmagában is nemes cél, nem tudta beváltani. Megindította Mexikóban a gazdaság fejlődését, elindult a kapitalista úton, ám sok-sok régi csökevényel, és mint láttuk, igen torz módon. E torz, félmegoldások vezettek el az ország ellentmondásos fejlődéséhez, és ezek az ellentmondások feltétlenül hozzájárultak a belpolitikai válság kiéleződéséhez. Századunk első évtizedében kikristályosodtak azok az érdekcsoportosulások, amelyek harcai elvezettek egy döntő összecsapáshoz, a forradalom kirobbanásához. A forradalom bebizonyította, hogy a Porfirio Diaz által megkezdett út a régi módszerekkel Mexikó számára járhatatlan, az addig elért fejlődés már új módszereket követelt meg.

<sup>48</sup> Anuario . . . 1907. 153. old.

<sup>49</sup> Anuario . . . 1907. 183. old.

LÁSZLÓ SZLIVA

LA ESTRUCTURA ECONÓMICA Y SOCIAL DE MÉXICO EN EL  
PORFIRIATO  
(1876-1911)

El estudio analiza en primer lugar la formación y los cambios de la estructura económica de México. Quisiera recibir respuesta a la pregunta ¿por qué estalló la revolución justamente en 1910? Para contestar es indispensable seguir con la vista los cambios sociales del país, paralelamente con los cambios económicos. Investigo por separado los sectores de la economía; la agricultura, industria, minería y el factor terciario. El objeto de las indagaciones del ensayo lo constituye la formación del número del proletariado, el volumen de la producción y el nivel técnico en todas las ramas de la producción.

Para trazar una imagen realista era indispensable la investigación de los datos del comercio exterior, la comparación de ellos dentro del período. En este respecto estaban a nuestro alcance los datos estadísticos de la exportación-importación de 1899 y de 1907. Analizamos los resultados obtenidos mediante la comparación, tratamos de descubrir las causas de los cambios. Era imposible no tomar en consideración y no analizar la política económica del Porfiriato, sus fines, ideas y métodos. El problema de la causa primordial de esta política, la intervención del capital extranjero tenía que colocarlo en le centro de atención también.

En el centro del trabajo está el análisis de los cambios sucedidos en la vida económica pero echo un vistazo a la influencia de estos cambios y a la estructura social del país también. Las cuestiones principales a las cuales la segunda parte del trabajo trata de dar respuesta son las siguientes: ¿en qué medida contribuyeron los cambios económicos a la reestructuración de la sociedad, a la formulación de la oposición potencial del porfiriato?



**Felelős kiadó: *Dr. Serfőző Lajos***  
**Készült az Országos Oktatástechnikai Központ sokszorosítójában**  
**Felelős vezető: *Bernáth Jenő***  
**Példányszám: 425. Terjedelem 11 (A/5) ív**